

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Kačala, Pojem nespojitej prechodníkovej konštrukcie ■ M. Sedláková, Slovenská výslovnosť z hľadiska metodologickej orientácie jazykovedného diela J. Stanislava

DISKUSIE A ROZHĽADY

R. Kuchar, Pokus o zistenie fungovania vedľa seba stojacich lexém v historickom kontexte

SPRÁVY A RECENZIE

Sága o adaptácii cudzích mien v češtine. M. Ološtiak ■ Gelebte Mehrsprachigkeit (Zborník príspevkov z viedenského kolokvia Individuálna a sociálna viacjazyčnosť). E. Pally

KRONIKA

Životné jubileum profesora Rudolfa Krajčoviča. P. Žigo ■ Životné jubileum profesora Jozefa Mlacka. D. Baláková ■ Súpis prác profesora Jozefa Mlacka za roky 2001 – 2006 ■ Za Oľgou Schulzovou. S. Ondrejovič ■ Tridsať rokov od smrti Jána Stanislava. P. Žigo

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Lubomír Kralčík, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

J. Kačala, Pojem nespojitej prechodníkovej konštrukcie ... 193
M. Sedláková, Slovenská výslovnosť z hľadiska
metodologickej orientácie jazykovedného diela
J. Stanislava 204

DISKUSIE A ROZHĽADY

R. Kuchar, Pokus o zistenie fungovania vedľa seba
stojacich lexém v historickom kontexte 210

SPRÁVY A RECENZIE

Sága o adaptácii cudzích mien v češtine. M. Ološtica 228
Gelebte Mehrsprachigkeit (Zborník príspevkov z viedenského
kolokvia Individuálna a sociálna viacjazyčnosť).
E. Palay 235

KRONIKA

Životné jubileum profesora Rudolfa Krajčoviča. P. Žigo 238
Životné jubileum profesora Jozefa Mlacka. D. Baláková 240
Súpis prác profesora Jozefa Mlacka za roky 2001 – 2006 243
Za Oľgou Schulzovou. S. Ondrejovič 248
Tridsať rokov od smrti Jána Stanislava. P. Žigo 250

ROZLIČNOSTI

O adaptácii anglických hlások [d], [θ] v slovenčine.
M. Ološtica 255

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
9. Literatúru uvádzať takto:
  - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
  - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
  - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 72, 2007. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2007

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
72 – 2007

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

Ján Kačala

POJEM NESPOJITEJ PRECHODNÍKOVEJ KONŠTRUKCIE

KAČALA, J.: Dangling Participle Construction. Slovenská reč, 72, 2007, No. 4, pp. 193 – 203. (Bratislava)

The author analyses an idea and term of dangling (absolute) participle construction, which means in Slovak grammatical tradition connection of participle with its adjuncts. The author finds out that the term dangling participle construction is used to name different syntactic phenomenon: in addition to the real dangling participle constructions, that acquire parenthetic character in the sentence, this term is used also in connection with original participle forms, that came after transposition under secondary prepositions and adverbs or (seldom) under particles. But the real dangling participle constructions are only those, whose essential word has preserved validity of verbal form.

I. Náčrt problematiky

V slovenskej gramatickej tradícii sa zaužívalo rozoznávať tzv. spojené a nespojité prechodníkové konštrukcie. Popri termíne nespojitá prechodníková konštrukcia sa ako vecne rovnocenný bežne upotrebuje aj termín absolútna prechodníková konštrukcia. Rozdiel medzi spojenými a nespojitými prechodníkovými konštrukciami je daný tým, či sa jadrový člen prechodníkovej konštrukcie, t. j. prechodníkový tvar slovesa, viaže ako na svoj syntakticky nadradený člen na gramatický podmet vety – tak to je pri spojených prechodníkových konštrukciách – alebo takáto syntaktická a sémantická zviaznosť prechodníkovej konštrukcie s podmetom vo vete nejestvuje. To značí, že pri spojených prechodníkových konštrukciách pomenovanie v podmete základovej vety musí fungovať nielen ako subjekt prísudkového deja, ale zároveň aj ako subjekt prechodníkového deja. Príkladom na spojenú prechodníkovú konštrukciu je veta

(1) *Jesenský problematizoval lásku, vystavujúc ju stále profanizačnému a deformujúcemu tlaku spoločenskej konvencie, falše a prospechárskych záujmov.* (S. Šmatlák)

Príkladom na nespojitú čiže absolútnu prechodníkovú konštrukciu je veta
(2) *Za sypárňou v záhrade vypínali sa jasene; podľa výšky súdiac, mohutné stromiská.* (M. Kukučín)

Ako vidno, v príklade (1) je splnená uvedená podmienka, aby ako spoločný podmet prísudkového aj prechodníkového deja fungoval ten istý syntaktický prvok; dôkazom tejto skutočnosti je napríklad to, že obidva deje – prísudkový aj prechodníkový (po transformácii prechodníka na zodpovedajúci určitý slovesný tvar) – možno bez deformovania jestvujúcich syntaktických a sémantických vzťahov medzi relevantnými prvkami vety, ako aj bez pochybností o porušení komunikačného zámeru podávateľa – prisúdiť pomenovaniu podmetu: (1a) Jesenský problematizoval lásku. (1b) Jesenský stále vystavoval lásku profanizačnému a deformujúcemu tlaku spoločenskej konvencie, falše a prospechárskych záujmov.

V príklade (2) takáto operácia bez deformovania syntaktických a sémantických vzťahov medzi relevantnými prvkami vety a bez porušenia komunikačného zámeru podávateľa nie je možná: podmetom základovej vety je pomenovanie *jasene* a jemu sa prisudzuje prísudok *vypínali sa*. Pomenovaniu *jasene* v podmete vety sa však nemôže prisúdiť dej označený prechodníkovým tvarom *súdiac*, lebo subjektom deja pomenovaného slovesom *súdiť* nie je a nemôže byť pomenovanie *jasene*. Sloveso *súdiť* ako osobné sloveso vo všeobecnosti predpokladá subjekt svojho deja (je to teda osobné sloveso), ale ten v danom prípade nie je a ani nemôže byť vyjadrený osobitným slovom; môžeme predpokladať, že subjekt deja je tu a aj v iných podobných prípadoch všeobecný.

Prechodníková konštrukcia vo vzťahu k základovej vete je akoby z druhého brehu: je to v danej vete akýsi komentár či hodnotenie týkajúce sa veľkosti stromov označených v podmete, pričom tento komentár alebo hodnotenie svojou gramatickou stavbou vybočuje z rámca základovej vety (t. j. z vety s plnohodnotne realizovanou predikáciou, ktorá slúži ako syntaktická základňa prechodníkovej konštrukcie). Spojenie mohutné stromiská, ktoré ako súčasť prechodníkovej konštrukcie prináša najdôležitejšiu informáciu, svojou gramatickou formou (tvarom nominatívu plurálu) síce akoby nadväzovalo na tvar pomenovania v podmete, ale túto formu treba posudzovať predovšetkým ako formu nesúcu samostatnú výpoveď, v danom prípade ako formu osobitnej substantívnej jednočlennej vety. Podľa toho, čo sme povedali, môžeme príklad (2) adekvátne pretransformovať takto:

(2a) Za sypárňou v záhrade vypínali sa jasene.

(2b) Keď ich súdime podľa výšky, (sú to) mohutné stromiská.

Uvedené rozlišovanie spojitej a nespojitej čiže absolútnej prechodníkovej konštrukcie v slovenskej jazykovednej literatúre viacerými svojimi prácami upevnil Jozef Ružička, ktorý tému prechodníka ako neurčitého slovesného tvaru a prechodníkovej konštrukcie posúdil sústavne. Napísal prvú súbornú štúdiu s názvom O používaní prechodníkov (1956) a jej závery preniesol jednak do ďalších vydání široko využívanej kolektívnej Slovenskej gramatiky (posledné, 5. vyd. je z roku 1968) a jednak do akademickej Morfológie slovenského jazyka (1966) ako reprezentatívneho systematického opisu tvaroslovného systému súčasnej spisovnej slovenčiny.

Ružičkove poznatky a závery z uvedených prác sa stali súčasťou morfológických a syntaktických výkladov v ďalších čiastkových aj syntetických gramatických opisoch systému spisovnej slovenčiny a preniesli sa aj do školských učebníc a do školského vyučovania; to do značnej miery zjednotilo a zjednodušilo výklad problematiky prechodníka v súčasnej spisovnej slovenčine, spôsobu jeho tvorenia, ako aj výklad syntaktických funkcií prechodníkových konštrukcií. J. Ružička na rozdiel od viacerých predchádzajúcich bádateľov konštatoval jestvovanie jedného prechodníkového tvaru v súčasnej spisovnej slovenčine. Urobil tak na základe jeho rovnakého morfemického zloženia, rovnakého spôsobu tvorenia z tej istej podoby slovesného kmeňa, ako aj jednotného tvaru (nediferencovaného podľa gramatického rodu, čísla alebo pádu ani podľa lexikálno-gramatickej kategórie slovesného vidu) a napokon aj na základe vymedzených rovnakých syntaktických funkcií prechodníka, ktoré sa podstatne neodlišujú pri prechodníku nedokonavého slovesa a pri prechodníku dokonavého slovesa.

Utvorenie jedného a jednotného tvaru prechodníka v slovenčine je v súhlase s hlbokou prestavbou a so zjednodušením praslovanského gramatického dedičstva v procese utvárania samostatného slovenského jazyka po rozpade praslovanskej jazykovej jednoty v 10. storočí.

Z hľadiska dnešného stavu písomnej praxe v spisovnej slovenčine možno skôr už ako kuriozitu dodať, že povedzme spisovateľ František Hečko, ktorý sa vyznačuje neobyčajne hlbokým a širokým záberom do slovných aj gramatických prameňov slovenčiny (dôkladné analytické štúdie o jeho literárnom jazyku napísali Ján Mihál /1956/, Gejza Horák /1957/ a František Miko /1965/), vo svojom románe Červené víno, uverejnenom v prvom vydaní roku 1948, na viacerých miestach svojej knihy popri prechodníkoch tvorených príponami *-úc*, *-iac* upotrebuje ešte prechodníky dokonavých slovies s príponou *-vši*, napríklad *stratívši*, *vychodívši*, a prechodníky nedokonavých slovies s príponou *-a*, napríklad *buda (tebou)*, *ida (cestou)*. Z hľadiska súčasnej spisovnej slovenčiny uvedené tvary pokladáme za archaické (porovnaj i konštatovanie v akademickej Morfológii slovenského jazyka, 1966, s. 489). Uvedieme niektoré príklady (máme k dispozícii 4. vydanie Červeného vína z roku 1953): *Teraz čo? Rýchle doplňť kotel čerstvou vodou z kadečky šilerovej, lebo aj tatenko tak robievali, nanosivši najprv plnú vody.* (206) – *Ani by ho neboli vzali, keby si nebol poranil nohu Paluš, mládenec, vrátivši sa z vojenčiny.* (96) – *Oliver Ejhledjefka krivkal za Urbanom, zachránivši vyše polovice úrody.* (93) – *Urban Habdža s Frančišom Slivnickým, bolo to v týždni pred Petrom a Pavlom, skosivši ďatelinu na blatnickom poli, prešli hnedť v prvý deň na Čertovu hubu.* (88) – *Keď ho život pri nej sto ráz udrel o zem, on, pozrevši na ňu, sto ráz vstal zo zeme.* (376) – *Legionára hodí na posteľ, kde – zacítivši periny – stratí všetku silu a s rozhryznutým jazykom zaspí.* (512) – *Robí to isté, čo by, buda ňou, robili všetky ženy, ktoré nevedia mať rady svo-*

jich mužov inak – ako veľmi. (156) – A potom, ida cestou, ustavične mu prichodilo hlušiť ďalších svojich príslušníkov. (459)

Medzi nespojité prechodníkové konštrukcie sa zahŕňajú nielen konštrukcie takého typu, ako sme spomínali v doterajšom výklade, t. j. také, ktoré vyjadrujú rozmanité poznámky, komentáre či hodnotiace postoje k obsahu základovej vety, ktorej súčasťou je prechodníková konštrukcia. V tomto prípade ponajviac ide o isté viac alebo menej ustálené, lexikálnosémanticky aj svojim nevelkým počtom vymedzené tvary prechodníka. Možno povedať, že stoja na periférii prechodníkových konštrukcií.

Medzi nespojité prechodníkové konštrukcie sa v našej gramatickej literatúre už nezaraďujú také konštrukcie, ktoré sa neopierajú o spomínaný vymedzený repertoár ustálených prechodníkových tvarov, lež nevyhovujú spomínanému základnému kritériu, totiž požiadavke, aby dej prísudkového a prechodníkového slovesa mal spoločný subjekt. Ide o prípady, keď sa prechodníková konštrukcia vzťahuje na dvojčlennú vetu, ktorej podmetom je pomenovanie substancie, ktorá svojou vecnou podstatou nemôže byť subjektom deja vyjadreného prechodníkom. Inokedy sa takáto prechodníková konštrukcia vzťahuje na jednočlennú vetu. Takéto prípady prechodníkových konštrukcií sa pokladajú za negramatické a z hľadiska normy súčasnej spisovnej slovenčiny sa hodnotia ako nesprávne. Ich upotrebenie v texte si môžeme vysvetliť nedostačujúcou pozornosťou či sústredenosťou podávateľa vo vzťahu k tvorenému textu. Uvedieme niektoré príklady (pri ich výbere využívame aj doklady, ktoré uvádza J. Ružička v citovanej štúdii o používaní prechodníkov z roku 1956):

A vidiac otca, pretierajúceho si zdravou rukou vlhké oči, srdcia sa im začínajú hrúžiť v čomsi sladkom. (F. Hečko) – Vidno, že ho /Mateho/ teší, vidiac ich všetkých takto pospolu. (M. Kukučín) – Ale hľadiac na krásne rohaté kozie hlavy, s vytrešteným pohľadom ako živých očí a pozdĺžnych achátových šošoviek, až ma čosi mrazilo. (D. Tatarka) – Ale vzdor tomu, pomýšľajúc na budúcnosť, ťažko mu je, chytá sa ho úzkosť. (M. Kukučín) – Počúvajúc ich, zdalo sa mu, že každé klepnutie ozýva sa v ňom a vyvoláva stonásobnú ozvenu. (M. Urban) – Dochodiac ta, zaznel jej do uší veselý hovor. (Timrava) – Marcel nedôveroval Lotiakovi a jednako, nevediac sa opanovať, vybúšila takto z neho rozhorčenosť. (Jégé) – „Videl si tú ekvipáž Sternovu?“ a jej zlosť, vidiac ho čaptavého, špinavého, randavého, vzkypela ešte väčšmi. (Timrava)

Ako sme už naznačili, oblasť tzv. absolútnych prechodníkových konštrukcií sa opiera o vymedzený súbor v niektorých prípadoch už zmeravených prechodníkových tvarov, ktoré v našom jazyku možno vyrátať a takto zároveň určiť ich miesto v jazykovom systéme. Je to iba niekoľko slovies; časť ich prechodníkových tvarov prekročila pôvodný okruh svojho slovesného pôsobenia a zaradila sa ako okrajové prípady medzi iné slovné druhy, konkrétne medzi príslovky, častice a predložky. Medzi príslovky patria počtom limitované prípady *nechtiac*, *chtiac-nechtiac*, *vstávajúc-líhajúc* s významom „neprestajne, po celý deň, od rána do večera“, *kolenkujúc*.

Pravdaže, v pozícii prísloviiek fungovali a fungujú prechodníkové tvary viacerých ďalších slovies, ale keďže sa prechodník z tvarového hľadiska hodnotil v postavení príslovky ako nie dosť výrazný, slovotvorný proces v našom jazyku pokračoval ďalej a utvorili sa tak príslovky typu *stojáčky, postojáčky, ležiačky, poležiačky, kľačiačky, pokľačiačky, sediačky, posediačky, nechtiacky, idúcky, plávajúcky, plačúcky, neveriac-ky a podobné*, ktorých príslovkové morfeematické znaky sú zreteľnejšie.

Medzi častice (porovnaj Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 759) sa v ostatných desaťročiach zaradil zmeravený výraz *takpovediac*, pôvodne zložený zo zámena *tak* a z prechodníkového tvaru slovesa *povedať*, ktorý v novom slovnodruhom zaradení uvádza vlastný komentár hovoriaceho k svojmu vyjadreniu. Možno pripomenúť, že ešte v 60. rokoch 20. storočia sa v našej literatúre stretáme s pravidelným zapisovaním tohto výrazu v podobe *tak povediac*, no už s ustáleným slovosledom obidvoch častí, ktorý nepochybne tiež signalizoval skoré utvorenie jedného slova *takpovediac*.

Medzi predložky sa zaradili výrazy *začínajúc, začnúc, počínajúc, počnúc čím, kým, začínajúc, začnúc, počínajúc, počnúc od čoho, od koho, začínajúc, začnúc, počínajúc, počnúc kde; pokračujúc čím, kým, pokračujúc kde; končiac čím, kým, končiac kde*; tieto predložkové výrazy môžu dovedna utvárať aj jednotný viacčlenný predložkový výraz s distributívnym významom *začínajúc – pokračujúc – končiac*, synonymný a rovnocenný s analogickým výrazom zloženým z pôvodných predložiek *od – cez – (až) po*; v niektorých prípadoch sa uvedené pôvodné predložky miešajú s nepôvodnými (druhotnými) a vznikajú tak hybridné zložené výrazy typu *začínajúc niečím – cez niečo – (až) po niečo*, prípadne *od niečoho – cez niečo – končiac niečím* a podobne (o tomto zložení predložkovom výraze ako o špecifickom jave v sústave slovenských predložiek podrobnejšie píšeme v práci Kačala, 2005).

Ján Oravec v monografii o predložkách z roku 1968 uvádza bohatší, ale tiež lexikálno- sémanticky obmedzený okruh predložiek pochádzajúcich z tvarov prechodníka, ako sme uviedli v predchádzajúcom odseku. Charakterizuje znaky, ktoré sprevádzajú prechod prechodníkového tvaru medzi predložky (uvádza najmä zmeny v spájateľnosti daného slovesného tvaru) a takéto prechodníky vymedzuje z významového hľadiska. Podľa J. Oravca (1968, s. 217) „k predložkám inklinujú jedine prechodníky slovies, ktorých význam obsahuje prvok relatívnosti, ktoré označujú: 1. začiatok – koniec, a to a) v čase, v poradí, b) v usudzovaní, 2. zahrnutie – vylúčovanie“. Významový prvok relatívnosti autor ďalej nerozoberá, preto sa o ňom nemožno meritórne vyjadriť. Uvedené dva významové protiklady, ktoré utvárajú predložky vzniknuté z prechodníkov, však poskytujú vhodný základ na ďalšie uvažovanie.

Jednotlivé skupiny podľa J. Oravca (ibid.) naplňajú tieto prechodníkové tvary: 1. a) *začínajúc/počínajúc, začnúc/počnúc – končiac*; b) *vychádzajúc/vychodiac, usu-*

dzujúc, súdiac z niečoho/podľa niečoho – na niečo; 2. berúc do úvahy, rátajúc/počítajúc, nevynímajúc – vyjmúc, vynímajúc, nerátajúc/nepočítajúc, nehľadiac na, odhliadnuc od.

Ako vidno, pri významovom protiklade začiatok – koniec J. Oravec ráta iba s krajnými (pólovými) bodmi tohto vzťahu a neberie do úvahy spomínaný stredový člen *pokračujúc*, ktorého výskyt umožňuje vznik uvedeného trojčlenného predložkového výrazu *začínajúc – pokračujúc – končiac*. Jeho skutočné jestvovanie je ináč podopreté aj jestvovaním spomínaného analogického zloženého výrazu utvoreného z pôvodných predložiek *od – cez – (až) po*.

Pri nespojitých prechodníkoch vyjadrujúcich význam začiatku a konca J. Oravec síce spomína aj prechodník *vychádzajúc, vychodiac* z niečoho, ktorý takisto môže vyjadrovať začiatkovú (východiskovú) fázu, a to – v Oravcovej formulácii – v usudzovaní (ibid., s. 217), ale nespomína, že tento výraz môže mať aj väzbu s predložkou *od* + genitív a že v tejto funkcii sa môže spájať s ďalšími členmi zloženého predložkového výrazu – či už dvojčlenného (t. j. *vychádzajúc od niečoho – končiac niečím*) alebo trojčlenného (t. j. *vychádzajúc od niečoho – pokračujúc niečím – končiac niečím*). V tomto prípade výraz *vychádzajúc od niečoho* môže vyjadrovať aj začiatok v čase alebo v poradí či v priestore. Spomínanú dištinkciu vo väzbe slovesa *vychádzať*, t. j. *vychádzajúc od niečoho* proti tradične uvádzanému *vychádzajúc z niečoho*, pokladáme za relevantnú a dôležitú aj na odlišenie predložkovej funkcie takejto konštrukcie od inej funkcie, ktorú pripomenieme v ďalšej časti nášho výkladu.

Opísané Oravcovo spracovanie predložiek pochádzajúcich z prechodníkov vzniká dosť jednoznačne, ak nie priam striktné v porovnaní s interpretáciou tejto problematiky v kolektívnej akademickej Morfológii slovenského jazyka z roku 1966, ako aj v kolektívnej vysokoškolskej príručke s názvom *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia* (máme k dispozícii 2. vydanie z roku 1988), v ktorých danú oblasť spracoval tiež J. Oravec.

V Morfológii slovenského jazyka sa touto témou autori zaoberajú na viacerých miestach, najpodrobnejšie v rámci kapitoly venovanej predložkám. Na jej začiatku na s. 621 v časti o delení predložiek píše, že „úlohu druhotných predložiek zastupujú aj iné slovné druhy“, a na ilustráciu uvádzajú: a) tvary podstatných mien, b) konštrukcie z tvarov podstatných mien a prvotných predložiek a napokon c) „absolútne prechodníky sloviess (samy alebo v spojení s prvotnými predložkami), napr.: *začínajúc, končiac, počítajúc do toho, nevynímajúc, nepozerajúc na, odhliadnuc od...*“.

Na konci výkladu o predložkách, v kapitolke s názvom *Prepozicionalizácia prechodníkov* (s. 675), sa zasa v úvodnej vete konštatuje, že „predložkovej platnosti sa približujú i absolútne prechodníky niektorých sloviess“, a vyratávajú sa tieto príklady: *začínajúc (počínajúc) niečím, začínajúc (počínajúc) od niekoho/niečoho, končiac niekým/niečím, rátajúc do toho, zahrňajúc do toho, počítajúc, počítajúc do*

toho (v to) niečo/niekoľo, nepočítajúc, nevynímajúc (z toho) niekoľo/niečo, súdiac podľa niečoho, nepozerajúc (sa) na, nehľadiac na. Výklad sa uzatvára zistením, že „prechodníky zväčša len skonkrétňujú a zdôrazňujú základný význam prvotných predložiek, samy bez predložiek sa používajú menej“ (ibid.).

Za dôležitý rozdiel v porovnaní s chápaním vecí v citovanej monografii J. Oravca o predložkách pokladáme obidve citované formulácie: 1. to, že úlohu druhotných predložiek zastupujú aj iné slovné druhy (s. 621), a 2. to, že absolútne prechodníky niektorých sloviess a (iba) približujú predložkovej platnosti (s. 675; riedenie J. K.). Obidve formulácie sú oveľa neurčitejšie, „mäkšie“ ako uvedené Oravcovo stanovisko v jeho monografii z roku 1968.

Na druhej strane istým spôsobom máťúco na čitateľa pôsobí formulácia uvedená v Morfológii slovenského jazyka tiež na s. 675, a to v rámci predchádzajúcej kapitoly s názvom Prepozicionalizácia adverbií, podľa ktorej predložky *vrátane, včítane* „vyjadrujú, že istý jav je zahrnutý v istom celku alebo vyššom jave ako časť, čo by sa muselo ináč vyjadriť prechodníkovou konštrukciou zahŕňajúc do toho, rátajúc do toho, počítajúc do toho (v to)“ (Morfológia slovenského jazyka, s. 675). Ako vidno, za prechodníkovú konštrukciu sa tu vyhlasujú tie isté spojenia, ktoré sa na rovnakej strane o pár riadkov nižšie hodnotia ako absolútne prechodníky niektorých sloviess, iba „približujúce sa predložkovej platnosti“. Citované dve stanoviská si protirečia a pri pozornejšom zredigovaní kapitoly o predložkách nemuseli v texte tohto reprezentatívneho diela slovenskej jazykovedy zostať.

V citovanej kolektívnej vysokoškolskej učebnici (Oravec – Bajzíkova, 1988, s. 180) sa zasa v rámci výkladu o druhotných predložkách iba v krátkosti vraví, že „k druhotným predložkám prešli niektoré absolútne prechodníky sloviess“, a uvádzajú sa tieto príklady: začínajúc + inštrumentál, končiac + inštrumentál, (ne)počítajúc + akuzatív (alebo do + genitív), (ne)pozerajúc na, odhliadnuc od. Podľa uvedenej formulácie sa ukazuje, akoby sa v tomto (časovo novšom) chápaní (u toho istého autora) už nerátalo s takým širokým záberom predložiek vzniknutých z prechodníkov sloviess, ako to bolo v citovanej monografii o predložkách. Ale uvedený rozdiel nevyznieva ako podstatný a môže byť rýdzo dôsledkom redukovaného a zhusteného výkladu témy v citovanej vysokoškolskej učebnici.

Keď sa v doterajšej jazykovednej literatúre pri nespojitých prechodníkových konštrukciách hovorí iba o ich funkcii ako sekundárnych predložiek, pokladáme to za zjednodušenie v chápaní funkcií tohto neurčitého slovesného tvaru, prípadne aj miesta takéhoto tvaru v lexikálnom a gramatickom systéme jazyka. O predložkovej funkcii možno s väčšou alebo menšou istotou hovoriť pri tvaroch tých sloviess, ktoré sa dajú zahrnúť do významových okruhov vymedzených v Oravcovej monografii o predložkách. Takéto chápanie však treba doplniť zistením, že prechodníky v takomto postavení a s takouto funkcii už absolvovali slovnodruhový prechod

(transpozíciu) a z pôvodného slovného druhu, t. j. spomedzi slovíes, prípadne ich tvarovej sústavy, už prešli k inému slovnému druhu, t. j. k predložkám, a ako istým spôsobom nie celkom integrálna či integrovaná časť (ich tvar a čiastočne aj ich význam stále pripomína ich príslušnosť do iného slovného druhu) sa zaradili na perifériu nového slovného druhu.

Zistenie o periférnom postavení takýchto nových (t. j. sekundárnych) predložiek, pravdaže, netreba chápať hodnotiace, lebo aj ako periférna časť nového slovného druhu tvoria už jeho organickú časť, ktorá je podporovaná prirodzeným, hoci nie vysoko frekventovaným výskytom v istých komunikačných oblastiach a plným špecifických úloh, ktoré úplne plnohodnotne nemôžu saturovať iné či pôvodné prostriedky daného slovného druhu. Napokon tento nový stav nám dáva odpoveď na otázku, prečo neprestajne v jazykovom systéme pribúdajú nové a nové sekundárne predložky a prečo sa v rozoberaných prípadoch daný slovnodruhový prechod vôbec uskutočňuje či uskutočnil.

To, že hodnotenie všetkých nespojitých prechodníkových konštrukcií ako sekundárnych predložiek spôsobuje pri zaradovaní týchto jazykových jednotiek isté ťažkosti, si uvedomil až Eugen Pauliny, ktorý vo svojej Slovenskej gramatike z roku 1981 v závere kapitoly o predložkách (s. 203) na začiatku odseku tiež píše, že absolútne použité prechodníky sa pokladajú za druhotné predložky, ale na jeho konci trocha nečakane konštatuje: „Často sa však týmto absolútne použitým prechodníkom nevyjadruje to, čo je pre predložky podstatné, t. j. že predložka spája dva výrazy do syntagmy. Preto absolútne použité prechodníky nemožno pokladať za predložkové výrazy.“

Aj tento výrok naznačuje, že medzi nespojitými prechodníkovými konštrukciami sa žiada rozlišovať viaceré dosť zreteľné skupiny. Okrem tých, čo sa zaradili medzi sekundárne predložky, ako aj medzi príslovky (ukázali sme, že medzi častice sa pôvodné prechodníkové tvary zaraďujú iba celkom okrajovo), zostáva pomerne významná časť takýchto absolútnych prechodníkových konštrukcií, pri ktorej ťažko možno hovoriť o prechode medzi druhotné predložky. Ako priam klasický možno uviesť citovaný príklad z Kukučina (náš doklad 2), v ktorom máme pred sebou prechodník slovesa *súdiť* s významom „usudzovať, posudzovať“: *Za sypárňou v záhrade vypínali sa jasene; podľa výšky súdiac, mohutné stromiská*. Nazdávame sa, že tomuto prechodníku ťažko pripísať funkciu druhotnej predložky, aj keď ho J. Oravec v monografii (1968, s. 217) pokladá za predložku označujúcu začiatok – koniec v usudzovaní; tento tvar si podľa našej mienky ponecháva svoju prechodníkovú (t. j. slovesnú) platnosť a nevyjadruje predložkový význam, ale – ako sme už povedali – uvádza istú komentárovú, vysvetľujúcu či hodnotiacu poznámku k obsahu vety, ktorá tvorí jeho syntaktickú základňu, a celá prechodníková konštrukcia tak nadobúda platnosť vsuvky či parentézy.

Táto funkcia či pozícia nespojitej prechodníkovej konštrukcie vo vete sa v našej jazykovednej literatúre doteraz nespomína. Hoci Jozef Mlacek vo svojej prvej prehľadnej stati o parentéze z roku 1964 (čiastočne v nadväznosti na konštatovanie Ivana Lekova z roku 1962) požaduje „vychádzať aj z porovnania takých javov s parentézou, ktoré nie sú veľmi tesne spojené s vetou, sú relatívne samostatné“, pričom má na mysli „porovnanie parentézy s prístavkom, voľným prívlastkom, prechodníkovou väzbou, uvádzacou vetou pri priamej reči“ (Mlacek, 1964, s. 280), jednako v závere článku konštatuje, že pri takých gramatických javoch, ako sú voľné postpovnané prívlastky, prístavok a mnohé prípady prechodníka, „nemožno hovoriť o parentéze i napriek tomu, že k nej majú pomerne blízko“ (Mlacek, c. d., s. 284).

Ani Patrícia Ďurčová, ktorá v ostatnom desaťročí na stránkach Slovenskej reči uverejnila viaceré state o parentéze, opierajúce sa okrem iného o solídny výpiskový materiál, a v jednej z nich (porovnaj Ďurčová, 2000) sa osobitne venovala „lexikálnemu stvárneniu“ a „gramatickému stvárneniu“ parentézy (porovnaj c. d., s. 140 – 144), nespomína prípady, v ktorých by konštrukcia s nespojitým prechodníkom vystupovala v pozícii parentézy.

Pozícia prechodníkovej konštrukcie ako slovesnej bázy osobitného typu parentetickej konštrukcie je spojená s druhou časťou nespojitých prechodníkových konštrukcií vymedzených sémantickou náplňou východiskových sloviess. Ide o slovesá s významom myšlienkových činností, zmyslového vnímania a hovorenia; máme na mysli najmä slovesá *súdiť*, *usudzovať*, *posudzovať*, *brať do úvahy*, *nebrať do úvahy*, *vychádzať*, *vychodiť z niečoho*, *pozorovať*, *hľadiet* – *nehľadiet*, *odhliadnuť*, *odhliadať*, *povedať*, *hovoríť* – *nehovoríť*, *vravieť* – *nevravieť*. Ich prechodníkové tvary (niektoré sú lexikalizované v zápornej podobe) nachodíme v takýchto príkladoch:

Zbierka Nox et solitudo, súdiac podľa verejných ohlasov (uviedli sme z nich len tie najznámejšie), nebola teda privítaná ani okázala, ani jednoznačne kladne. (S. Šmatlák) – *A naozaj – nehľadiac na jeho snetivú a hrdzavú pšenicu – ani raz nepočul, že by mu zemiaky v pivnici hnili alebo že by mu raž pod snehom plesnela!* (F. Hečko) – *Dlho sme skrývali a utajovali svoju národnosť, o vlastenectve ani nehovoriac.* (J. Bob) – *Nebol si istý, pravdu povediac, vôbec nevedel, ako sa môžu dať oni do roboty.* (D. Tatar-ka) – *Ty vidíš v nich iba deti. A pravdu povediac, nie sú už deťmi.* (R. Moric) – *Sú to romány, divadelné hry, cestopisy, biografie a básne, nerátajúc do toho publicistické články v časopisoch.* (tlač) – ... *M. Benka, L. Fulla, A. Brunovský a iste viacerí ďalší, niektorých politikov, novinárov, hercov, kňazov a športovcov nevynímajúc.* (J. Bob)

Väčší počet príkladov sme uviedli aj preto, aby sme mohli poukázať na postavenie (pozíciu) prechodníkovej konštrukcie v rámci vety, prípadne súvetia. Ukazuje sa, že prevažujú prípady, keď prechodníková konštrukcia stojí uprostred jadrovej vety a je od nej na svojom začiatku aj na konci oddelená interpunkčnými značkami, najčastejšie čiarkami alebo pomlčkami. V tejto súvislosti sa žiada povedať, že práve takáto stredo-

vá pozícia je typická pre umiestnenie parentézy čiže vsuvky. Na druhej strane treba priznať, že táto stredová pozícia nie je výlučná a prechodníková konštrukcia s absolútnym prechodníkom môže stáť aj na začiatku jadrovej vety, aj na jej konci.

Je pozoruhodné, že interpunkcii pri takejto prechodníkovej konštrukcii sa nikde v slovenskej jazykovednej literatúre nevenuje pozornosť a nikde ani v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu sa o tejto téme osobitne nevraví. Na strane 101 v bode 9 najnovšieho vydania Pravidiel slovenského pravopisu z roku 2000 sa síce píše, že čiarkou sa vyčleňujú rozvité prechodníkové konštrukcie, a uvádzajú sa aj príklady, z ktorých jeden obsahuje práve konštrukciu s absolútnym prechodníkom; ide o príklad *To vedeli, pravdu povediac, všetci naokolo*. Formálne tu teda ide o rozvítý prechodník, ale tento prechodník má platnosť absolútneho alebo nespojitého prechodníka a pritom sa uvádza v jednom odseku vedno s príkladom na plnohodnotný alebo spojitý prechodník (ide o vetu *Nadväzujúc na včerajšiu diskusiu, budeme sa venovať problémom mestskej hromadnej dopravy.*), ktorého subjekt je totožný so subjektom základovej vety.

Z nášho doterajšieho výkladu vychodí, že aj v Pravidlách slovenského pravopisu by pri kodifikácii interpunkcie v prípade spojitej a nespojitej prechodníkovej konštrukcie bolo treba postupovať rozdielne, keďže ide o dva rozmanité syntaktické javy, síce založené na pôvodne rovnakom slovesnom tvare, ale s rozdielnou platnosťou v gramatickej, sémantickej i obsahovej stavbe vety. V Pravidlách slovenského pravopisu sa teda samostatne žiada spomenúť interpunkciu pri spojitej rozvitej prechodníkovej konštrukcii a samostatne interpunkciu pri nespojitej prechodníkovej konštrukcii, ktorá je tiež spravidla rozvítá a má platnosť vetnej vsuvky alebo parentézy. Toto naše stanovisko možno podoprieť aj poukazom na to, že o interpunkcii pri parentéze čiže vsuvke sa v citovaných Pravidlách slovenského pravopisu takisto vraví v osobitnom (5.) bode na strane 99.

Navrhované riešenie je aj v zhode s tým, že na strane 101 Pravidiel slovenského pravopisu v bode 8 sa spomína písanie čiarky v prípadoch konštrukcií s trpnými prídastiami, ktoré vyjadrujú isté postoje, hodnotenie; uvádzajú sa príklady: *Prvá sa, schematicky vyslovené, koncentrovala na vonkajšie deje. – To je, stručne povedané, poriadna blamáž. – Logicky vzaté, tento prípad nie je nič mimoriadne*. Z príkladov vidno, že aj výber slovies z hľadiska ich významu je v konštrukciách s trpnými prídastiami blízky slovesám, ktoré sa vyskytujú v konštrukciách s absolútnym čiže nespojitým prechodníkom. Navyše aj tieto konštrukcie s trpným prídastím možno syntakticky hodnotiť práve ako parentetické.

Z nášho výkladu vychodí, že časť konštrukcií s neurčitými slovesnými tvarmi tvorí nezanedbateľnú bázu pri konštituovaní vsuviiek čiže parentéz. Tento poznatok prispieva k vymedzeniu výrazovej bázy parentetických konštrukcií z lexikálneho, ale najmä z gramatického hľadiska.

Nie menej dôležitou stránkou veci je aj opis využívania interpunkčných značiek pri skúmaných konštrukciách: tým, že časť nespojitých prechodníkových konštrukcií zaradujeme medzi parentetické konštrukcie, okrem iného zdôrazňujeme aj ich pravopisnú stránku, to, že sa od ostatných častí jadrovej vety vyčleňuje čiarkami, prípadne jednou čiarkou v prípade, že takáto konštrukcia je vo vete umiestnená na samom začiatku alebo na samom konci vety.

V súvisi s interpunkciou a jej pravopisnou kodifikáciou osobitnú otázku tvoria konštrukcie s pôvodnými prechodníkmi využívanými v pozícii druhotných predložiek. Túto tému treba posudzovať samostatne.

Podrobný a systematický rozbor vyexcerpovaných dokladov nespojitých prechodníkových konštrukcií v spisovnej slovenčine je náplňou druhej časti našej state.

Literatúra

- ĎURČOVÁ, Patrícia: Štylistické využitie parentézy. *Slovenská reč*, 2000, roč. 65, č. 3, s. 139 – 148.
- HORÁK, Gejza: František Hečko, „O starom a novom kosení a mlátení“. *Slovenská reč*, 1957, roč. 22, č. 2, s. 69 – 85.
- KAČALA, Ján: Distributívny predložkový výraz od – cez – (až) po. *Kultúra slova*, 2005, roč. 39, č. 3, s. 142 – 147.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2003. 985 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- MIHÁL, Ján: O jazykových prostriedkoch Františka Hečku. In: *Jazykovedné štúdie. I. Spisovný jazyk*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956, s. 227 – 253.
- MIKO, František: Expresívny živel v Hečkovom románe Červené víno. In: *Litteraria 8. Z historickej poetiky 2*. Red. O. Čepan. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965, s. 24 – 75.
- MLACEK, Jozef: Parentéza a jej členenie. *Slovenská reč*, 1964, roč. 29, č. 5, s. 279 – 285.
- ORAVEC, Ján: Slovenské predložky v praxi. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 232 s.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 232 s.
- PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5., zrevidované a čiastočne doplnené vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 600 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2000. 590 s.
- RUŽIČKA, Jozef: O používaní prechodníkov. *Slovenská reč*, 1956, roč. 21, č. 5, s. 282 – 293.

Marianna Sedláková

SLOVENSKÁ VÝSLOVNOSŤ Z HL'ADISKA METODOLOGICKEJ ORIENTÁCIE JAZYKOVEDNÉHO DIELA J. STANISLAVA*

SEDLÁKOVÁ, M: Slovak Pronunciation from the Viewpoint of Methodological Orientation of J. Stanislav's Linguistics Works. Slovenská reč, 72, 2007, No. 4, pp. 204 – 209. (Bratislava)

Based on a thorough analysis of the given Stanislav's work that in theme deviates from his publications oriented mostly historically, the paper confirms that the method of research predominantly reflects the author's way of thinking and that the theme of research has only a marginal influence on it. However, the linguistic works of J. Stanislav show natural tendencies of a gradual (though unfinished) transition from one methodology to another one naturally following in development. Like structuralism was a natural result of positivistically accumulated human knowledge, also in Stanislav's work the amount of accumulated knowledge from historical and general linguistics and his good command of several live languages and dialects supported by scientific intuition naturally transformed into functional conclusions in synchronic phonetics and phonology (identical with conclusions of linguistic structuralism).

Osobnosť Jána Stanislava (1904 – 1977) má v slovenskej jazykovede nezastupiteľné miesto. Aj preto bola a je jeho dielu venovaná taká pozornosť. Bádatelia, ktorí sa venovali Stanislavovmu jazykovednému pôsobeniu, sa prevažne zhodujú v tom, že väčšina jeho prác je postavená na pozitivistickú filozofiu a metodologicky patrí k takzvanej mladogramatickej škole. My sme si na detailnejšiu analýzu vybrali z možností, ktoré jeho rozsiahle dielo ponúka, paradoxne takú, ktorá sa téme *historizmus a mladogramatizmus v jazykovede* na prvý pohľad najviac vzd'ahuje, pretože sa venuje synchronickej jazykovednej problematike a je zameraná prakticky. Prevažnú časť jazykovedného diela autora tvoria totiž historicky orientované práce a nás zaujala hypotetická otázka, či téma vedeckého bádania neovplyvňuje (aspoň čiastočne) i jeho metódu. Brali sme do úvahy fakt, že (1) publikácia *Slovenská výslovnosť* (1953) bola prvým vážnejším synchronickej orientovaným dielom zrelého a publikačne skúseného lingvistu. Do r. 1953¹ autor vydal 43 prevažne historicky orientovaných prác². Medzi prácami tohto obdobia sa nachádza len 7 takých, ktoré možno označiť prívlastkom synchronickej³

* Text vznikol na 30. výročie od smrti J. Stanislava a odznel ako nepublikovaný referát na konferencii BraSlav 3.

¹ V tom čase mal 49 rokov.

² Podľa súpisu „*dôležitejších prác*“, ktoré sú súčasťou životopisnej publikácie I. Stanislava: *Život v slove*.

³ Ide o Niekoľko rozprávok z východnej tretiny Liptova (12 s.) 1927; Liptovské nárečia (575s.) 1932; Spisovný jazyk slovenský (45 s.) 1937; Československá mluvnice (236 s.) 1938; Teória literatúry (spoluautor Oliva; 191 s.) 1949; Z úloh slovenskej sociálnej jazykovedy (5 s.) 1950 a Zlepšiť výslovnosť na slovenských javiskách (7 s.) 1953.

(vrátane monografie o liptovských nárečiach). V nasledujúcich 54 dôležitejších publikáciách sa počet synchrónne orientovaných prác zvýšil na 15, čo by na prvý pohľad mohlo znamenať posun v autorovej orientácii. Posun je zreteľný aj napriek tomu, že niektoré práce, ktoré považujeme za tzv. synchrónne orientované, majú len informatívny charakter⁴. (2) Predmet *Slovenskej výslovnosti* – zvuková rovina jazyka – jazyková rovina s najmenším počtom prvkov, poskytujúca najlepšiu možnosť odkryť jej štruktúrne vzťahy – viedla v tom čase viacerých slovenských lingvistov (autorových kolegov) orientovaných slavisticky i historicky k štruktúrnemu pohľadu na predmet jazykovedného výskumu (Ľ. Novák: 1908 – 1992; A. V. Isačenko 1911 – 1978). (3) Zaujímavý z hľadiska vedeckej ontogenézy je i fakt, že sa autor na sklonku svojho života rozhodol vydať dielo ešte raz a rozšíril ho všeobecnejšími úvahami, ktoré so *Slovenskou výslovnosťou* spojil do príťažlivého a mnohoznačného názvu *Hudba, spev, reč*. Tento fakt svedčí o tom, že svoje úvahy o ľudskej reči smeroval k univerzálnejším úvahám o zvuku, čím sa priblížil k súčasným moderným vedeckým trendom. (4) Ďalším našim motívom na hľadanie dosiaľ nenájdeneho v autorovom diele bola aj jeho lingvistická rozhladenosť. V Stanislavovom celoživotnom diele rezonujú viaceré európske lingvistické smery z prelomu storočí. Najsilnejšie sú pravdepodobne historizmus porovnávacej jazykovedy, lingvistická geografia a dialektológia, no vo viacerých prácach sa Stanislav odvoláva aj na experimentálnu fonetiku, ku ktorej sa priblížil najmä za svojho pražského pobytu. Všetky uvedené smery majú spoločného menovateľa v pozitivistickú orientáciu. Sociolingvisticky orientované práce⁵ poukazujú na možný vplyv francúzskej psychologickéj a sociologickej školy⁶. Praktické jazykové schopnosti J. Stanislava by to umožňovali⁷. Z uvedeného však vyplýva i to, že (aspoň z jazykového hľadiska) mal autor otvorenú cestu aj k štrukturalizmu, ktorý vznikol ako mladší produkt európskej indoeuropeistiky v 1. tretine 20. storočia. Tento rozmer Stanislavovho diela sme apriori nezavrhlí napriek vedomiu, že spoločenské ovzdušie v tom čase u nás štrukturalizmu neprialo.

V prípravnej fáze nášho pátrania sme sa vydali po stopách Stanislavovho explicitného metodologického vyznania. Na jediný konkrétny odkaz sme narazili v práci *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka* (1941)⁸, kde sa autor vyjadruje k Berno-

⁴ Ide napríklad o práce *Zo stykov Moskvskej univerzity so Slovákmi*, *Slovník a slovník (recenzia)*, *Pohľad na našu slavistiku*, *Slavistika vo svete*, *O slavistovi M. Weingartovi*,

⁵ Z úloh slovenskej sociálnej jazykovedy (6 s.) 1950, ale aj práce orientované na kultúru slova (nielen v divadle).

⁶ Tu šlo pravdepodobne len o vplyv „tematický“. Hlavným predstaviteľom francúzskej psychologickéj a sociologickej školy bol Antoine Meillet (1866 – 1936). Základné myšlienky tejto školy „podnietili záujem o sémantiku a štylistiku“ (Černý, 1996, s. 117), čím sa toto lingvistické „hnutie“ približuje skôr k funkčnému chápaniu jazyka v štrukturalizme.

⁷ J. Stanislav ovládal latinčinu, francúzštinu, nemčinu.

⁸ S podtitulom *Kritické vydanie spisov Disertatio a Orthographia*.

lakovým kompilačným praktikám, i keď, podľa Stanislava, zväčša iba v historickej časti Dizertácie, používa „starú, nekritickú metódu“. „Celá ostatná a podstatná časť Dissertácie je písaná už zväčša podľa kritických zásad osvietenskej jazykovedy, metódou, ktorá sa len málo odchyľuje od našej dnešnej“ (s.16). Z napísaného vychodí, aký význam Stanislav pripisuje zdrojom poznania, čo sa samozrejme prakticky prejavuje zásadným stanoviskom k ich presnému uvádzaniu v literatúre. U Bernoláka vyzdvihuje, že „pri uvádzaní svojich ortografických zákonov starostlivo zbiera a predkladá svojim čitateľom čo najviac dôvodov. Všade prevláda zreteľ praktický; kladie ho na prvé miesto“ (ibid. s. 17). Hodnotenie Bernolákovho „kodifikačného a mluvnického“ diela ako „svedomite vykonaného“ a vynikajúco vybaveného (príručkami a slovníkom; ibid. s. 10) možno považovať tiež za spôsob jeho vyznania svojich jazykovedných cieľov. To, že neúspech bernolákovskej kodifikácie pripísal Stanislav neadekvátnemu výberu „okrajového nárečia“ za spisovný jazyk a nie jeho neštruktúrnemu spracovaniu, ako na to poukázali neskôr iní autori⁹, sme pripísali jeho pozitivistickému orientácii a ešte nedozretým podmienkam na štruktúrny pohľad na externé dejiny slovenského jazyka.

O dvanásť rokov neskôr vychádza *Slovenská výslovnosť*, ktorej pragmatické zacielenie prezrádza podtitul *Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov*. „Kladie si za cieľ zjednotiť výslovnosť divadiel a iných umeleckých telies a odstrániť nedôslednosti, odchýlky a iné rušivé prvky, ktoré vznikajú vplyvom nárečí, písma alebo iných činiteľov“ (Mistrík a kol., 1993, s. 396).

Najprv sa zastavme pri paradoxoch práce, ktoré podľa nášho názoru vyplývajú nielen z pozitivistického orientácie autora, ale aj z jeho ľudských (psychických a sociálnych) daností.

(1) Napriek deklarovanej praktickosti je na príručke čosi nepragmatické. Napríklad v tom čase ideologicky vyžadované úvody¹⁰ sa pripojením ďalších šiestich kapitol¹¹, v ktorých sa riešia i teoretické otázky jazykovej kultúry, rozrástli na jednu tretinu celého textu. O zmysluplnosti jednotlivých kapitol ťažko pochybovať, všeobecne príznakový (a pre J. Stanislava príznačný) je však spôsob spracovania jednotlivých tém. Pri odôvodňovaní svojich názorov, tak ako to obdivoval u Bernoláka, „starostlivo zbiera a predkladá svojim čitateľom čo najviac dôvodov“; čitateľ tak môže nadobudnúť pocit, že svoje názory autor mozaikovito skladá z iných prostredníctvom citátov a parafráz. Pri uplatnení čitateľskej intuície sa nemožno vyhnúť dojmu, že by sa autor neodvážil formulovať svoj odlišný názor, ak by v odbornej litera-

⁹ Čiastočne Habovštiaková, 1968; Sedláková, 2004.

¹⁰ Tu ako Z výrokov o kultúre jazyka a najmä výslovnosti.

¹¹ *Úvodné slová, Náuka o výslovnosti, Povinnosti pri socializácii spisovnej výslovnosti, Herec a reč, Narušenie normy spisovného jazyka na scéne podľa Vl. Filippova a G. Vinokura, G. Vinokur o scenickej reči*

túre nenašiel aspoň náznak podobného názoru u iných autorov. Táto črta Stanislavovej knihy bola jednoznačne podmienená dobou a jej politickým ovzduším.

(2) Na jednej strane, aj v zhode s vládnuou ideológiou, považuje J. Stanislav reč ľudu za trvalý prameň spisovného jazyka a kritizuje napríklad nedocenenie stredoslovenského prízvuku na penultime v troj- a viacslabičných slovách v kodifikácii („v slovenčine ... sa ... ešte vždy môžeme dobre opierať o ľudovú výslovnosť“, s. 59), na druhej strane práve „ľudovou“ a nie, ako by sa viac hodilo, nedbalou výslovnosťou (napríklad pri výslovnosti zdvojených spoluhlások, s. 274; alebo konštatovaním: „Takto Slováci ani v nárečiach nehovoria“ na s. 266) znižuje renomé bežnej, „ľudovej“ reči.

(3) Na inom mieste zas oceňuje Weingartovo pozorovanie, že „dobrú tradíciu ušľachtilej hovorovej reči majú slovenské vzdelané rodiny“ (s. 62), ale opäť, možno z ideologických dôvodov, možno v zhode so svojim sociálnym pôvodom, sa bráni sociálnej diferenciacii, ktorá z hľadiska vládnucej ideológie môže mať len triedny charakter (s. 6).

(4) Z pozitivistickej orientácie autora, z dôverného poznania divadelného prostredia, ale najmä z jeho osobnostných daností pravdepodobne vyplýva i nefunkčná adresná kritika výslovnosti jednotlivcov z radov divadelných hercov. Z didaktického hľadiska, ktoré by v príručke tohto typu mohlo zohrať rolu, je naopak prínosnejšie vyzdvihovanie „vzorovej výslovnosti“¹².

Dve tretiny textu *Slovenskej výslovnosti* tvorí opis výslovnosti jednotlivých slovenských hlások a spoluhláskových skupín, čo naozaj zodpovedá vytýčenému praktickému cieľu. Opis výslovnosti jednotlivých segmentov autor podkladá experimentálnym výskumom B. Hálu alebo vlastným. Vo väčšine prípadov opis neprekračuje fonetický rámec. O tom svedčí napríklad zaradenie prvkov znelostného páru $h - x$ k nepárovým hláskam: fonému $h - k$ znelým, a hláska x u Stanislava tvorí jednočlennú skupinu neznelých nepárových foném slovenčiny. Napriek konštatovaniu, že sa hlásky $h - x$ v splývavej výslovnosti navzájom zastupujú, neprekročil na tomto mieste J. Stanislav hranicu smerom k funkčnosti a systémovosti. Na druhej strane však treba vyzdvihnúť, že foneticky potvrdil existenciu znelého x [γ] a neznelého h [h] v slovenčine, hoci toto tvrdenie podporil príkladmi zo slovenských nárečí (nie zo spisovnej slovenčiny). Vďaka faktom z hláskoslovného vývinu slovenčiny, najmä historickými zápismi z obdobia zmeny $g > \gamma > h$, našiel pre svoje synchronne stanovisko podporu i v histórii jazyka. Vlastným výskumom autor v skúmanej publikácii progresívne podporuje i názor V. Vážneho a R. Jakobsona o odlišnosti hlások i a j (v opozícii proti názorom B. Hálu).

Za zásadný prínos pre fonetiku, ale najmä pre fonológiu spisovnej slovenčiny považujeme Stanislavovu charakteristiku slovenských diftongov, v ktorej už v plnej

¹² Ako to robí J. Stanislav napríklad pri osobnosti K. Zachara.

miere zohľadnil i funkčné hľadisko (napríklad oproti Bartekovmu stanovisku¹³). Na s. 153 píše: „dvojhĺáska je nositeľom slabiky a je nedeliteľná na súčastky pri obmenách v slove... Funguje tak isto ako jednoduchá samohĺáska. Je to významotvorná jednotka.“ Nevylučujeme možnosť, že k takémuto poznaniu dospel i pod vplyvom štrukturalisticky orientovaných štúdií iných autorov, ktoré aj podľa čitateľných znakov z monografie o liptovských nárečiach (z r.1932), i z odkazov v *Slovenskej výslovnosti* poznal a využíval. O tom, že J. Stanislav štrukturalizmus vo svojich prácach „obchádza“ najmä z ideologických pohnútok, svedčí podľa nášho názoru i jeden na prvý pohľad málo dôležitý fakt, že prácu R. Jakobsona: *Slovenská misscellanea* (Bratislava 1931), na ktorú v časti textu venovanej fonetike často odkazuje, neuvádza v záverečnom súpise použitej literatúry. Často citované ortoepicky orientované práce L. Nováka sú však uvedené aj v súpise použitej literatúry¹⁴. Napriek nášmu názoru o možnom vplyve štrukturalistov na vývin názorov J. Stanislava sa po pohľade na jeho celoživotné dielo, najmä na spôsob spracovania a zverejnené výsledky bádania, nazdávame, že ho k niektorým funkčným fonologickým záverom priviedlo predovšetkým jeho hlboké (pozitivistické) poznanie hláskoslovného vývinu slovanských jazykov (vrátane staroslovenských). Nesporne tu dôležitú rolu zohralo i dokonalé poznanie rodného stredoslovenského nárečia¹⁵, praktické poznanie iných, neslovanských jazykov, vďaka čomu mohol vo svojom vedeckom bádani využiť i intuíciu. V skúmanej práci sa k tomu na svoju dobu dosť netradične prihlásil citátom z M. M. Hodžu: „človeku sa mnohdy v živote stáva, že nemalú čiastku činowstva svojho vnuknutjú pripísať musí“ (s. 45).

Pozitivisticky orientovaný príspevok (nielen) o pozitívizme v Stanislavovej knihe o výslovnosti zakončíme inšpiratívnymi pozitívami, ktoré vyplynuli z dôkladnejšieho štúdia tohto prameňa pre skúmajúceho jednotlivca či pre súčasnú jazykovedu. (1) Autorove praktické fonetické zistenia o existencii neznelého variantu znelého fonému *h* (v slovenských nárečiach) potvrdené i v spisovnej slovenčine (Kráľ, 1984) sa stále potvrdzujú i pri výskume súčasnej hovorenej podoby spisovnej slovenčiny (Sedláková, 2004). Pri jej konštituovaní pôsobia na seba navzájom tri rozdielne nárečové fonologické štruktúry (Sedláková, 2006), čo by mohlo byť¹⁶ dôkazom tendencie fonologického systému k maximálnej štruktúrovanosti najrozvinutejšieho „neutralizačného

¹³ H. Bartek v *Správnej výslovnosti slovenskej* (1944) zaraďuje k dvojhĺáskam spojenie akýchkoľvek dvoch samohĺások. Hovorí aj o trojhĺáskach. Zaujímavý je však napríklad fakt, že A. Zauner v *Praktickej príručke slovenského pravopisu a výslovnosti z r. 1941* (určenej meštianskym školám) popri funkčných slovenských dvojhĺáskach k dvojhĺáskam takpovediac „formálnym“ radí iba spojenie samohĺások *ou*.

¹⁴ L. Novák patril popri R. Jakobsonovi za komunistického éru takisto k proskribovaným štrukturalisticky orientovaným jazykovedcom, hoci je možné, že tým, že neemigroval, tvoril „inú kategóriu“ nežiaducich osobností.

¹⁵ Najmä ak sme si vedomí toho, akú rolu zohrali nárečia (historicky dochované prirodzené živé jazykové štruktúry) pri odkrývaní (nielen) hláskoslovného vývinu slovenčiny (Novák, L.; Paulíny, E.).

¹⁶ Spolu s tendenciami oslabovať výslovnosť bilabiálneho *u* v prospech *f* pri znelostnej neutralizácii fonémy */v/*.

ho“ podsystemu, ktorý nateraz v slovenskom konsonantizme tvoria znelostné korelačné vzťahy. (2) Z hľadiska kodifikovania výslovnostných štýlov je inšpiratívny spôsob hľadania optimálnej cesty v Poľsku za širokej spolupráce jazykovedcov a hercov (s. 48 – 52). Inak povedané: pre kodifikačnú prax je nezastupiteľná uzuálna prax najprestížnejších používateľov spisovného jazyka, hoci sociálne postavenie hercov sa v tomto smere za posledných 50 rokov pravdepodobne výrazne posunulo. (3) V každom prípade by z hľadiska jazykovej kultúry bol veľmi prospešný systematickejší výskum, sociolingvistická sonda do jazyka dnešného divadla a médií, ktorá by nadviazala na Stanislavovo porovnanie jazykovej situácie v divadlách v Prahe (na základe výskumu M. Weingarta) a v Bratislave v polovici minulého storočia.

Na záver si dovoľíme zosummarizovať: Dôkladnejším rozborom uvedeného Stanislavovho diela sme sa utvrdili v tom, že výskumná metóda je v prvom rade odrazom autorovho spôsobu myslenia a že téma vedeckého bádania ju ovplyvňuje len okrajovo. V jazykovednom diele J. Stanislava sa však dajú vypozerovať prirodzené tendencie postupného (hoci nezavršeného) prechodu od jednej metodológie k ďalšej, vývinovo prirodzene nasledujúcej. Tak ako bol štrukturalizmus v metodológii prirodzeným vyústením pozitivisticky nahromadeného ľudského poznania, tak aj v Stanislavovom diele sa množstvo nahromadeného poznania z historickej a všeobecnej jazykovedy a dobrá znalosť niekoľkých živých jazykov a dialektov podporené vedeckou intuíciou prirodzene pretransformovali do funkčných záverov parciálnych problémov v oblasti synchronnej fonetiky a fonológie (zhodných so závermi jazykovedného štrukturalizmu).

Literatúra

- ČERNÝ, Jiří: Dějiny lingvistiky. Olomouc: Votobia 1996.
- BARTEK, Henrich: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava – Turčiansky Sv. Martin: Vyd. J. Horáček 1944.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.
- KRÁL, Abel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1993.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Fonologický základ bernolákovskej kodifikácie slovenčiny. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity 2004.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Prirodzený fonologický systém a vitálnosť jazyka. In.: Studia Academica Slovaca. 35. Prednášky XLII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Stimul 2006, s. 91 – 103.
- STANISLAV, Ján: Liptovské nárečia. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Matice slovenskej 1932.
- STANISLAV, Ján: K jazykovednému dielu Antona Bernoláka. Kritické vydanie spisov Disertatio a Orthographia. Bratislava: SUS 1941.
- STANISLAV, Ján: Slovenská výslovnosť. Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov. Martin: Osveta 1953. 300 s.
- STANISLAV, Ján: Hudba, spev, reč. Bratislava: Opus 1978.
- STANISLAV, Ján.: Život v slove. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1987.

Rudolf Kuchar

POKUS O ZISTENIE FUNGOVANIA VEDĽA SEBA STOJACICH LEXÉM V HISTORICKOM KONTEXTE

KUCHAR, R.: Attempt to Learn Function of Close Standing Lexemes in Historical Context. *Slovenská reč*, 72, 2007, No. 4, pp. 210 – 227. (Bratislava)

This contribution is aimed to study relations between Slovak and Czech languages as it is reflected in disciplines of P. Trnovský from 1631. The author of this contribution examines word pairs of different origin. According to their role could be defined connecting function of the word pairs (connection of synonyms within one language). Another learned function is equivalent one and it is characterized by connection of words from either related or unrelated languages. Special function is a characterizing function, which is based on equivalency. Slovak lexemes from examined pairs enable measure studied text from the viewpoint of Slovak language.

V textoch slovenskej proveniencie sa vyskytujú bežne vedľa seba stojace lexémy (ďalej dvojice). K uvedeným slovným spojeniam sa najnovšie vyjadril J. Doruľa v príspevku O jazyku Kamaldulskej Biblie a Kamaldulského slovníka (2002). Zaujímame stanovisko k riešeniu otázky týchto špecifických výrazových prostriedkov, ktorá je blízka našej problematike. O ich funkcii už dávnejšie vyslovili svoj názor niekoľkí jazykovedci. J. Doruľa (1968, s. 340, 342 a 378 – 349) zdôrazňuje predovšetkým ich štýlotvornú funkciu. J. Mistrík (1986, s. 151) hovorí v tejto súvislosti o opisnej figúre alebo hendiadys, čo je podľa autora spojenie synonymných podstatných mien, zriedkavejšie slovíes, na zvýšenie sugestívnosti výrazu.¹ Mohli takéto vedľa seba stojace slová plniť aj iné funkcie, než aké naznačili uvedení autori? Ich fungovanie v texte sa pokúsime zistiť z náboženskej písomnosti z predpisovného obdobia slovenčiny, ktorá je ukážkou západoslovenského interdialektu s prvkami stredoslovenčiny, poplatného používaniu češtiny na slovenskom jazykovom území. Vychádzame z textu kázni Petra Trnovského z roku 1631², v ktorom sa vyskytuje viacero druhov takýchto dvojíc (slovných spojení).³

¹ Išlo o obľúbenú opisnú figúru v antickej a barokovej rétorike. Naše texty rozširujú toto konštatovanie aj o ďalšie slovné druhy. Zisťujeme ich nielen pri substantívach a verbách, ale aj pri adjektívach a adverbiálnych slovách.

² Text je uložený vo fototéke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV v Bratislave. Pod značkou TC 1631 sa doklady z tohto textu používajú aj v Historickom slovníku slovenského jazyka.

³ Ide o text jazykovo slovenský s prevažujúcimi hláskoslovnými, morfológickými, lexikálnymi i syntaktickými prvkami. Podrobnejšia jazyková charakteristika o tejto pamiatke bude predstavená v knižnom vydaní (Kázne Petra Trnovského – 1631).

Pri analýze a rozdelení jednotlivých dvojíc podľa funkcií sme vychádzali z etymologického aspektu v najširšom slova zmysle. Vyčlenili sme jednotlivé typy dvojíc do skupín podľa etymologickej príslušnosti (k slovenčine, češtine, nemčine, latinčine). Takto sme zistili tri základné funkcie uvedených dvojíc. Sú nimi dvojice s funkciou 1. pripájajúcou (v rámci jedného jazyka – spojenie synonymných slov), 2. vysvetľovacou alebo ekvivalentnou, v rámci ktorej treba rozlíšiť vzťah 2a, t. j. lexém v rámci vzťahu a kontaktu dvoch príbuzných jazykov (v slovenčine a češtine – ide o spojenie spoločných, ale aj paralelných slov), a 2b, t. j. vzťah k inému, nepríbuznému jazyku – k nemčine, latinčine – spojenie ekvivalentov ap. V súvislosti so skupinou dvojíc 2a sa realizuje iná, tretia funkcia dvojíc, vychádzajúca z ekvivalencie. Špecifická je tým, že v nej výrazne vystupuje do popredia subjektívny vzťah autora. Tento vzťah môžeme využiť pri jazykovo-odlišovacom hodnotení dvojíc. Môžeme tak vyčleniť aj funkciu charakterizačno-jazykovú, resp. všeobecne povedané odlišovaciú (limitujúcu). Treba ešte pripomenúť, že uvedená problematika sa dotýka substantívnych, adjektívnych, verbálnych i adverbálnych slovnodruhových prípadov.

V súvislosti s existenciou a hodnotením uvedených dvojíc sa žiada na začiatok povedať, že na myšlienku opísať tento druh dvojíc z iného aspektu nás priviedlo ich množstvo a pestrosť v texte Trnovského kázní. J. Doruľa čerpal materiál o uvedených dvojiciach z Kamaldulskej Biblie (KB)⁴, pričom hovorí, že prekladateľ KB použil tento štylistický vyjadrovací prostriedok (spojenie slov) pri preklade pôvodného textu (obyčajne lat. Vulgáty, ale aj iných súvekých prekladov) ako istý štylizovaný prostriedok na spresnenie, špecifikovanie, lepšie objasnenie významu prvého člena spojenia, t. j. dvojice, ktoré je obyčajne ako celok ekvivalentom latinského slova. Takto sa prezentujú v slovenskom preklade Biblie podľa J. Doruľu (2002, s. 12 – 17) nasledujúce spojenia: *sskatule, aneb plúzdra za aedes; d'elnjúkú, aneb win-cúru za cultores; kolocyntydi, aneb tekwic pólnych za colocynthidas agri; zaworúw, aneb kljncúw za vectes; lahwicu, aneb weressgúrk za ascoperam vini; kotwi aneb mački hagowné za anchoras; wisadi, aneb ssčepi za plantationes; possčáwačom, aneb zwerecom za creditoribus; possčáwač, aneb zweritel za creditor; pagáček, aneb bochéňček za collyridam. Prekladateľovi KB v jednotlivých prípadoch, ktoré autor opísal, išlo o bližšie objasnenie „... vyjadrenia v konkrétnej predlohe pridaním ďalšieho blízkoznačného výrazu, ktorý v texte Vulgáty obyčajne chýba.“ Podľa tohto autora, k ekvivalentu latinského slova sa pridáva v KB ďalšie objasňujúce slovo, ktorým sa stáva buď domáce, slovenské *zveritel'* (v slovenskom prostredí knižné – kultúrne), alebo nárečové – *zverec, poščávač*, no aj české – poslovenčené *hrebík* alebo maďarské *verešďurd'* – v živej slovenskej reči *verešďurk*.*

⁴ Ján Doruľa venoval tejto problematike a otázkam slovnej zásoby viac príspevkov (porov. poznámku 12 na s. 12 použitej štúdie 2002.

V ďalšom prípade spojenia *garábkiw, aneb krepelic za coturnium* podľa autora už nejde o bližšie určenie, objasnenie jedného z členov dvojčlenného spojenia, ale o pridanie novej informácie.⁵

Základnú funkciu uvedených dvojíc, ako ju opísal J. Doruľa, sme uplatnili pri ďalšom skúmaní a určení vzťahu kombinovaných dvojíc (slovensko-nemeckých a slovensko-latinských) a najmä slovenských a českých lexém. V prípade nášho textu ide totiž o odlišný text, ktorý bol koncipovaný samostatne ako homília. Autor Peter Trnovský približuje a vysvetľuje význam prvého slova v dvojčlennom spojení, nevychádza však z nijakej predlohy. V uvedených prípadoch (jednotlivostiach) postupuje nezávisle od iného textu, využíva poznanie slovenčiny ako svojho materinského jazyka spontánne, dokonca, zdá sa, ako by občas koncipoval sledovaný prvok už s istým zámerom. Na základe toho využívame uvedené dvojice na určenie ich funkcií a zistením ich funkcií uplatňujeme ich ako jazykové „corpus delicti“ potvrdzujúce slovenskosť textu (pravda, popri iných jazykových prvkoch). Usilujeme sa o to významovou analýzou a rozdelením dvojíc do niekoľkých skupín podľa ich funkčnosti. Takto zhodne s J. Doruľom sa nám ako základná skupina vyčlenila skupina dvojíc s pripájacou funkciou.

Ako sme uviedli vyššie, v našich textoch zistíme viacero dvojíc a niekoľko funkcií, s ktorými budeme pracovať.

Pripájacou funkciou rozumieme priradovací vzťah obyčajne v rámci dvoch alebo troch (niekedy i viacerých) blízkoznačných domácich slov. Tento vzťah sa dosahuje obyčajným pripojením domáceho synonymného slova pomocou spojky *a*. Pripojením ďalšieho sémanticky rovnakého slova i slovnodruhovou príslušnosťou sa čitateľovi (poslucháčovi) sprostredkuje objasnenie obsahovej stránky istého pojmu, slova. Zo stylistického hľadiska ide väčšinou o slovo rozvíjajúce význam predchádzajúceho pojmu, pričom je väčšinou neutrálneho charakteru a pochádza z domácej, v našom prípade slovenskej lexiky.⁶

Do prvej skupiny dvojíc s pripájacou funkciou, pri ktorej ide o príslušnosť použiteľných lexikálnych prvkov týkajúcich sa iba slovenčiny, patria nasledujúce dvojice (uvádzame ich tak, ako sa vyskytujú v texte bez rozdielu na slovnodruhovú začlenenosť). Ide z hľadiska slovenčiny vcelku o neproblémovú skupinu nasledujúcich dvojíc: *napominati priestupnikow a russitelow Zakona Božjho* 11, *raduge a weseli se* 17, *wecz a znag* 22, *nepochibne a gistotne puosobi a wikonawa* 25, *zrussil a skazil* 29, *chwalili a welebili* 31, *plnu a dokonalu znamost* 34, *trpezliw a pokorne znassem* 38, *weliky dar wikladanja a wiswetleni Pisma swateho* 41, *prawe a sprawedliwe*

⁵ V prípade tohto spojenia aj v ostatných autorom skúmaných podobných prípadoch, ktoré už nemajú formu uvedených stylizačných útvarov, ide prekladateľovi o priblíženie textu živému jazyku inými jazykovými prostriedkami, ktoré však už zasahujú do inej problematiky.

⁶ Výskyt niektorých lexém je aktuálny aj v češtine, hodnotíme ich však ako paralely.

*pracugicziho 42, cžiniti a wikonawati 43, zdame se ././ welmi mudrimy a učenimy 46, se pilne warowali a wistrihaly 63, w prawem a sprawedliwem učenj, trpel a znassel 64, Swate pismo wjgadrowaty a wiswetlowaty 67, nagwissy a nagwetssy Kral nad kralmy 75, czo se melo staty a zbehnuty 91, pokoru a poniženost 94, pri ././ wecech ././ telesnich a hmotnich 101, nemagi trpeti a znasesti protiwneho a odporneho 106, napominal ku trpezliwosti w/križj a w prenasledowanj 107, ku poslussnosti a podanosti 111, putniczy a pocesnjj lyde, chista a hotuge se do cestj 113, nezco zleho pacha a wikonawa, wssech hrychow a wistupkow 117, dceru ././ gedem chowala a krmila 121, nas priwaze ku ospanliwosti a bespečnosti 126, silu a mocz bila odgala 129, malička a chatrna wecz 137, dobre o nem zmissla a sudj 144, od kterejj pjchy a nadutosti 149, moczna a silna gest 151, silna a pewna bila, skrze tuto pewnu a silnu wjrju, ze wssech trapeňi witrhne a wislobodj geho 153, kricžy a wola, witrhnul a wislobodil 154, narika a žaluge, wen widawa a wiwraczuge 155, Krystus geho ukrotil a upokogil, nema žadneg wlady a mocnosti, silu a mocz odgal 165, radost a weselost 171, swu Bosku mylost upewnij a potwrdil 178, **rozgimati, rozważowati** budeme 180, weczi ktere czinjme a wikonawame 190, abi si poznal a wedel 191, wedle geho čjnenj a konanj 197, zle a mrske hrichy 198, korbacžmi a bicžmi zmrskati bil dal 205, kterim potwruzgem a upewnugem nawku swateho ewangelium, darmjj ge ozdoby a obdary 216, w/nagwetsssem swem križj a w/trapeňj 229, z/radosti a z/weselosti ducha nasseho 232, mame mocz a silu 233, bidam a psotam 242, pohane to zmisslely a sudily 243.*

V niektorých prípadoch druhý člen dvojice môže byť aj dvojslovný. Takýto prípad zisťujeme napríklad v dvojiciach *pútnici a pocesťní ľudia* (*putniczy a pocesnjj lyde* 113) alebo *von vydáva a vyvracuje* (*wen wydawa a wywraczuge* = vyprázdňuje obsah žalúdka 115).

Druhou funkciou, nazveme ju ekvivalentnou, sú prípady dvojíc domáceho a cudzieho jazyka. Zisťujeme v nej dve základné podskupiny takýchto dvojíc slov. Vyjadruje sa v nich buď vzťah slovenčiny a) k češtine ako príbuznému jazyku, alebo b) k inému, štruktúrne cudziemu jazyku (konkrétne k nemčine a latinčine). Táto funkcia je rýdzo ekvivalentná.

Pripomíname, že pokiaľ ide o ekvivalenty, sú to paralelné prostriedky významovo alebo funkčne zhodné v dvoch alebo viacerých rozdielnych jazykoch (porov. Mistrík, 1997, s. 114). Ekvivalencia sa prejavuje historizujúcim spôsobom, resp. spočíva v historizujúcom spôsobe prijímania istých jazykových prvkov domácich (novovznikajúcich) i cudzích (preberaných). Totiž dlhým historickým vývinom a kontaktom s príbuzným jazykom (jazykmi) sa utvára vzťah ekvivalentnosti. Funkcia 2a je typická predovšetkým pre predpisovné obdobie vývinu slovenčiny a pretrváva do súčasnosti. V uvedenom období formovania sa nášho jazyka sa tento vzťah – priamy kontakt – výrazne uplatňuje v súvislosti s príbuzným jazykom, ktorým je

čeština. Je tu však aj oddávna trvajúci kontakt nepriamy, t. j. kontakt slovenského jazyka s jazykom cudzím (nemčina, latinčina – podskupina 2b). V obidvoch prípadoch tejto ekvivalentnej funkcie môžeme hovoriť aj o interferenčnej funkcii.

Práve funkciou ekvivalencie sa text ukazuje v takej polohe, že výskyt etymologicky odlišných slov umožňuje vyjadriť vzťah dvojice slovenských a českých výrazov a kvalifikovať ho ako vzťah charakterizujúco-jazykový.

Uvedená skupina dvojíc 2a má v texte nasledujúce zastúpenie, pričom nie je rozhodujúce poradie, umiestnenie na prvej alebo druhej pozícii. No pritom nezanedbateľná je predovšetkým skutočnosť, že v skúmanom texte prevažujú prípady uvádzania ako prvého slovenského výrazu. Navodzuje to myšlienku zámerného uprednostňovania slovenčiny⁷ (a paralelných prvkov historicky spoločných s češtinou) vzhľadom na adresáta i autora tohto textu kázni a poznania kultúrneho jazyka⁸: *oznamowati a ohlassowati* 12, *pilne a bedliwe*, *o to ././se usiluge a snažj* 13, *z/obzwlasstni pilnosti a bedliwosti* 20, *zridil a spuosomal* 22, *pisnj a wisokomislmi, pychu a nadhernost* 29, *o dobrich skutkach narizenich a ustanowenich, tak se riditj a sprawowaty* 37, *podle prikazani a narzjeni Pana Boha w., pilneho a bedliweho* 42, *prospessne a užitečne, pilni a bedliwj ucizitel* 43, *pro pichu a nadhernost* 47, *z/gakowegsy nadhernosti a nadutosty* 49, *magicze pecz a starost o nassem spasenj* 58, *tuone a stj* 68, *pilne a bedliwe ostrihaly a zachowawaly* 71, *o to se wsseliak usilugy a snažy* 80, *s/ kterej služebnosti sprostil a wislobodil nas Pan Kristus* 86, *pichu a nadhernost* 92, *pilne a bedliwe wikonawala urad* 115, *w nich wiru podneczuge a zazjha* 98, *k čugnosti a k bedliwosti* 126, 127, *abi bil čugni a bedliwj* 127, *takowu čugnost a bedliwost* 129, *opatrne se ././ ridil a sprawowal* 136, *z/weliku pilnosti a bedliwosti predklada nawku o milowani nasseho bližniho* 140, *pilne a bedliwe posluchaly* 149, *pjchy a nadhernosty* 150, *nadutih a wisokomislmi* 151, *wikonati a prowiesti, odhana a zapuzuge* 152, *mocznar a pan* 159, *kriwdu a lechkost cziny* 160, *kteremu narizeni a ustanowenj Pan K. poslussni bil* 175, *sprosstenj a zbaweni byti, wjslobozenj a sprostenj sme* 181, *pycha a nadhernost* 211, *žjwuot nass riditi a sprawowati mame* 223, *pobize a nawaze* 224, *ktere lide pachagj a prowozugi* 226, *pilne a bedliwe posluchaly* 243.

V skupine dvojíc 2b sa stretáme s nemeckými alebo latinskými ekvivalentnými výrazmi, z ktorých cudzí ekvivalent rovnako nie je vždy na prvom mieste. V niektorých prípadoch sa slovo cudzieho pôvodu správa v lexike domáceho jazyka ako zdomácnené (napr. v spojení *fundament a grunt*). Ekvivalentná funkcia sa vyskytuje napríklad v nasledujúcich dvojiciach kontextov: *sme ././ potentata a wladare služebniczy* 10, *treszczj a sstraffag* 15, *kwilil a lamentowal* 28, *Panu Bohu oferowati a obetowaty* 37, *regulu a _nebo prawidlo* 41, *lide mnohokrat ././ sententie a wipowedi pri-*

⁷ Prípady uvedenia českého slova na prvom mieste uvádzame polotučne.

⁸ Preto tejto skupine dvojíc budeme venovať viac pozornosti v ďalšej časti nášho príspevku. Tu naznačujeme len výskyt dvojíc tohto typu.

nassegi 46, treszcze a sstrafa gich, wandrownj a pocesnj człowek 76, trestal a sstrafal, fortiel a ssibalstwj 81, treszcze a sstraffa gich 84, trestaly a sstrafaly 96, treszcze a sstraffa hrichj 109, probuge a skussuge 117, bige a morduge, pobil a pomordowal 126, mne pomocz a ratunk ucžin (= rata, pomoc) 133, zabil a zamordowal 144, pru a causu 160, zle winssugy a pregy, 161, wedle regulae a prawydda 182, wudcze a hagtman 190, legat a posol Spasitele nasseho 197, bjdj a mizerie, fundament a grunt 210, Slowo božj gest gedna regula a prawidlo 223, ssibalstwi a fortiel pamuge pri walcze, wudcowe a hagtmanj 227, kralow, panow a potentatow 237, fundament a grunt 241.

Výraznou črtou ekvivalentnej funkcie (2a), ako z dokladov môžeme usudzovať, sú rovnoznačné ekvivalentné výrazy dvojice, v ktorých jednotlivé členy dvojice sú zapojené vždy do jedného z dvoch jazykových systémov. Viaceré lexikálne prvky týchto dvojíc môžu byť pritom spoločné, ale aj rozdielne. Pozorovať v nej môžeme nasledujúce výrazové prostriedky: *o to se nagprwe usiluge a snažj 13, zridil a spusobil 22, narizene a ustanowene 25, pjchu a nadhernost 29, abi to bilo bližnimu prospessne a užitečne 43, užitečnj a prospessni biti mohly 67, tuone a stjn 68, pilne a bedliwe ostrihaly a zachowawaly 71, o to se wsseliak usilugy a snažy 80, sprostil a wislobodil nas Pan Kristus 86, pichu a nadhernost 92, k čugnosti a k bedliwosti 129, 127, abi bil čugni a bedliwj 127, takowu čugnost a bedliwost 129, opatrne se ridil a sprawowal 136, od ktere pjchy a nadutosti 149, nadutih a wisokomislñich 151, wikonati a prowiesti 152, mocznar a pan 159, kriwdu a lechkost čžiny 160, sprostenj a zbaweni byti, wjslobozenj a sprostenj sme 181, udelowany a dany 172, pycha a nadhernost 211, žjwuot nass riditi a sprawowati nema 223, pobize a nawaze 224, ktere lide pachagj a provozugi 226...*

Pre uvedenú skupinu dvojíc je charakteristické, že v češtine sú niekedy známe obidva výrazy, kým v slovenčine sa vyskytuje iba jeden z nich (paralelnosť). Z tejto skupiny sa osobitne vyníma dvojica *bil žiwota sprosstenj a staty 60*, v ktorej druhý člen spojenia objasňuje predchádzajúce slovo. Je vlastne pridaním novej informácie, t. j. akým spôsobom zišiel zo sveta: bol usmrtený s'atím.

Skupina dvojíc 2a je blízka svojim historizujúcim vzťahom k príbuznému jazyku kontaktnému (v našom prípade k češtine), čím sa približuje k ďalšej funkcii, ktorou je charakterizačná funkcia. Výraznou črtou tejto funkcie sú rovnoznačné dvojice, v ktorých členy dvojice sú zapojené vždy do jedného z dvoch jazykových systémov (ako sa dá z uvedených dokladov usudzovať). V nej sú od pôvodu od seba odlišné výrazové prostriedky. Takto vedľa seba stojí slovenské *usilovať sa* proti českému *snažit se, ustanovit' – nařidit, pycha – nádhernost, užitočnj – prospěšný, tōña – stín, pilnj – bedlivý, wyslobodit' – sprostit', čujnost' – bedlivost, čujnj – bedlivý, spravovat' – řidit, nadutý – vysokomyslñý, vykonat' – provést, krivda – lehkost, zbavit' – sprostit, navádzat' – pobízet a páchat' – provozovat.*

Pre charakterizačnú funkciu je príznačný, ako sme ukázali, historický aspekt, poukazujúci na vývin a špecifiku toho-ktorého jazyka. Táto funkcia je typická pre vzťah dvoch príbuzných jazykov, z ktorých jeden ako dominantný (spisovný jazyk – čeština) ovplyvňuje druhý, nespisovný, konkrétne slovenský jazyk, ktorý žil od 10. – 11. stor. ako ústny kultúrny jazyk slovenského etnika a funguje od polovice 15. stor. v písaných prejavoch ako interdialekt. V komunikácii (v našom prípade v písanom zázname) sa prvky tohto druhého (nespisovného jazyka) viac alebo menej začleňujú do textu a ich prítomnosť (popri iných jazykových prvkoch) nám potom dáva možnosť hodnotiť následne celý text z pozície domáceho slovenského jazyka a zaradiť ho do rámca slovenského jazykového systému. Prítomnosť týchto prvkov v textoch iných písomností sa javí sprvu (v 15. stor.) ako spontánna (ako fungovanie slovakizmov v cudzom texte). Neskôr sa ich prítomnosť už vedome presadzuje, napríklad v administratívno-právnych textoch od 15. stor. (Pauliny, 1948, s. 45 a 48; Kuchar, 2001, s. 73 – 74).⁹ Vyplyvalo to často aj z autorovej (pisárovej) snahy prejaviť jazykovo svoju identitu príslušníka k etniku a prispôbiť text širšiemu ľudovému kolektívu. Základom takéhoto textu už bol domáci jazyk reprezentovaný nárečiami a interdialektom.¹⁰

V charakterizačnej funkcii sa kladie dôraz na vývinové štádium a zohľadňujú sa etapy vývinu jazyka. Pomocou predĺženej perspektívy sa dokazuje príslušnosť jednotlivých lexikálnych prvkov v systéme každého konkrétneho jazyka. Hľadá a stanovuje sa ňou pôvodná forma a „čistota“ napríklad jednotlivých prvkov slovenského jazyka. Jednoznačnosť hodnotenia jednotlivých slov vo výrazoch sa dosahuje použitím historicko-porovnávacej metódy, pričom nemožno zanedbať etymologický princíp. Výsledkom je striktné oddelenie a vyčlenenie sledovaných jazykových prvkov pre jeden z dvoch jazykov. Túto tendenciu a súčasne funkciu výrazným spôsobom podporujú aj samostatne stojace výrazy v skúmanom texte (vyjadrené iným slovným druhom – predovšetkým slovesom). Ide najmä o výrazný prípad sloviac: slov. *starat' sa* a čes. *pečovat* k dvojici *starost' a peč(e) – magicze pecz a starost o wassem spasenj 58, o nicz gineho se nestaragy, o zemske weczy pečowaty 237* alebo aj prípad slovesa *obliec' sa* s variantom *obláčit'*, ktorému však v našom prípade nekonkuruje výraz *odiet'* (ako knižný výraz), a, samozrejme, aj jednotlivito sa vyskytujúce prípady slov *prichod a příšti* (do slovenčiny modifikované a zapísané *prissti*). Napokon prejavom tejto podpory je aj bezkonkurenčne vysoký počet príkladov prvej skupiny dvojíc, v ktorých aj pravopisná problematika je blízka slovenskému jazykovému systému.¹¹

⁹ Text, ktorým sa tu zaoberáme, je náboženského charakteru. Texty tohto druhu boli od počiatku viac poznačené češtinou, kým písomnosti administratívno-právneho charakteru mali slovenský základ už od polovice 15. storočia.

¹⁰ Na základe slovenských nárečí sa utvorili tri základné interdialekty (západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský).

¹¹ Slovenské pravopisné javy prvej skupiny dvojíc sme zvýraznili v texte polotučným typom písma. O tom pozri podrobnejšie v príspevku Rudolfa Kuchara (2006).

Ako sme uviedli vyššie, dvojice sa týkajú substantív, adjektív, verbál aj adverbíí. Pozrime sa bližšie ešte na ich funkčnosť, a tým aj etymologickú rozdielnosť. Etymologickú rozdielnosť môžeme pozorovať napr. v okruhu substantív: jasne sa črtá v slovách *starosť* – *péč*, *tôňa* – *stín*, *čujnosť* – *bedlivosť*, *krivda* – *lehkosť*, *pýcha* – *nádhernosť* alebo pri adjektívach *užitočný* – *prospešný*, *pilný* – *bedlivý*, *čujný* – *bedlivý*, *nadutý* – *vysokomyslný*, slovesách *previesť* – *provést*, *vykonať* – *provést*, *vyslobodiť* – *sprostít*, *zbaviť* – *sprostít*, *pobízet* – *navádzať*, *spravovať* – *řídít*, *páchať* – *provozovat*, ale aj v adverbíách *pilne* – *bedlive* atď.

Predchádzajúca skupina slov nás upozorňuje na veľmi závažnú skutočnosť slovnnej zásoby. Je ňou preberanie slov z príbuzných i nepríbuzných jazykov. Proces dopĺňania slovnnej zásoby prebieha v jazyku ustavične. Sledovať ho možno dobre aj v našom texte. Na túto skutočnosť sa pozrieme podrobnejšie aspoň pri niektorých slovách, ktoré nám poskytujú analyzované dvojice.

V súvislosti s preberaním a dopĺňaním lexiky treba mať na pamäti známu črtu lexiky, ktorou je knižnosť. Hovoríme o nej z pohľadu začlenenia cudzej lexiky do súčasného jazyka. Pokiaľ ide o tento proces a stav v staršom jazyku, mohli by sme ho nazvať prvkom vyššieho štýlu, prvkom vyjadrovania, ktorý, ako zisťujeme, je známy aj v náboženskej oblasti. Ide o štýlovú príznakosť prvkov, ktorých použitie je založené na „vyššom“ stupni spisovnosti, istej výnimočnosti,... (porov. Hausenblas, 1973). Tieto jazykové prvky v čase prenikania češtiny na Slovensko boli účelovo použité ako jazykové prostriedky vyššieho štýlu cudzieho spisovného jazyka (češtiny), ako prvky, ktoré sa v danom texte prejavovali svojou výnimočnosťou, neobyčajnosťou, reprezentujúce jazykovú situáciu (porov. Bosák, 1981). Táto výnimočnosť, neobyčajnosť jazykovej situácie vyplývala vo väčšine prípadov z nepoznania tejto lexiky v novom, v slovenskom prostredí. Z vyššie uvedenej skupiny slov sa vynímajú isté slová kultúrneho jazyka, ktoré sa nestali knižnými, hoci boli istý čas súčasťou písaného (i hovoreného) jazyka vzdelaneckej vrstvy. Takými sú v písomnostiach slovenskej proveniencie napríklad výrazy patriace do bežnej slovnnej zásoby českého jazyka, ako *bedlivý*, *péč* (*starosť* = staranie sa), *stín*, *lehkosť* (= *krivda*), *nádhernosť* (= *pýcha*), *řídít*, *vysokomyslný*, *pobízet*, *prospech* (= úžitok/*užitok*), *provozovat*, *zprostít* ap., často, ako ukážeme ďalej, v poslovenčenej podobe a s významom prevzatým z uvedeného jazyka, resp. s „natláčajúcim sa“ špecifickým významom. Išlo, nazdávame sa, o akúsi komunikačnú prepojenosť (spojku, predprípravu) ich začlenenia, resp. nezačlenenia do slovnnej zásoby slovenčiny (slovenských nárečí). V slovenskom jazykovom prostredí sa vzhľadom na jazykovú blízkosť češtiny a slovenčiny pociťovali a správali ako konkurenčné, ako istá komunikačná vrstva slov. Tieto slová sa neskôr v kultúrnom písanom jazyku uvedeného obdobia javili ako nadbytočné a časom z neho ustúpili. Protipólom niektorých z uvedených lexém boli pôvodom slovenské jazykové prostriedky: *čuť*, *čujný*, *čujnosť*, *tôňa* (*tieň*),

navádzať, vyslobodiť, a viaceré, ako zisťujeme, sa javia ako paralelné slová. Boli nimi napríklad výrazy *krivda, nadutosť, pilný, pýcha, páchať, starosť, užitočný* a pod. Istá vrstva slov z uvedených skúmaných ekvivalentov sa prirodzeným spôsobom začlenila do slovenskej slovnej zásoby ako knižná. K tejto vrstve z hľadiska dnešnej slovnej zásoby môžeme začleniť napríklad slová *bedlivosť, bedlive, prospešný, sprostíť* a iné (aj také, ktoré sa v našom texte nevyskytujú), ktoré sú v dnešnej slovenskej hovorenej reči bežné. Protipólom týmto výrazom čo do ich prieniku do slovenského lexikálneho systému (pokiaľ ide o skupinu našich slov) boli lexémy *čujnosť, čujný, užitočný, vyslobodiť, zbaviť, spravovať, pilný, pilne*. Ich počet, ak berieme do úvahy časovú hranicu ich doloženosti, a počet ich ďalších možných odvodenín, ako to možno zistiť aj v HSSJ, bol celkovo väčší. Túto tézu si môžeme overiť na posledne uvádzaných slovách niekedy aj na základe ich (aj najstaršieho) výskytu.

Lexika skúmaných výrazov sa nám potom javí v nasledujúcich dvojiciach takto:

ČUJNÝ – BEDLIVÝ

V dvojici *čujný – bedlivý* a *čujnosť – bedlivosť* si všimneme adjektívum *čujný* a abstraktum *čujnosť*. Ide o adjektívne dvojice, ktoré majú navyše aj adjektívny variant *pilný – bedlivý*. V prípade slov *čujný, čujnosť* atď. nejde o slová s psl. základom *ot-jut se slovan. stfídnicemi za tj (porov. Machek, s. 87), ako by sa zdalo. Stará čeština mala podľa Machka slová *cútiti* a cirkevná slovančina *oštutiti* s významom „cítiti“. Staročeské *cútiti* je však iba sémanticky blízke so starobylými slovenskými výrazmi *čuť, čutie*, ktoré uvedieme ďalej (porov. HSSJ, 1, s. 226). V prípade slov *čuť, čutie* ide o iný etymón, ktorý Machek uvádza na s. 104 pod heslom *číti*. Autor českého etymologického slovníka pritom slová *cítiť, cit, citlivý, citlivka*, ktoré sú v slovnej zásobe slovenčiny, s istou dávkou neistoty pokladá za prevzaté z češtiny. V základe slov s *čuj-/čut-* ide o sémanticky blízke slová so (široko) rozvetvenou sémou vnímavosti, citlivosti, starostlivosti, empatie. Táto séma sa vyskytuje už v staršej slovenčine v pomerne širokom slovotvornom hniezde. Napríklad slovo *čujnosť* uvádza HSSJ zv. 1, na str. 226 prihniezdované k adjektívu *čujný, čujlivý* s významom „majúci citlivé zmyslové orgány, vnímavý, citlivý, bedlivý“: *budte čugni, wssichni mame biti bedliwi* TC 1631; *bych bedlivý byl večer a čujlivý* PiS 1666. Z tohto slovotvorného hniezda sú pre starú slovenčinu doložené aj zmienené starobylé (psl. ?) výrazy *čuť* (3. význam bdieť, nespáť, 4. význam bedliť, starať sa o niečo) a *čutie* (s významom „staranie, starostlivosť“: *pakli oni (poručníci) o to pilnost a czuti nebudu myti* Part. LUPČA 1592). Najnovší slovník spisovnej slovenčiny (SSSJ, 1, s. 543) dokladá slovo *čuť* už len vo význame blízkom sledovanému slovu (ako druhý význam „vnímať čuchom, cítiť vôňu, pach“). Slová *cítiť*,..., o ktorých sa zmienil V. Machek (ibid., s. 87), ako hláskovo prispôbené slovenské paralely nahradili v spisovnej slovenči-

ne staršie podoby s *čuj-/čut-*. Slovo *čut*, ktoré sa vyskytuje aj v súčasnej spisovnej češtine (porov. SJSpjč, 1, s. 271 – zaznačené ako odkaz *čut* v. *čítí*) sa v uvedenom slovníku uvádza s významom „mít počitek nebo počitky; vnímat, a to zpravidla čím; čichat, cítit...“

Ako z porovnania uvedených slov a exemplifikácií vidíme, staršími dokladmi oproti slovám so základom *bedl-* sú výrazy v analyzovanej dvojici so základom *čuj-/čut-*. Aj to jasne hovorí o starobyľom slovenskom pôvode a špecifickosti tohto základu.

Slová *bedlivost'* a iné z tohto základu, prenikajúce v minulosti do slovenčiny z češtiny, resp. vyskytujúce sa v slovenských písomnostiach, pokladáme preto za české.

PILNÝ – BEDLIVÝ

Už v predchádzajúcej dvojici sme sa stretli so slovami *pilný* a *bedlivý*. Tieto slová vytvorili ďalšiu dvojicu *pilný – bedlivý*. V súčasnej češtine podľa SJSpjč, 1, 1971, s. 93 sa vyskytuje výraz *bedlivý* s významom „bdělý, pozorný, obezřelý, opatrný, ostražitý, pečlivý“, hoci sloveso *bedliti* s významom „bdít nad někým, něčím, pečovat o někoho, něco, být bedliv něčeho“ sa hodnotí ako zastarané (označené +). Zo základu *BEDL-* sa v HSSJ vyskytujú dve lexémy. Pritom pri slove *bedlit'* sú v HSSJ zväzok 1 dva významy „bdieť, nespáť“ a „dávať pozor“ (z 18. stor.) a v hesle *bedlivý* sa uvádzajú (HSSJ 1) na s. 119 štyri významy „bdejší, nespiaci“; „starostlivý, pozorný“; „opatrný, ostražitý“ a „usilovný, pilný“ (pritom najstarší doklad je z BAg 1585). O Bystrickej agende je známe (aj podľa V. Blanára, 1990, s. 104), že patrí do okruhu písomností, ktoré sú slovakizované. Ináč povedané, základom uvedených slov je čeština.

Základ *PILN-* sa pre slovenčinu dokladá od 15. storočia v slovách *pilný* (ŽK 1473) a *pilnost'* (Budín 1473 SČL, Kežmarok 15. st). Uvedené slovo je doložené, ako sme už uviedli, aj v dvojici *pilný – bedlivý*. Autori Holub – Kopečný (1952, s. 273) pokladajú slovo *pilný* za cirkevnoslovanské (csl.). V. Machek (1971, s. 449) v hesle *pilný* uvádza výrazy *píliti, píliti se, pile,...*, ktoré čeština pozná. V súčasnej spisovnej češtine sa s nimi stretáme v 3. význame slova *píle* „horlivě o něco dbát, usilovat, snažit se o něco, horlivě něco vykonávat“ a v 3. a 4. význame slova *pilný* („pečlivý, pozorný, bedlivý“ a „být pilen (čeho) horlivě o něco dbát, usilovat, horlivě něco vykonávat“ – SJSpjč, 2, 1971, s. 579 – 580). Slová *pilný* a *pilnost'* konkurujú teda už oddávna slovám utvoreným od základu *bedl-*, ktoré sa pre slovenčinu v HSSJ dokladajú pravidelnejšie a aj ako vedľa seba stojace už v 16. storočí. Porovnať môžeme napríklad 3. význam adjektíva *pilný* („pozorný, sústredený“), pri ktorom rovnako stretáme dvojicu *pylný a bedliwy posluhacz* BAg 1585) alebo 2. význam „ktorý sa pozorne stará o niečo“ z tej istej pamiatky: *žena pylna, bedliwa, hospodar-*

ska, ako zisťujeme, využívajúce tie isté slová. Napokon zachytáva blízku dvojicu z nášho textu kázní v kontexte 2. významu „starostlivosť, pozornosť“ slova *pilnosť*: *my na to budeme myety starost a pylnost, aby se vydalo, czo gest w nasseg osade syroczie* B. Štiavnica 1589. Ako sa ukázalo, ide o paralelný výskyt skúmaných slov v slovenčine aj v češtine. E. Jóna zaujal k slovám utvoreným od základu *piln-* svoji postoj už dávnejšie v štúdiu Slovenské slová. *Pilný – pilnosť* (1940/1941, s. 43). Autor sa v závere príspevku jednoznačne vyslovil o nich, že ide o „dobré slovenské slová.“

UŽITOČNÝ – PROSPEŠNÝ

O slove *úžitok* (česky *užitek*) sa uvádza v slovníku Holuba – Kopečného (s. 405), že ide o slovo len české a poľské (*užitek* – len české, staré a poľské *użytek*). V. Machek sa o tomto výraze nezmieňuje. Pritom vzťah slov dvojice *užitočný – prospešný* sa v slovenčine zaujímavo vyvíjal. Súčasná spisovná čeština má výrazy *užitečný* s významom „prinášajúci úžitok; prospěšný 1“ a *užitek* s významom „výsledok nějaké práce, nějaký výtěžek, kterého lze použít k své potřebě, využít k svému prospěchu; prospěch 1, zisk“ (SISpjč 3, 1971, s. 1077).

HSSJ, 6, s. 289 uvádza heslové slovo *užitočný* s významom „prinášajúci úžitok, osoh, osožný“. K nemu sú prihniezdované výrazy *užitočne, užitočno, užitočnost*, pričom najstarší doklad z uvedených výrazov tohto hesla je zo začiatku 16. storočia (*užitočný* – ASL 1532). Je tu teda už skoro celé slovotvorné hniezdo. Slová uvedeného hniezda pokladáme za paralelne sa vyskytujúce výrazy v slovenčine aj češtine.

Slová so základom *pro-spet-* sa v písomnostiach zo staršieho obdobia slovenčiny vyskytujú od 15. storočia. Hoci ich doloženosť (*prospieť* ŽK 1473, *prospievať* BK 1581; *prospech* HL 17. st, *prospešný* KORYČANY 1560, *prospešne* SP 1696, *prospechovať* BE 1794, *prospiechať* CC 1655, *prospešit* CC 1655) je zrejmá už od uvedeného storočia, etymologicky sú cudzie (české). Aj V. Machek (1971, s. 570) pri hesle *spěti* uvažuje pri slovách *spech, prospech, úspěch* o tom, či nie sú z češtiny. V súčasnom slovenskom jazyku výskyt uvedenej skupiny slov sa pokladá za knižný. Naznačuje to aj spracovanie tohto slova v ČSIS (1979, s. 397) ekvivalentnými výrazmi *osoh, prospech*. V prípade slov so základom *pro-spet-* nejde o paralelnosť vo vývine uvedených jazykov, ale o prevzatie.

KRIVDA – LEHKOST

O vzťahu slov v dvojici *krivda – lehkost* uvažujeme v súvislosti ich právnoterminologického použitia. V. Machek (*křivý* – s. 301 – 302) o slovách *krivь, kriviti, krivьda* hovorí, že sú zastúpené u všetkých Slovanov. SISpjč, 1, 1971, s. 1020 uvádza ako prvý význam „bezpráví, nespravedlnost, přikovní, ublížení“ – páchat na někom křivdu; ... V ČSIS (1979, s. 326) sa uvádza napríklad spojenie *páchat křivdu*.

Základ *-krivd-*, ktorý súvisí s psl. *krivъ*, s obsahom „neprávosť, ubližovanie“ obsahujú v staršej slovenčine lexémy *krivda*, *krivdiť*, *krivdiviec*, *krivdivý*, *krivdivný*, *krivdovnik*, *krivdive*, *kriv(o)dník* už od 15. storočia (HSSJ, 2, s. 138 – Lipt. Ján 1480 SČL). Ako vidíme, slovotvorne je uvedené hniezdo skúmaného základu bohaté. V slovenčine ho pokladáme za paralelizmus.

Slovo *lahkost'* s významom „bezprávie, krivda“ môžeme podľa českého etymologického slovníka spájať s heslom *lehký*, ktoré pokladá za všeslovanské (čes. *lehkost* však neuvádza – Machek, 1971, s. 324). Súčasný SISPjč (1, 1971, s. 1086) v slove *lehkost* sledovaný význam tiež neuvádza. Dokladá iba typické spojenia *lehkost těla*, *lehkost pohybu* ap. V staršej slovenčine sa použila poslovenčená forma českého slova *lehkost* (*lahkost'*) ako ekvivalentný sémantický knižný prvok.¹² Historický slovník slovenského jazyka, 2, s. 185 ho exemplifikuje dokladom, v ktorom je aj dvojica slov *lahkost'* i *hanba* (*ne tak sskodj sobie wazim yako lechkosti a hanby* Hlohovec 1556). Slovom *hanba* sa tu vysvetľuje význam prvého slova („zneváženie, pohanenie, krivda“). Potvrďuje to aj ďalší použitý doklad so spojením *zadny toho za lechkost aneb za krywdu nepokladeg* (Lipt. Mikuláš 1698) v hesle *lahkost'* v 7. význame, ktorý slovenčina nepozná; zostal mimo slovenskej slovnej zásoby. Starý český právny termín *lehkost* sa dokladá v starej slovenčine aj v slovnom spojení *činiť lahkost' komu* s významom „utíhať na cti, krivdiť niekomu“: *prosym, aby ste gemv lehkosty nedaly cziniti* ŽK 1554. Na základe uvedeného pokladáme hláskové poslovenčenie českého slova *lehkost* na *lahkost'* za nenáležité a jeho začlenenie do slovenčiny z hľadiska sémantickej štruktúry tohto slova za nesystémové a neakceptovateľné.

NAVÁDZAŤ – POBÍZET

Pre slovenčinu je typickým výrazom lexéma *navádzat'*, ktorá sa dokladá v dvojici *navádzat' – pobízet*. V HSSJ, 2, s. 477 sa uvádza výraz *naviesť* (aj s nedokonavou formou *navádzat'* – ako najstarší je doklad z Trenčína z roku 1590: *ze gi nawadzeli, aby testament czinila – navadzovat', navodzovat'*), ktorého 2. význam „pohnúť, priamť niekoho k niečomu; zviest', zlákať, nahovoriť, prehovoriť“ významovo súvisí s českým slovom *pobízet*. Obidva výrazy sú vo vzťahu jednoznačnej ekvivalentnosti. V obidvoch slovách dvojice sa vyjadruje význam „pobádať, ponúkať.“ Ide o výraz v staršej slovenčine začlenený do bohato rozčleneného slovotvorného hniezda reprezentovaný slovami *navádzač*, *navádzateľ*, *navádzanie*, *navádzačka* (všetky z 18. stor. – HSSJ, 2, s. 474 – 475) so sémou výzvy, navrhovania, pobádania, aby niekto niečo urobil, prijal, kúpil alebo použil.

¹² Gebauerov Staročeský slovník (2, s. 219) v hesle *lehkost* s výkladom *lehkost*, zlehčování, potupa, Leichtigkeit, Leichtfertigkeit, Geringschätzung, Schmähung, Schmach uvádza doklady: *Z křivdy, lehkosti a z neprávosti kto by pohnal a pohnaný nestal, má puovod opatřen býti na své cti* ČelNál. XXII. 8; *Každý ... tím saudem potupen jsa hanby a lehkosti dochází* JusIns.425.

V súvislosti s uvedeným významom v predspisovnom období sa dokladajú ako kultúrne (knižné) slová, lexémy štruktúrne i sémanticky blízke českému jazyku *pobízať*, *pobiznúť*, resp. aj doložená odvodenina *pobiznutie* (HSSJ, 3, s. 563). Ide v tomto prípade iba o interferenčne poslovenčené (v súlade s koncepciou pospisovnené) slovesné formy, ktoré sa do spisovnej slovenčiny nezačlenili. Slovu *pobízet* je štruktúrne i sémanticky bližší slovenský výraz *pobádať*.

PÝCHA – (VYSOKOMYSLNOST)

V súvislosti s charakterovou vlastnosťou spojenú s vyvyšovaním sa, pýchou sa v našom texte vyskytujú pomenovania *pýcha*, *nadutý*, *nádhernosť* a *vysokomyslný*. Dokladajú ich dvojice *pýcha – nádhernosť* a *nadutý – vysokomyslný*. Všetky z uvedených slov boli v kultúrnej slovenčine spojené myšlienkovým obsahom „namyslenosť, chvastavosť, vystatovačnosť“.

Výraz *vysokomyslný* a z neho utvorené abstraktum *vysokomyslnosť* preniká do predspisovnej slovenčiny ako kultúrne slovo z češtiny vplyvom náboženskej literatúry v 17. a najmä 18. storočí (porov. HSSJ, 6, s. 599 – doklady iba z 18. stor., a to na adjektívum, príslovku i slovesné substantívum). Slovník slovenského jazyka (SSJ, 5, s. 295) uvádza slová *vysokomyseľný*, *vysokomyseľne* (z Vajanského diela), *vysokomyseľnosť* s významom „nadutosť, povýšenosť, pýcha“, no Krátky slovník slovenského jazyka (2003) ich už neuvádza.

PÝCHA – NÁDHERNOST

Obidve slová, ktoré sú členom dvojice *pýcha – nádhernosť*, slovenčina pozná.

V. Machek (1971, s. 387) pôvod slova *nádhera* (aj *nádhernosť*) vidí v strh. slove über-hěre s významom „zpuťnosť, pýcha“, pričom, ako autor hovorí, prvá časť bola preložená. V súčasnej spisovnej češtine zo slov *nádhera*, *nádherný* sa vyskytuje (SlSpjč, 2, 1964, s. 19) sledovaný význam („pyšný“) iba v adjektíve (lexéme) *nádherný*, a to vo 4. význame „nádhermilovný, rozmařilý, pyšný“ s kvalifikátorom zastaraný. V staršej slovenčine sú doložené viaceré lexémy odvodené od slova *nádherný* (17. stor.), ktoré však spája séma „krásny, prekrásny“. Výrazy *nádhernosť*, *nádherne*, *nádherník*, *nádhermučký*, ktoré uvádza HSSJ, 2, na s. 374, resp. dnes bežné, ale pre staršie obdobie slovenčiny nedoložené slovo *nádhera* (porov. SSJ, 2, s. 224), sa však oproti češtine viac sémanticky nerozvíjali. Za knižné slovo pokladá uvedený slovník (ibid., s. 224) napríklad výraz *nádhermilovný* s významom „milujúci nádheru, majúci záľubu v nádhere“, v ktorom sa v slovenčine nepociťuje (ani u autora ! séma „pýcha“). Neobohatili sa teda uvedené výrazy ani o vyššie spomenutú sému typickú pre český výraz *nádhernosť*. V súčasnej spisovnej slovenčine je tento význam neznámy. Slovník slovenských nárečí (2006) ani jeden z uvedených výrazov neuvádza. V sledovanom význame sa nedokladá ani v ČSIS (1979). Slovo

nádherný sa však vyskytuje v písomnostiach slovenskej proveniencie popri dnes známých domácich významoch „prepychový, luxusný, honosný“ (ako uvádza HS-SJ, zv. 2, na s. 374 – doklad na prvý význam – *staweny domuw nadhernych* ZA 1676), „prekrásny, veľkolepý, skvostný“ (doklad na druhý význam – *nadherny pohreb* Necpaly 1664) od 17. stor. aj s významom „oblubujúci nádheru, prepych, márnomyseľný“ (doklad na tretí význam – *pápa gest nadherný a plný wssj pjchy* SC 17. st). Posledný z uvedených významov bol typický pre češtinu a do písanej kultúrnej slovenčiny prenikal so sémou „márnomyseľnosť, namyslenosť, nafúkanosť ap.“, teda všeobecne pýchou ako knižný prvok. Ako taký sa dokladá a zostal v tejto pozícii v 17. a 18. stor. iba v slove *nádhernosť* (druhý význam – *kdibi prostopassnj a marhacz naskrze widel, y nadhernosty očžižen by neutraczowal a nepremarnowal* KoB 1666).

NADUTÝ – VYSOKOMYSLNÝ

Adjektívum *nadutý* je oddávna súčasťou slovnej zásoby slovenského jazyka. Druhé slovo z uvedenej dvojice *vysokomyšlný* preniká z češtiny do kultúrnej slovenčiny v 17. storočí (pozri vyššie PÝCHA – VYSOKOMYSLNÝ). Uvedené slová tvoria aj dvojicu *nadutý* – *vysokomyšlný* v texte kázni zo 17. storočia.

Slovo *nadutý* so sémou „namyslenosť, pyšnosť“ bolo významovo spojené s domácim základom *na-dut-*, ktorý utváral slovotvorné hniezdo slovami *nadutý, nadutý sa, nadutosť, nadutý, nadutlivý, nadúvanie* (HSSJ, 2, s. 383), pričom ďalšie slovo *nadutie* sému „pýcha“ nedokladá. Čeština má v slovnej zásobe slovo *dutý* (trpné prídavné t-ové od *douti*, pôvodne „nafouknutý, uvnitř prázdny“) aj *nadutý* (tamže: srov. *nadutý* – již stč. – Machek, 1971, s. 136). V súčasnej spisovnej češtine (SISpjč, 2, 1971, s. 29) sledovaná séma („pyšný“) sa vyskytuje v slove *nadutec* (význam „nadutý človek; nafoukanec, domýšlivec“) a *nadutý* (druhý význam „nesmírně pyšný; nafoukaný, domýšlivý, samolibý“) v obidvoch prípadoch s kvalifikátorom hanlivý.

Druhou časťou sledovanej dvojice je slovo *vysokomyseľný*. Historicky je doložené v českej podobe *vysokomyšlný* aj v slovenskej *vysokomyseľný* (z 18. stor. – HSSJ, 6, s. 599) vo význame „namyslený, pyšný, nadutý“. Tento význam sa dokladá aj v príslovke v podobe *vysokomyšlne* a v abstrakte ako *vysokomyšlnosť*, v obidvoch prípadoch však až z 18. storočia. V súčasnej češtine sa v hesle *vysokomyšlný* dokladá tento význam (porov. Pýcha – Vysokomyšlný). Machek v etymologickom slovníku uvedenú lexému neuvádza. V slovenských nárečiach sa v uvedenom význame nedokladá. Možno usudzovať, že v kultúrnej slovenčine fungovalo ako kultúrne, knižné slovo. Išlo o komunikačný jazykový prvok (ekvivalent). V Bernolákovom Slovári sa uvádza v našom význame slovo *vysokomyseľný* popri *horemyselny* (Slovár, 1, s. 759 a 5, s. 3879). Slovo *vysokomyseľný* sa v ČSIS nevyskytuje.

PÁCHAŤ – PROVOZOVAT

Slovom *páchať* v slovenčine sa označuje „konať, robiť niečo; obyčajne niečo zlé“. Takto uvedené slovo vykladá aj HSSJ (3, s. 448). Uvedený slovník tento význam uvádza vo výraze *páchať* z konca 16. storočia (Trenčín 1581 a 1583). V slovách *páchač*, *páchatel*, *páchanie*, *páchavať* sa dokladá pre slovenčinu z 18. storočia.

V češtine sa vyskytuje výraz *páchatí* s rovnakým významom „konati, tropiti (zlé skutky, ale i hrdinství). Bol známy podľa Machka (1971, s. 426) už v starej češtine; v súčasnosti funguje vo význame hanlivom, ale v nárečiach bez tohto odtieňa.

Druhý člen dvojice *páchať* – *provozovat* nie je súčasťou slovnej zásoby slovenčiny. Slovo *provozovat* patrí teda do češtiny. Slovo *páchať* sa vyskytuje zasa v slovenčine i češtine. Druhý člen dvojice sa vyskytuje iba v českom jazyku.

PREVIESTĚ – PROVĚST

České slovo *provést* sa zúčastňuje na utvorení dvoch dvojíc. Ide o dvojicu so slovom *previesť* a *vykonať* (*previesť* – *provést* a *vykonať* – *provést*). Pozrime sa na slová, ktoré tvoria uvedenú dvojicu, bližšie.

Nenazdávame sa, že by ekvivalentom českého slova *provést* bolo od pôvodu slovenské *previesť*. Tvar slovesa *prevesti* sa vyskytuje už v ŽK (1473). Ide prakticky o prvý (najstarší !?) doklad ekvivalencie českého výrazu *provést* prispôbením slovenčine.

V. Machek (1971, s. 685) uvádza slovo *provést* pod heslom *vésti* s pôvodným významom „dokonati, úplně vykonati“.

Náš tvar *prevesti* sa uvádza v hesle *previesť* v HSSJ, 4, s. 418 ako 5. význam „urobiť, vykonať, uskutočniť niečo“. V tomto hesle sa uvádzajú aj ďalšie odvodené slová: *prevodzovať* (ako 4. význam: *budete na panských poddaních prewoczowat* Ilija 1598), *prevodiť* (ako 4. význam: *pracj prowodily* Trenčín 1597), ktoré vnášali do textu pisári vzdelávajúci sa v Čechách, teda poznali český jazyk. Český základ *prov-* sa pociťoval v uvedených výrazoch ako cudzí prvok, preto si ho používatelia jazyka, resp. skôr pisári, prispôbovali do podoby blízkej slovenčine, ako ho dokladá HSSJ.

V súčasnej spisovnej slovenčine slová *prevádzat*, *prevádzka*..., patriace k tomuto koreňu, hodnotíme ako novodobé prevzatia.

VYKONAŤ – PROVĚST

V druhej dvojici (*vykonať* – *provést*) sa vyskytuje výraz *vykonať*. Slovtvorné hniezdo v staršej slovenčine tvoria slová *vykonaly*, *vykonanie*, *vykonaný*, *vykonávač*, *vykonávajúci*, *vykonávanie*, *vykonávaný*, *vykonávať*, *vykonávateľ*, *vykonávateľkyňa*, *vykonávičný* (HSSJ, 6, s. 506 – 507). Z uvedených slov sa okrem slovesa *vykonať* (3. význam „urobiť (niečo dobré, zlé), spôsobiť“ významovo vzťahuje ku skúmanej dvojici iba výraz *vykonávať* (3. význam) *vykonávač*, *vykonávateľ*, *vykonávateľkyňa*.

Obidve slová *provésti* i *vykonati* sú známe v súčasnej češtine (SISpjč, 2 a 4, 1971, s. 969 a 257). Česko-slovenský slovník (1979, s. 401) má heslo v podobe *provést*. Slovenčina, ako sme vyššie uviedli, lexému *provésti* nemá. Pre slovenčinu je bežným výrazom paralelné sloveso *vykonať*.

VYSLOBODIŤ – SPROSTIT

Ekvivalentom slovenského výrazu *vyslobodiť* je v kultúrnom slovenskom jazyku česká lexéma *sprostít*. Vyskytujú sa v dvojici *sprostil a wislobodil nas Pan Kristus 86, wjslobozenj a sprostenj sme 181*. Sloveso *sprostít* sa vyskytuje aj v dvojici *sprostenj a zbaweni byti 181*.

V obidvoch uvedených výrazoch ide o význam „dať, vrátiť slobodu niekomu, vyslobodiť niekoho“. Základ *-slobod-* sa vyskytuje v písomnosti z B. Štiavnice z roku 1600 v slove *vyslobodenie* (HSSJ, 6, s. 594 – 595). Staršie doklady na uvedený základ sú v Žilinskej knihe. Ide o slová s predponou *o-*, napr. z roku 1493 v tvare *oslobodugi*. Dokladajú sa aj ďalšie odvodeniny tohto základu. Sú nimi *vyslobodený, vyslobodiť, vyslobodzovať, vyslobodiť sa, vyslobodzovať sa, vysloboditeľ, vysloboditeľkyňa, Vysloboditeľ, Vysloboditeľkyňa, vyslobodník, vyslobodný, vyslobodzujúci* – všetky doklady sú až z 18. storočia.

ZBAVIŤ – SPROSTIT

Ekvivalentom českého slova *sprostít* je slovenská lexéma *zbaviť*. Lexému *zbaviť* má aj čeština (SISpjč, 4, 1971 s. 680) s významom „nějakým zásahem odstranit působení, vliv někoho, něčeho nepřátelského, tísnivého ap. na někoho, něco; zprostit, osvobodit (od koho, čeho); Machek, s. 272 – konati, nejčastěji s *do-*, *pře-*, *s-*, *vy-* ...). Dokonavosť v češtine vyjadruje sloveso *vyprošťovat*, ktoré sa exemplifikuje v HSSJ, 6, s. 569 kontextami z 18. storočia. Slovo *vyprostit* sa ako dokonavé uvádza pre staršie obdobie slovenčiny zo 16. storočia (BAG 1585 a Maršová 1560 atď.). V prípade BAG 1585 ide o pamiatku so slovakizovanou češtinou (Blanár, 1990, s. 104). Pri výklade slov *sprostít, vyprošťovat* ČSIS (1979, s. 659) s uvedeným významom sa vyskytujú iba slovenské paralely *vyslobodiť, vyslobodzovať*.

SPRAVOVAŤ – ŘÍDIT

Slovenčina i čeština majú dnes obidva výrazy *spravovať* aj *riadiť*. Vyskytujú sa aj v našej pamiatke v dvojici v podobe *spravovať – řídit*. České slovo *spravovat* so sledovaným významom označuje aj ČSIS (1797, s. 522) ako 3. význam tohto slova „viesť (hospodárstvo, obec)“. Slovo *riadiť...* sa pokladá za zdomácnený výraz. Začlenilo sa dávnejšie ku knižnej vrstve slov v slovenčine.

Z uvedeného vyplýva, že k skupine spoločných slov, ktoré má slovenčina aj čeština, patria: *krivda/křivda, nadutý, páchať/páchat, pilný, pýcha, vykonať/vykonat, úžitok/užitek, vyslobodiť/vysvobodit, zbaviť/zbavit*.

Len v českom jazyku oproti slovenčine sa vyskytujú *bedlivý, lehkost, nádhernost, pobízet, prospešný, provést, zprostit*.

Do slovenčiny sa zo sledovaných dvojíc výrazov zaraďujú *navádzať, čujný, čujnosť* (resp. *čuť, čutie*). Ďalej sem patria slová *nadutý a vyslobodiť*.

Z podrobnejšej analýzy lexém niektorých dvojíc nám vychodí, že sémantická štruktúra skúmaných slov je v slovenčine a v češtine vo viacerých smeroch odlišná. Týka sa to nielen ich sémantickej stránky, ale čiastočne aj ich hláskovej podoby.

V niektorých z analyzovaných dvojíc zisťujeme použitie spoločných slov, ktoré sa vyskytujú v oboch blízkyh jazykoch. Sú to paralelne sa vyskytujúce slová (psl. alebo csl. výrazy) s nijakou alebo len s minimálnou hláskovou obmenou: *pilný* (csl.), *starost'* (= starostlivosť o úspešný rozvoj niečoho), české *provést* k poslovenčenému *previesť, vykonať* (má aj čeština), české *vysvobodit, sprostit* k slovenskému *vyslobodiť*.

Niektoré z výrazov sú svojou štruktúrou podobné, no ich významy sa nepokrývajú. Sémanticky sa nezhoduje napr. slovenský výraz *lahkost'* s českým *lehkost*, hoci ide o slová celoslovanské (*lehký*, Machek, 1971, 324 – všeslovanské). Podobne je to aj v prípade slovenských a českých lexém *nádherný, nádhernost'/nádhernost*, v ktorých slovenčina sému „pýcha“ nemá (porov. heslo *nádherný* v Česko-slovenskom slovníku, 1979, s. 229 a SISpjč, 1971, s. 19).

V uvedených dvojiciach sa však použili aj také výrazy, ktoré slovenčina nepozná. Napríklad hláskovo rovnocenná podoba českého *vysokomyslnost* s významom „pyšný“ sa v slovenčine nevyskytuje. Rovnakým prípadom je aj české slovo *sprostit*, ktorému v slovenčine konkuruje oddávna už spomenutý výraz *vyslobodiť*, resp. *oslobodiť* a aj synonymum *zbaviť*. Slovo *sprostit* so svojimi deverbatívami si opäť hľadá miesto v súčasnej slovenčine najmä prostredníctvom médií.

Záver: Dvojice slov si plnili v minulosti popri funkcii vysvetľovacej (v rámci lexiky jedného jazyka) aj ďalšie funkcie. Analýzou textu sa zistilo, že vo vzťahu k inému príbuznému jazyku (k češtine) alebo k cudziemu nepríbuznému jazyku (latinčina, nemčina) plnili dvojice aj funkciu ekvivalentnú. Tejto funkcii je blízka charakterizačná funkcia, ktorá sa však viac-menej z aspektu ekvivalencie slov javí ako účelová, pretože práve ňou možno postrehnúť v rámci príbuzných jazykov začlenenosť jednotlivých etymologicky odlišných lexikálnych jednotiek do istej štruktúry príbuzného jazyka. Na slovensko-českých dvojiciach sme sledovali a ukázali adaptáciu viacerých českých lexém do vtedajšieho slovenského kultúrneho jazyka. Autor kázní v prípade akejsi neistoty pochopenia zmyslu slova hľadal blízky, resp. spoločný „spájací komunikačný prostriedok“, ktorým by sa výraz významovo priblížil viacerým poslucháčom viacrečového spoločenstva. Totiž už v tom čase (17. storočie), ako sme etymologickou analýzou zistili, viaceré české slová sa do slovenčiny len preberali alebo boli už v slovenskom kultúrnom jazyku zdomácnené. Charakterizačná funkcia nám teda poskytla možnosť jednotlivé vedľa seba stojace slová, ktoré sú

etymologicky odlišné, hodnotiť v kázňach ako slovenské. Ukázalo sa, že viaceré z uvedených dvojíc obsahujú spoločné (slovensko-české) lexémy. V niektorých prípadoch sa však v dvojici vyskytuje slovenský, češtine neznámy výraz. V súvislosti s uvedeným môžeme konštatovať, že existencia dvojíc s charakterizačnou funkciou je popri iných výrazných slovenských jazykových prvkoch tiež istým indikátorom určenia slovenského základu textu.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: Podmienky a predpoklady vývinu spisovnej slovenčiny. In: Wiener Slawistischer Almanach. Festschrift Eubomir Ďurovič zum 65. Geburtstag. Red. A. Binder. Band 25/26, Wien 1990, s. 101 – 109.
- BOSÁK, Ján: Odraz dynamiky jazykového vývinu na prehodnocovaní knižného štýlu. In: Jazykovedný časopis, 1981 (a), roč. 32, s. 151 – 154.
- Česko-slovenský slovník. G. HORÁK – V. SLIVKOVÁ a kol. Ed., hlavný red. G. Horák. Bratislava: Veda 1979. 792 s. (ČSIS)
- DORULA, Ján: O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského. In: Slavica Slovaca, 1968, roč. 3, č. 2, s. 337 – 349.
- DORULA, Ján: O jazyku Kamaldulskej Biblie a Kamaldulského slovníka. In: Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. až 19. storočia. Red. a ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2002, s. 9 – 72.
- GEBAUER, Jan: Staročeský slovník. Zv. 2. Praha: Nákladem české grafické společnosti „Unie“ 1903. 674 s.
- HAUSENBLAS, Karel: Vysoký – středný – nízký styl a diferenciace stylů dnes. In: Slovo a slovesnost, 1973, roč. 34, s. 85 – 91.
- HOLUB, Josef – KOPEČNÝ, František: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství učebnic v Praze 1952. 486 s.
- JÓNA, Eugen: Slovenské slová. Pilný – pilnosť. In: Slovenská reč, 1940/41, roč. 8, s. 39 – 43.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považsaj a kol. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha (zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov). Žilina: Knižné centrum 2001. 103 s.
- KUCHAR, Rudolf: Fonematický princíp v slovenčine predspisovného obdobia, etymologický princíp v Czamblovej Rukoväti a návrat k fonematickému princípu. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 6, s. 355 – 361.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplnené vydání. Praha: Academia 1968. 868 s. + 10 s. obr. / 3., nezměněné vydání. Praha: Academia 1971. 868 s. + 10 s. obr.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Tretie, upravené vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 600 s.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo SAVU 1948. 103 s.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 2. a 5. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1960 a 1965. 647 a 848 s.
- Slovník slovenských nářečí. Zv. 2 (L – P (povzchádzať)). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.
- Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 1 – 4. Za vedení hl. red. Bohuslava Havránka, Josefa Běličce, Miloše Helcla, Aloise Jedličky et al. Praha: Academia 1971. (SISpjč)
- Slovník současného slovenského spisovného jazyka. Zv. 1. Red. K. Buzássyová, A. Jarošová et al. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.

Sága o adaptácii cudzích mien v češtine

I. KUČERA, Jiří – ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. Anglická osobní jména. Hradec Králové: Gaudeamus 1998. 141 s.

II. ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 2. Severská osobní jména (dánština, faerština, finština, islandština, norština, švédština). Hradec Králové: Gaudeamus 2000. 180 s.

III. ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 3. Románská osobní jména. (Španělština, portugalská, rumunština.) Hradec Králové: Gaudeamus 2002. 136 s.

IV. ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 4. Francouzská osobní jména. Hradec Králové: Gaudeamus 2004. 126 s.

V. ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 5. Italská, holandská a albánská osobní jména. Hradec Králové: Gaudeamus 2005. 121 s.

VI. ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 6. Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména. Hradec Králové: Gaudeamus 2006. 158 s.

V dôsledku technologického pokroku rapídne stúpa rýchlosť aj množstvo prenášaných informácií a silnie komunikačná potreba presného pomenúvania. To sa vzťahuje aj na vlastné mená. Je preto prirodzené, že „komunikačná vyťaženosť“ proprií sa stále zvyšuje,¹ čo sa bezprostredne dotýka aj jazykových kontaktov – pohyb vlastných mien medzi jazykmi je v súčasnosti frekventovaný, masový, ba nevyhnutný jav. V jazykovede sa pociťuje potreba uvedené procesy preskúmať a zistené poznatky sprostredkovať širšej kultúrnej verejnosti. Dopyt po takýchto informáciách zo strany používateľov jazyka oprávnené rastie. Používatelia češtiny môžu v tejto oblasti siahnuť po viacerých príručkách o používaní cudzích vlastných mien v češtine, napr. *Jak je čist? Transkripce jmen cizích spisovatelů a názvů jejich děl* (2. vyd, 1958); *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (1978); *Čtete je správně? Slovníček výslovnosti cizích jmen* (Honzáková – Romportl, 1. vyd., 1981; Honzáková – Honzák – Romportl, 2. a 3. vyd., 1996, 2003); *Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině* (Strahl, 1999); *Malý slovník výslovnosti cizích slov z učebnic českého jazyka a čítanek pro učitele 1. stupně základních škol* (Diblík, 1991) a i. Niektoré z nich boli recenzované aj na Slovensku.

¹ Patráš, V.: Inojazykové osobné mená v žurnalistickej komunikácii. In: *Vlastné meno v komunikácii*. 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Zost. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava: Veda 2003, s. 65 – 73.

Ojedinelý projekt v tejto oblasti bohemistického výskumu predstavuje šesť-zväzkové kompendium *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině*, ktorého autorom je královohradecký bohemista a slovakista Jiří Zeman.² Prvému a druhému zväzku o anglických, resp. severských osobných menách sa už venovala recenzentská pozornosť.³ Na tomto mieste sa chceme pokúsiť o komplexné zhodnotenie všetkých zväzkov a zároveň si podrobnejšie všimneme niektoré aspekty recenzovaného kompendia, ktoré sa z nášho pohľadu javia ako zaujímavé najmä pri porovnaní češtiny a slovenčiny.

Mená z jazykov do jednotlivých zväzkov sú vyberané podľa geografického princípu (II. zv.),⁴ podľa lingvistického princípu – príslušnosť do jazykovej rodiny (III. zv.), v I. a vo IV. zväzku sú mená z jedného jazyka (angličtina, resp. francúzština) a posledné dva zväzky (V. a VI.) sú zostavené bez zreteľného jednotiacieho princípu. Šesť zväzkov celkovo obsahuje takmer 8700 hesiel s osobnými menami literátov z osemnástich jazykov. Na jednej strane je škoda, že autor sa zameril len na mená často exkluzívnych a širšej verejnosti prakticky neznámych literátov. Na druhej strane si uvedomujeme, že zostavenie slovníka s menami verejne známych osôb z rozličných oblastí (umenie, šport, politika, ekonomika, veda a i.)⁵ by bolo náročnejšie a omnoho ťažšie by sa podarilo vydať šesť zväzkov v priebehu ôsmich rokov (1998 – 2006).

J. Zeman podľa frekvencie výskytu cudzích osobných mien (ďalej OM) v češtine vyčleňuje štyri skupiny európskych jazykov (II., s. 4), a to: 1. jazyky, z ktorých OM sa v češtine vyskytujú každodenne vo všetkých médiách (napr. angličtina, nemčina, ruština); 2. jazyky, z ktorých OM sa vyskytujú každodenne iba v niektorých masmédiách alebo vo všetkých masmédiách niekoľkokrát týždenne (napr. španielčina, taliančina); 3. jazyky, z ktorých OM sú menej časté, v masmédiách sa objavujú niekoľkokrát za mesiac (poľština, gréčtina, maďarčina); 4. jazyky, z ktorých OM sú v češtine málo frekventované (napr. albánčina, faerčina). Táto skutočnosť sa odzrkadľuje aj v počte mien uvádzaných v slovníku (najviac mien pochádza z angličtiny, francúzštiny, taliančiny, poľštiny, švédčiny, španielčiny, najmenej z faerčiny, albánčiny, islandčiny, estónčiny). Analogické je to aj s teoretickou výkladovou časťou, napr. faerčine sa autor venuje na dva a pol stranách (II., s. 30 – 32), pasáž o anglických menách zaberá 26 strán (I., s. 5 – 30). Je prekvapujúce, že z európskych jazykov chýba nemčina, ku ktorej má čeština osobitný vzťah. Podobne nie je zastúpená gréčtina, baltské jazyky (litovčina, lotyščina) a okrem poľštiny ani žiaden slovanský

² Na prvom zväzku sa autorsky podieľal aj nebohý Jiří Kučera.

³ Ondrejovič, S.: Príručka výslovnosti a skloňovania britských vlastných mien v češtine. In: Kultúra slova, 1998, roč. 32, č. 4, s. 238 – 240. Kotuličová, S.: Príručka výslovnosti a skloňovania severských vlastných mien v slovenčine. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 2, s. 104 – 106.

⁴ Pri citovaní jednotlivé zväzky označujeme rímskymi číslicami.

⁵ Takýto prístup uplatnili napr. autori spomínanej príručky Čtème je správně?

jazyk.⁶ Ďalšie zväzky autor nateraz neplánuje, možno však v budúcnosti predsa len zmení názor a čitatelia sa dočkajú skompletizovania diela v podobe spracovania OM zo všetkých európskych jazykov.

Všetky zväzky sa vyznačujú jednotnou kompozíciou. V teoretickej časti sa nachádzajú systematické informácie o výslovnosti, skloňovaní a slovotvorbe OM z príslušného jazyka; slovníková časť obsahuje výslovnosť a skloňovanie vybratých OM literátov.

Ku kompozícii pridávame niekoľko diskusných poznámok, týkajúcich sa najmä tých zväzkov, v ktorých sa spracúvajú mená z viacerých jazykov (II., III., IV. – VI. zv.). Je otázne, či by v týchto zväzkoch nebolo používateľsky príjemnejšie mať len jednu výkladovú časť (podľa potreby rozdelenú na niekoľko podkapitol podľa jednotlivých jazykov) a jednu slovníkovú časť. Riešenie, ktoré zvolil autor (teda osobitná systematická a osobitná slovníková časť pri OM z každého analyzovaného jazyka), do istej miery sťažuje orientáciu v texte. Napríklad v II. zväzku, obsahujúcom OM zo šiestich jazykov, sa nachádza šesť výkladových a šesť slovníkových častí. S tým súvisí aj skutočnosť, že viaceré pasáže sa v jednotlivých výkladových častiach nevyhnutne opakujú (napr. prehľad skloňovania podľa skloňovacích typov či poznámky o prechýľovaní ženských podvojných priezvisk, alebo úvodné poznámky k slovníkovej časti).

Pri tomto prístupe sa nám ako redundantné javí uvádzať v charakteristike národností spisovateľov spresňujúce adjektívum (napr. *fínsky básnik*, *švédsky spisovateľ*, *španielsky prozaik*, *nórsky spisovateľka*, *portugalská spisovateľka*), pretože nemôže dôjsť k zámene národnosti (OM sa uvádzajú v osobitných slovníkových častiach). Naopak, uvádzanie spresňujúceho adjektíva má zmysel v I. a vo IV. zväzku (anglické, resp. francúzske OM), v ktorých jazyk nemusí byť totožný s národnosťou autora (I. zv. obsahuje mená nielen anglických, ale aj waleských, írskych, škótskych literátov, podobne vo IV. zväzku popri francúzskych spisovateľoch nájdeme aj mená Belgičanov).

Stavba slovníkového hesla je prehľadná, čo je, samozrejme, pre čitateľa potešujúce. Na druhej strane konštatujeme, že na úkor prehľadnosti sa podcenil faktor ekonomickosti, pretože heslo zaberá pri zvolenej koncepcii najmenej štyri riadky: prvý riadok – grafická podoba rodného mena a priezviska, druhý riadok – charakteristika autora (národnosť, druh literárnej činnosti, dátum narodenia, prípadne úmrtia), tretí riadok – počesťená alebo česká výslovnosť, štvrtý riadok – grafická a zvuková podoba mena v G. sg., prípadný piaty riadok – privlastňovacie prídavného meno odvodené od priezviska.

Miesto by sa dalo ušetriť napr. tak, že uvádzanie tvaru G. sg. by sa obmedzilo len na koncovky tak, ako je to bežné vo výkladových slovníkoch. Nazdávame sa tiež, že nie je potrebné osobitne uvádzať privlastňovacie adjektíva, keďže tvorenie týchto slov je záležitosťou produktívnej, pravidelnej, a teda prediktabilnej slovotvorby. Je preto prirodzené, že pri zvolenej koncepcii slovníkového hesla bol autor nútený venovať

⁶ Vzhľadom na klesajúcu úroveň pasívneho bilingvizmu u českých detí a mládeže sa ako aktuálne ukazujú aj spracovanie slovenských OM v češtine.

pozornosť obmedzenému okruhu nositeľov mien, konkrétne literátov. Z hľadiska profesionálnych i bežných používateľov češtiny by bolo azda užitočnejšie aplikovať ekonomickejšiu stavbu hesla a na druhej strane uviesť viac mien nielen z jednej oblasti.

Vo vede vzniká mnoho diskrepancií a nedorozumení tak, že bádatelia pracujú s rozličnými teoreticko-metodologickými postulátmi. Pri uvažovaní o výslovnosti cudzojazyčnej onymie sa táto skutočnosť prejavuje aj v nezhode názorov na jednotlivé výslovnostné varianty. Napr. spomínanej príručke *Čtete je správně?* sa v recenziách vyčítala výslovnosť George Gordon Byron [baj(e)rn], Rutherford [radzrfrd], ktorá sa až príliš úzkostlivo drží anglického originálu.⁷ Podobne v prvých dvoch zväzkoch Encyclopaedie Beliany (1999, 2001) sa autori snažili zladit' dve ťažko zlučiteľné požiadavky: a) pri zaznačovaní výslovnosti používať len znaky slovenskej abecedy; b) uvádzať pôvodnú výslovnostnú podobu. Bazírovaním na výslovnosti východiskového jazyka sa tak v Encyclopaedii Beliane objavili neživé výslovnostné podoby bez opory slovenského úzu (a normy): napr. *Baldwin* [bólduin] namiesto [boldvin], *Beard* [bied] namiesto [bírd], *Colorado* [kolerádou] namiesto [kolorádo/kolorédo], *Columbus* [kolambes] namiesto [kolumbus], *Connecticut* [kenetyket] namiesto [konektikat], *Dallas* [deles] namiesto [dalas].

J. Zeman sa uvedeným diskrepanciám vyhol elegantným a pritom objektívnou realitu rešpektujúcim spôsobom; v relácii cudzí jazyk → čeština vymedzuje tri druhy výslovnosti: 1. *výslovnosť východiskového jazyka* (s vlastnými fónickými pravidlami); 2. *počeštení výslovnosť* (hlásky východiskového jazyka sa nahrádzajú najbližšie stojacimi českými hláskami); 3. *českú výslovnosť* (výslovnosť grafickej formy východiskového jazyka podľa pravidiel vzťahu grafickej a zvukovej podoby v češtine). V slovníkovej časti autor pracuje s počeštenou a českou výslovnosťou; vychádza pritom z analýzy výslovnosti v masmediálnej komunikačnej sfére – do úvahy sa teda berie úzus v češtine. Tu sa do pozornosti núka otázka, akým spôsobom autor spracoval výslovnosť exkluzívnych mien málo známych, resp. neznámych spisovateľov z jazykov zo štvrtej skupiny (pozri vyššie). Je totiž málo pravdepodobné, že by v elektronických médiách zachytil všetky mená, ktoré uvádza v slovníku.

Počeštenej výslovnosti sa J. Zeman pomerne dôsledne pridŕža napr. v slovníku portugalských mien ((III., s. 66 – 98). Počeštená výslovnosť tu nie je ovplyvnená ani pravopisom, ani interferenciou s inými jazykmi, predovšetkým so španielčinou (o pravidlách porov. III., s. 60 – 62), napr. výslovnosť grafémy *o* ako [u] na konci slov, v skupine *-os* [uš], výslovnosť grafémy *g* ako [ž] pred samohláskami *e, i* (*Jorge* [žorže]), výslovnosť grafémy *s* ako [š] pred spoluhláskami uprostred slov a na konci v spojeniach *-es, -os* (*Costa* [košta], *Lopes* [lopiš], *Carlos* [karluš]) a *i*.

⁷ Ondrejovič, S.: Český slovník výslovnosti cudzích mien po druhýkrát. Honzák, M. – Honzák, F. – Romportl, M.: Čtete je správně? 2. vyd. Praha, Albatros 1996. 320 s. In: Kultura slova, 1997, roč. 31, č. 6, s. 360 – 365.

Nie je nám známe, či sa v českých masmédiách tieto výslovnostné pravidlá uplatňujú tak dôsledne ako v Zemanovom slovníku. V slovenčine sa však ideálny vzťah *portugalská hláska* → *najbližšie stojaca slovenská hláska* „narúša“ rozlične motivovanými činiteľmi: badáme predovšetkým vplyv ortografie a španielskej výslovnosti. Napr. meno známeho portugalského spisovateľa a nositeľa Nobelovej ceny za literatúru *Josého Saramaga* J. Zeman uvádza v podobe [žuzé saramagu], zatiaľ čo v poslovenčenej výslovnosti podľa našich pozorovaní prevláda výslovnosť ovplyvnená španielčinou so začiatočným *cho-*: [chosé/chozé saramago]. Ďalším príkladom môže byť rodné meno excentrického portugalského futbalového trénera *Josého Mourinha*, ktoré sa v slovenských médiách vyskytuje najčastejšie v podobe [žozé moriňo]. Začiatočná hláska *ž-* sa uplatňuje v súhlase s portugalským prototypom, druhá hláska v poradí *-o-* sa ustálila pod vplyvom pravopisu (porov. port. [žuzé]). Podobne výslovnosť mien portugalských a brazílskych futbalistov v slovenčine možno charakterizovať ako výsledok vplyvu pôvodnej portugalskej výslovnosti (resp. jej brazílskeho variantu), ortografie a príbuzných jazykov (najmä španielčiny), napr. pri mene *Roberto Carlos* sme zaznamenali výslovnostné podoby [roberto karlos] – vplyv španielčiny a ortografie; [robertu karluš] – vplyv pôvodnej výslovnosti; [robertu karlos], [roberto karluš] – kombinácia všetkých uvedených faktorov.

Predchádzajúce poznámky ukázali, že typy výslovnosti (platí to najmä pre druhý a tretí typ) prichádzajú v adaptačnom procese do kontaktov, môžu sa miešať aj na ploche jedného mena a niekedy dochádza k výslovnostnej variantnosti pod vplyvom tretieho jazyka, typ [karlos/karluš], [chozé/žuzé/žozé]. V tejto súvislosti kuriózne vyznieva okazionálna výslovnosť mena ukrajinského futbalového internacionála *Andrija Ševčenko* v podobe [šefčenk-u] namiesto správneho variantu [šefčenk-o], ktorú prezentoval jeden český komentátor zrejme pod vplyvom výslovnosti koncového *-o* ako [u] v menách brazílskych a portugalských futbalistov, napr. *Ronaldo* [ronaldu], *Rivaldo* [rivaldu], *Figo* [figu], *Carvalho* [karvaľu]. Pravda, aj tu výslovnosť kolíše; porov. varianty s koncovým *-o*: [ronaldo], [rivaldo], [figo], [karvaľo].

V texte J. Zemana možno nájsť viacero dôkazov autorovej schopnosti diferencovane posudzovať javy, ktoré na prvý pohľad vyzerajú rovnako, resp. analogicky. Týmto spôsobom sa autorovi podarilo adekvátnejšie postihnúť a analyzovať v mnohých ohľadoch protichodné jazykové javy súvisiace s adaptáciou cudzích OM. Uvedieme aspoň jeden príklad. Z morfológického hľadiska sa OM zakončené na predné samohlásky *e, é* v českých komunikátoch správajú trojakým spôsobom, pravda, diferencovane podľa jednotlivých východiskových jazykov: a) skloňujú sa podľa zámených koncoviek (slovenský typ *kuli*): napr. dán. *Jeppé*, nór. *Tryggve*, švéd. *Tage* – G. sg. *Jeppého*, *Tryggveho*, *Tageho*; b) skloňujú sa podľa typu *pán*, resp. *soudce* (v slov. len typ *chlap*), napr. *Jeppa*, *Tryggva*, *Taga*, a to najmä vtedy, keď sú zakončené na tvrdú spoluhlásku: *Henrique* [enrike] – *Henriqua* [enrika]; c) neskloňujú sa.

Autor si všima aj funkčnú diferenciaciu: skloňovanie typu a) sa vyskytuje v hovorených aj v písaných textoch, skloňovanie typu b) je zriedkavé a vyskytuje sa v písanej podobe odborných textov (napr. II., s. 9, 79). Skloňovanie podľa typov *pán, soudce* prevláda v niektorých jednotlivých OM, napr. *Vicente* [visente] – *Vicenta* [visenta], *Enrique* [enrike] – *Enriqua* [enrika], *Pere* – *Pera*, *Duarte* [duarte] – *Duerta* [duarta], ale: *José* – *Josého*, *Bartolomé* – *Bartolomého*, *Jorge* – *Jorgeho*, *Jaime* [chajme] – *Jaimeho* [chajmeho], priezviská *Neville* [nevilje] – *Nevilleho* [neviljeho], *Torre* [tore] – *Torreho* [toreho]. V slovníku sa pri väčšine mien odporúča najfrekventovanejšie skloňovanie typu a), napr. *Blom, Karl Arne* – *Bloma, Karla Arneho* (II., s. 122). Autor takisto poukazuje na diferencované skloňovanie rodných mien a priezvisk: v III. zv. na s. 11 v časti o španielskych menách sa konštatuje, že menné tvary prevážujú okrem iného v menách, ktoré sú zhodné či podobné s príslušnými formami OM používaných v češtine, napr. *Alexandre* [aleksandre] – G. sg. *Alexandra* [aleksandra]. Naproti tomu v slovníkovej časti o portugalských OM na s. 67 je pri priezvisku *Alexandre* [alešandre] zámenné skloňovanie G. sg. *Alexandreho* [alešandreho] (v slovníku španielskych mien sa rodné meno *Alexandre* nenachádza). Explicitne sa o tomto jave píše v V. zv. na s. 9: „Do této skupiny [mien so zámenným skloňovaním, M. O.] patří příjmení a křestní jména, které nemají obdobu v českém propriálnímu systému.“

V jednotlivých prípadoch na skloňovanie vplýva aj výslovnosť. Napríklad meno *Jorge* so španielskou výslovnosťou [chorche] sa vyznačuje zámenným skloňovaním (G. sg. *Jorgeho* [chorcheho]), ale rovnaká podoba s výslovnosťou vychádzajúcou z portugalčiny [žorže] má dvojtvar G. sg. *Jorge* [žorže] (vzor *soudce*, kde N. sg. = G. sg.) alebo *Jorgeho* [žoržeho]. V slovníku portugalských mien (III., s. 66 – 98) preto nájdeme dvojtvary G. sg. *Jorge(ho)* [žorže(ho)].

V osobitných poznámkach sa J. Zeman zmieňuje o nesklonnosti mužských OM. Tendencia nesklonovať rodné meno sa prejavuje najmä vtedy, ak rodné meno aj priezvisko majú zámenné skloňovanie, napr. maď. *Endre Ady* [endre ady] – G. sg. *Endre Adyho* [endre adyho]. Naše výskumy potvrdzujú, že podobným spôsobom sa tendencie k nesklonnosti prejavujú aj v slovenčine, a to nielen vtedy, keď oba komponenty OM majú menné skloňovanie, ale aj v prípadoch, keď sa podľa typu *kuli* skloňuje len rodné meno (napr. *Cena Imre Madácha, stretli sa s José Saramagom, román Henry Jamesa, návšteva Moše Kacava*).

Exponovaná a stále aktuálna je problematika prechýľovania ženských priezvisk. V recenzovanom diele sa počíta s väčšinovým prechýľovaním ako formálno-gramatickým ukazovateľom ženského rodu. Svedčí o tom aj slovníkové spracovanie ženských mien, ktoré sa uvádzajú v prechýlenej podobe: napr. *Jamesonová, Taylorová, Jotuniová, Erikssonová, Gómezová, Sandová, Capriolová, Szirákyová*. Na používanie variantných (prechýlených aj neprechýlených foriem) sa poukazuje v skupine islandských priezvisk s komponentom *-dóttir* (s pôvodným významom „dcéra“; ide vlastne o pat-

ronymiká); v slovníku sa prípona *-ová* uvádza v zátvorke ako potenciálna časť, napr. *Benediktsdóttir(ová)*, *Sigurdardóttir(ová)*. V iných prípadoch sa zátvorkovanie prípony *-ová* uplatňuje ojedinele, napr. *Agatha Christie(ová)*. Pri tomto mene sa s potenciálnym prechýlením počíta aj napriek poznámke vo výkladovej časti, že „u niektorých osob se vžila forma nepřechýlená (*Agatha Christie [kristý]*)“ (I., s. 27).

Na záver možno skonštatovať, že v porovnaní s predchádzajúcimi dielami podobného zamerania, ktoré sme spomínali v úvode, šesť zväzkov Zemanovho kompendia s názvom *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině* predstavuje kvalitatívny krok vpred v bádani v tejto oblasti, a to prinajmenšom z týchto dôvodov:

a) Akcentuje sa osobitné postavenie vlastného mena v lexikálnom systéme a v komunikácii. Oprávnené sa pripomína, že pri komplexnejšom prístupe k problematike fungovania cudzích proprií treba vychádzať z pojmu osobné meno a nie z pojmu cudzie slovo, ktorý je príliš všeobecný a nevystihuje jadro skúmanej problematiky (I., s. 9).

b) V teoretickej časti sú zhrnuté doteraz najkomplexnejšie, najpodrobnejšie a najrozsiahlejšie poznatky o adaptácii cudzích OM v češtine na zvukovej, morfologickej, slovotvornej a pravopisnej úrovni. Z hľadiska používateľov je však škoda, že Zemanovo kompendium vyšlo v minimálnom náklade (I. – V. zv. po 200 ks, VI. zv. 120 ks). Takto sa s výsledkami autorovho bádania môže oboznámiť obmedzený okruh čitateľov a tento užitočný projekt už od počiatku, prakticky bezprostredne po opustení tlačiarne, bol vinou externých faktorov neprávom zmarginalizovaný.

c) Na príklade OM literátov ako vyhranenej a spoločensky stále prestížnej skupiny verejne činných osôb slovníková časť ponúka výslovnostné a gramatické údaje o takmer 8 700 cudzojazyčných jednotkách.

d) Do úvahy sa berie väčšinový úzus českých masmédií; do popredia sa tak dostáva sociolingvistické zameranie publikácie: „V práci nejde o sledování toho, jak současná masmédiá dodržují pravidla a zásady výslovnosti a skloňování; jejím cílem je postižení současného stavu a vyvození zásad, kterými se mluvčí při výslovnosti a skloňování v praxi řídí“ (I., s. 3). Autor teda čitateľa oboznamuje so živým jazykovým materiálom, nie s vypreparovanými zvukovými formami a gramatickými tvarmi.

e) I keď autor na viacerých miestach zdôrazňuje, že nemá kodifikačné ambície, výsledky jeho výskumu sa môžu stať podkladom alebo aspoň pomôckou pri budúcich kodifikáciách či slovníkových výstupoch.

f) Na príklade špecifickej vrstvy lexikálnych jednotiek sa charakterizujú niektoré dynamické tendencie vo fungovaní českého jazyka vo viacerých jazykových pod systémoch.

g) V neposlednom rade Zemanovo dielo je veľkou inšpiráciou a stimulom aj pre slovakistiku, aby tejto oblasti jazykovedného výskumu venovala ešte sústreďnejšiu, najmä prakticko-popularizačnú pozornosť, než tomu bolo doposiaľ.

Martin Ološtiak

Gelebte Mehrsprachigkeit (Zborník príspevkov z viedenského kolokvia Individuálna a sociálna viacjazyčnosť vyšiel vo vydavateľstve Praesens Verlag vo Viedni v roku 2006.)

V dňoch 5. a 6. novembra 2005 sa na pôde viedenskej univerzity uskutočnilo medzinárodné kolokvium na tému Individuálna a sociálna viacjazyčnosť. Svoje príspevky tu prezentovali prevažne autori pôsobiaci na univerzitách v Bratislave a vo Viedni. Zaoberali sa v nich rozličnými kontextmi viacjazyčnosti vo východnej a západnej Európe, predovšetkým v Rakúsku, na Slovensku, v Českej republike, na Ukrajine a v Rumunsku, ale aj v Španielsku a Francúzsku. Kolokvium sa konalo pod záštitou Slovenskej akademickej informačnej agentúry (SAIA), predkladateľom projektu bol prof. Peter Cichon z Inštitútu romanistiky viedenskej univerzity v spolupráci s doc. Jozefom Štefánikom z Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Zborník príspevkov s názvom *Gelebte Mehrsprachigkeit* vyšiel vo vydavateľstve Praesens Verlag vo Viedni v roku 2006, zostavovateľom bol už zmienený prof. Cichon.

K jednotlivým príspevkom:

Brigitta Busch vo svojom príspevku (Bosnisch, Kroatisch, Serbisch, Serbokroatisch, Jugoslawisch, Romani oder Vlachisch? Heteroglossie und „muttersprachlicher“ Unterricht in Österreich) vysvetľuje, že vzhľadom na rastúcu jazykovú pluralitu v dnešnej spoločnosti prestáva byť monolingválna povaha verejného vzdelávacieho systému akceptovateľná. Zaoberá sa sociolingvistickými faktormi v rodinnom prostredí prisťahovalcov v krajinách ich pôvodu a v Rakúsku a venuje sa stratégiám výučby v materinskom jazyku prisťahovalcov v heterogénnych skupinách. Aj keď má rozšírené bilingválne vyučovanie podľa jej názoru veľký význam, existujú nespočetné problémy pri jeho presadzovaní v praxi. Patrí k nim často absentujúce jazykové povedomie a z toho vyplývajúci malý záujem prisťahovalcov o výučbu ich detí v rodnom jazyku, chýbajúca kodifikácia a v mnohých prípadoch aj silný nárečový charakter ich jazyka. Za pozitívum treba na druhej strane považovať zlepšujúcu sa spoločenskú konotáciu jazyka prisťahovalcov, ako aj postupné uvedomovanie si faktu zo strany rodičov, že alfabetizácia v rodnom jazyku môže ich deťom uľahčiť prístup k jazyku prijímacej krajiny.

Jozef Štefánik vo svojom príspevku (Intentional Bilingualism Revisited) navrhuje nahradiť až doposiaľ síce bežný, ale skôr negatívne ponímaný pojem „umelý bilingvизmus“ pojmom „intenčný bilingvизmus“. Dôvodom je okrem iného poukázanie na veľký význam motivácie zo strany rodičov, aby sa táto forma jazykovej výchovy úspešne presadila v praxi. Autor je toho názoru, že pri dodržiavaní primeraných didaktických a metodických postupov (čo je doložené niektorými konkrétnymi príkladmi hovoriacich, okrem iného aj jeho vlastných detí), môže „intenčne“ dvojjazyčne vychovávané dieťa v oboch jazykoch nadobudnúť kompetenciu zodpovedajúcu jazyku materinskému.

Aj *Jozef Pallay* (Ist intentionale Zweisprachigkeit künstlich?) je obhajcom intencionálnej dvojjazyčnosti, ktorú z pohľadu dieťaťa považuje za prirodzený a v žiadnom prípade nie za umelý proces osvojovania si jazyka. Opiera sa pritom takisto o vlastné praktické skúsenosti a za rozhodujúce kritérium na dosiahnutie úspešného výsledku považuje vytrvalosť. Zároveň sa zasadzuje za to, aby evaluácia intencionálnej viacjazyčnosti prebiehala na základe výsledkov.

Juraj Dolník (Bilingualismus und Muttersprache) demonštruje na príklade slovensko-českého bilingvizmu, aký vplyv môže mať úzky kontakt s iným jazykom na spoznávanie možností rozširovania jazyka materinského. Hierarchická konotácia kontaktných jazykov pritom zaťažuje jazyk vlastný a vedie k jeho inferiórnej evaluácii.

Vznik a fungovanie individuálnej viacjazyčnosti na základe konkrétnych príkladov opisuje vo svojom príspevku *Isabelle Mathé* (Mehrsprachigkeit von Studierenden als Kapital? Eine empirische Untersuchung mit plurilingualen Studierenden der Medizinischen und Technischen Universitäten Wien). Podrobnejšie sa zaoberá možnosťami kultúrnej a symbolickej kapitalizácie, pričom používa inventár pojmov od Pierra Bourdieho.

Na hroziaci zánik ešte stále rozšírenej slovensko-českej dvojjazyčnosti poukazuje *Michaela Palcútová* (Sprachsituation in der Tschechoslowakei im 20. Jahrhundert). Opisuje jazykovú situáciu v časoch prvej Československej republiky, od konca druhej svetovej vojny až po rozdelenie štátu v roku 1993 a po ňom. K doterajšiemu zachovaniu slovensko-českej dvojjazyčnosti prispeli podľa jej názoru Slováci ako „mladší bratia“ vo väčšej miere než Česi, a preto si ju podľa jej názoru aj pravdepodobne udržia dlhšie ako ich partneri.

Gizella Szabómihály a *József Menyhárt* demonštrujú na príklade jazykov menších na Slovensku, aká veľká je často priepasť medzi zákonom stanovenými právami a možnosťami ich reálneho uplatnenia v praxi (Mehrsprachigkeit in den Rechtsnormen und in der Wirklichkeit. Die Anwendung von Sprachgesetzen in der Slowakei). Poukazujú na to, že národnostné menšiny by sa pri emancipačných snahách mali viac angažovať, k čomu patrí aj snaha o normativizáciu vlastného jazyka na jeho používania hlavne v úradnom styku.

Veľmi zaujímavým fenoménom sa zaoberá *Salvatore Del Gaudio* (Vom ukrainisch-russischen Sprachkontakt zum Suržyk). Zmieňuje sa o dvojjazyčných oblastiach na Ukrajine, usilujúcich o spoločenský rozmach ukrajinčiny. Táto snaha neprebieha zvyčajným spôsobom, teda ako bottom-up, ale ako top-down proces. Po získaní nezávislosti v roku 1991 sa ukrajinčina síce relatívne rýchlo a bez problémov stala verejnou jazykovou doménou, avšak v dôsledku veľmi pokročilej rusifikácie spoločnosti sa v každodennej komunikácii presadzuje len veľmi pomaly a ťažko.

Dlhú a strastiplnú cestu k reštitúcii ukrajinčiny ako cirkevného jazyka na Ukrajine opisuje *Manuela Buchmayer* (Soziolinguistische Aspekte der Sprachenfrage in

den ukrainischen Kirchen des byzantinischen Ritus). Prekážkami, ktoré musí ukrajínčina na tejto ceste prekonávať, sú podľa jej názoru oslabené jazykové povedomie ešte z obdobia existencie Sovietskeho zväzu, národnostný útlak a kodifikačné a komunikačné deficity tohto jazyka.

Minulosťou a prítomnosťou sefardskej komunity v Bulharsku sa zaoberá *Ludmila Cichon* (Nostalgie und Emotionalität im Sprachgebrauch der bulgarischen Sepharden). Autorka opisuje, ako sa tejto komunite počas vyše 500-ročného obdobia v podmienkach relatívnej kultúrnej tolerancie a s pomocou vyslovene segregatívneho sociálneho správania podarilo uchovať si svoj jazyk, aj keď nespĺňa komunikačnú, ale len symbolickú funkciu.

Heinrich Stiehler (Zur Frage des Prestigewandels von Literatursprachen: Paul Celans Übersetzung von Tudor Arghezi „Între două nopți“) demonštruje na príklade vývinu individuálnej a literárnej viacjazyčnosti Paula Celana, do akej miery môže byť jazyková prax ideologicky a kultúrne podmienená. Na hlbšie porozumenia funkcionality jazykov sa podľa jeho názoru oplatí intenzívne sa zaoberať kontextom ich používania.

Max Doppelbauer (Psychologische Modelle in der Soziolinguistik) sa vyslovuje za integratívnejšie zaoberanie sa sociológiou, psychológiou a lingvistikou a náorne vysvetľuje ich úžitok na základe pozorovania secesionizmu v oblastiach používania valenciánskeho jazyka v porovnaní s katalánskymi hovoriacimi v Katalánsku. Pomocou opisných pojmov z psychológie Alfreda Adlera sa pokúša vysvetliť túto segregáciu ako kompenzáciu vlastného pocitu menejcennosti.

Historickými dôvodmi rozličného vývoja v oblasti sociálnej viacjazyčnosti v západnej a stredovýchodnej Európe sa zaoberá *Peter Cichon* (Traditionen des sozialen und politischen Umgangs mit Mehrsprachigkeit in Europa). Vzhľadom na súčasnú situáciu nabáda k väčšej vyváženosti medzi západom a východom v zaoberaní sa jazykom a kultúrou svojich bezprostredných susedov.

Všetky prezentované príspevky potvrdzujú skutočnosť, že viacjazyčnosť je dôležitou súčasťou dnešnej spoločnosti a jej spoločenská podpora je bezpochyby investíciou do budúcnosti, z ktorej budú profitovať všetci. Ak je rôznorodosť jazykov a kultúr spoločnosťou (predovšetkým na politickej úrovni) ignorovaná, môže to mať nedozerné následky. Úlohou politikov by preto malo byť vybudovanie a finančná podpora primeranej administratívnej a školskej infraštruktúry, ktorá vznik viacjazyčnosti umožňuje. Úlohou väčšinovej spoločnosti je vytvorenie klímy jazykovej a kultúrnej tolerancie a úlohou tých, ktorí hovoria menšinovými jazykmi, snaha o používanie spisovnej normy svojho jazyka, ako aj silné jazykové povedomie.

Eduard Pallay

Životné jubileum profesora Rudolfa Krajčoviča

Dvadsiateho druhého júla sa v zdraví dožil 80. životného jubilea popredný slovenský jazykovedec, vysokoškolský pedagóg a bývalý člen našej redakčnej rady, univerzitný profesor PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc. V jazykovede sa etabloval pred ukončením štúdií slovistiky a filozofie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave ako asistent Slovanského seminára. Vysokoškolskej katedre na Filozofickej fakulte UK ostal verný až do odchodu na zaslúžený odpočinok a prešiel na nej všetkými pedagogickými aj vedeckými postmi: bol asistentom, odborným asistentom, docentom, získal vedeckú hodnosť doktora filologických vied a stal sa univerzitným profesorom. Jeho primárnym zameraním vo vedeckom a pedagogickom účinkovaní boli prednášky a semináre z vývinu slovenského jazyka, dialektológie a dejín spisovnej slovenčiny a práca v rozličných vedeckých a odborných komisiách. Rozsiahlu publikačnú činnosť profesora Krajčoviča zastupujú také vedecké práce, v ktorých sú najnovšie poznatky z historickej jazykovedy najmä vo vzťahu ku genetickej charakteristike slovenského jazyka. K začiatkom genetickej charakteristiky juhozápadnej časti slovenských nárečí patrila práca *Pôvod a fonologický vývin juhozápadoslovenských nárečí* (1964), ktorá sa stala základom syntetizujúcej migračno-integračnej teórie o pôvode slovenčiny publikovanej pod názvom *Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny*. (1974), resp. anglického vydania historickej fonológie slovenčiny *A Historical Phonology of Slovak* (1975). Osobitný a nový metodologický postup uplatňoval R. Krajčovič aj pri tvorbe množstva vysokoškolských učebníc, z ktorých spomenieme aspoň *Vývin slovenského jazyka* (1961), *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1966, 1971) *Technika jazykovednej interpretácie* (1966), *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka* (1979), *Pôvod a vývin slovenského jazyka* (1981), *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988), vysokoškolské učebné texty *Čeština a slovenčina v starších archíváliách v predspisovnom období* (1983, 1991), *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (spoluautor, 1999). Výsledkom jubilatovej neutíchajúcej tvorivej aktivity je vydanie *Náčrtu dejín spisovnej slovenčiny* (spoluautor J. Kačala, 2001), aktualizácia vydania práce *Slovenčina a slovanské jazyky II* (2003), *Dejiny spisovnej slovenčiny* (spoluautor P. Žigo, 2002, 2006) a zakomponovanie časti tohto textu do titulu *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny* v spoluautorstve s J. Kačalom (2006). Okrem základných vedeckých prác a učebníc majú v tvorbe profesora R. Krajčoviča významné miesto aj populárno-náučné a popularizačné monografie a filmové a televízne scenáre s orientáciou na dejiny slovenčiny (*Svedectvo dejín o slovenčine*, 1977, 1980; *Veľká Mora-*

va v tisícročí, 1985), ktoré sa vyznačujú hĺbkou vedeckej argumentácie a jednoduchosťou štýlu. Z novších prác so širokým okruhom adresátov si zasluhuje pozornosť syntetizujúci titul *Živé kroniky slovenských dejín* (2005), v ktorom autor zhrnul dlhoročné skúsenosti z výkladu motivácií najstarších miestnych názvov z nášho územia. Pri enumerácii jubilantovej tvorby treba spomenúť vydanie výberu z *Valaskej školy* od Hugolína Gavloviča (1971, 1982), pôsobenie v redakčných radách vedeckých časopisov a zborníkov (*Slovenská reč, Jazykovedný časopis, Philologica*), členstvo v Medzinárodnej komisii pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, členstvo v Medzinárodnom výbore pre onomastické vedy (ICOS), členstvo v predsedníctve Slovenskej onomastickej komisie, v Slovenskej komisii pre Encyklopédiu dejín strednej Európy a v komisiách pre udeľovanie vedeckých hodností. Okrem desiatok domácich a zahraničných vedeckých konferencií, sympózií a vedeckých seminárov univerzitný profesor R. Krajčovič absolvoval množstvo zahraničných prednáškových pobytov v popredných slavistických strediskách: v Krakove (1963), v Skopje (1977), v Moskve (1970 – 1971, 1975 – 1976, 1980 – 1981), s referátmi vystupoval na medzinárodných slavistických zjazdoch v Sofii (1963), vo Varšave (1973), v Bratislave (1993), na medzinárodných onomastických sympóziách v Lipsku (1969), Vroclave (1972), Krakove (1978) a na sympóziu o podunajských národoch v Regensburgu (1967) a publikoval množstvo vedeckých štúdií v zahraničných vedeckých časopisoch a v zborníkoch z vedeckých podujatí (Poľsko, Bulharsko, Nemecko, Rusko).

Celoživotné pôsobenie v úlohe vysokoškolského pedagóga je v prípade profesora R. Krajčoviča bytostne späté s Filozofickou fakultou UK v Bratislave. Prednášky a semináre profesora Krajčoviča sa po celý čas vyznačovali množstvom nových poznatkov, pútavosťou a invenčnosťou metód interpretácie pramenného materiálu. Pohľad na vedeckú a pedagogickú orientáciu univerzitného profesora Rudolfa Krajčoviča je len krátkou zastávkou pri jeho rozsiahlom diele, ktoré okrem spomenutých prác dopĺňajú viac ako dve stovky vedeckých štúdií v domácich vedeckých a odborných časopisoch a zborníkoch. Patrí k nim aj množstvo článkov, popularizačných príspevkov a recenzií. A skutočnosť, že okrem vedeckého slova zvládol jubilant aj krásu poetického slova, dokumentuje jeho básnická tvorba z mladších rokov života a esejisticky spracovaný prehľad dejín spisovnej slovenčiny *Pri prameňoch slovenčiny* (1978). Do ďalších rokov želáme profesorovi Rudolfovi Krajčovičovi pevné zdravie, veľa síl, optimizmu a radosti. Ad multos annos!

Pavol Žigo

Životné jubileum profesora Jozefa Mlacka

Za siedmimi horami, za siedmimi dolami... a – aktuálne i aktualizovane – za siedmimi desaťročiami sa v zornom poli akademickej obce ocitol jeden z najvýznamnejších súčasných slovenských jazykovedcov ako hlavný hrdina nášho rozprávania, presnejšie laudácie. V nej či v rámci nej sa akosi žiada odovzdať aspoň verbálne vavrínový veniec za celoživotné vedeckovýskumné dielo (počas ktorého žal vavríny, a nikdy na nich nezaspal) človeku narodenému v 7. mesiaci roku 1937 v dnes už známej súčasťi Žiliny, v Tepličke nad Váhom.

Zámerné prived'ká koncentrácia frazém v úvode naznačuje, že pôjde o lingvistu považovaného nielen slovenskou frazeologickou komunitou za nestora slovenskej frazeologickej školy, ktorým Jozef Mlacek – lebo o ňom je reč – nesporne je.

Skôr ako skončíme tým, čím sme začali, frazeológiou, teda jubilantom preferovanou vednou disciplínou, vrátíme sa k niektorým faktografickým, biografickým, bibliografickým či scientometrickým údajom, ktoré sa zvyčajne v útvaroch tohto druhu uvádzajú.

Jozef Mlacek, študent a absolvent (1955 – 1959) Vysokej školy pedagogickej v Bratislave (aprobácia slovenský jazyk a história) začal (r. 1959) svoju profesionálnu kariéru ako stredoškolský učiteľ v Ružomberku (mimochodom, ako kolega V. Uhlára, ktorý sa stal katalyzátorom celého jeho ďalšieho smerovania). Od r. 1963 sa pedagogicky (počnúc asistentom a končiac univerzitným profesorom – 1995) i vedecky profiloval ako vysokoškolský pedagóg, pôsobiaci v rámci slovenského akademického priestoru v Prešove (do r. 1973 na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika) a v Bratislave (do r. 2002) v Inštitúte prekladateľstva a tlmočníctva pobočky Univerzity 17. novembra, na Katedre ruského jazyka a literatúry a Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského), aby sa tak trochu symbolicky vrátil na začiatok – hoci po rokoch vo všetkých smeroch kvalitatívne neporovnateľného rangu – do Ružomberka, kde pôsobí dodnes – v súčasnosti ako vedúci Katedry žurnalistiky (a zároveň dlhoročný spolupracovník Katedry slovenského jazyka a literatúry) Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity. Pre úplnosť dodávame, že v r. 1987 – 1990 bol súčasťou aj zahraničného akademického priestoru, lektorom slovenského jazyka na Filozofickej fakulte univerzity v Novom Sade.

Základné kontúry jeho bádateľských aktivít zreteľne načrtávajú disciplíny, ktoré patria už stabilne k jeho pedagogickému úväzku v rámci súčasného slovenského jazyka, v abecednom poradí: frazeológia, lexikológia, morfológia, syntax, štylistika a teória spisovného jazyka.

Ak J. Skladaná, autorka medailónu k jubileantovým šesťdesiatinám v r. 1997, napísala, že „tematické záujmy a zamerania J. Mlacka sú rozsiahle, široké a rozmanité“, po ďalšej dekáde sa môžeme s jej tvrdením na sto percent identifikovať, čo sme v úvo-

de v súvislosti s „bdelosťou a vavrínovými vencami“ už naznačili. S odstupom času môžeme po desiatich rokoch zrekapitulovať povedané, a zároveň doplniť do profesionálnej mozaiky ďalšie – vedeckej obci už v podstate známe – počiny J. Mlaceka.

Čo sa nezmenilo a platí?

Z načrtnutej dráhy vedeckého vývinu (začínal praktickými otázkami z oblasti pravopisu – príspevky z rokov šesťdesiatych); venoval sa syntaktickej problematike (štúdie z rokov šesťdesiatych a sedemdesiatych) a štylistike jazykových prostriedkov či diel jednotlivých slovenských autorov (konkrétne Mihálíka, Matušku, Stacha, Ťažkého, Ondrejova, Kukučina, Kalinčiaka – state od r. 1964 až do r. 1996), dostal sa J. Mlacek k ďalšej oblasti jazykovedy, ktorá ho zaujala už natrvalo – k frazeológii. Z tejto dráhy sa už nevychýlil a v súčasnosti je jeho dobrovoľnou „orbitou“.

Čo treba predsa len dodať?

Najmä v súvislosti so štylistikou treba zdôrazniť, že J. Mlacek na základe dlhodobého záujmu – ako to dokumentujú jeho rané práce zaoberajúce sa štylistickou dimenziou jednotlivých jazykových prostriedkov alebo od 70. rokov referáty či referencie a recenzie o vedeckých počinoch iných slovenských i českých lingvistov (*Parentéza a jej členenie*, 1964; *O frekvencii jazykových prostriedkov a jej štylistickej platnosti*, 1965; *O frekvencii syntaktických konštrukcií v próze pre mládež*, 1966; *Vsuvka v diele Alexandra Matušku*, 1966; *O niektorých syntaktických prostriedkoch odborného štýlu*, 1974; *Nová štylistika slovenčiny*, 1970; *F. Miko, Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*, 1971; *Stručná česká štylistika*, 1971; *Štýl i štylistika z nadhľadu i v praxi*, 1972; *J. Findra, Rozbor štýlu prózy. Prostriedky a postupy Jašíkovho individuálneho štýlu*, 1972; *Žánre vecnej literatúry*, 1976; *Mistrik, J.: Kapitoly zo štylistiky*, 1977; *O rečníckom štýle*, 1979 atď.) – sa od štylistických analýz a interpretácií textov (najmä umeleckých) aj vďaka interdisciplinárnemu kontaktu (*O štylistickej klasifikácii frazeologizmov*, 1979; *Frazeológia a publicistický štýl*, 1982; *K štylistike paremiologického textu*, 1984; *K stilističeskej problematike frazeológie*, 1980; *Frazeológia v interpretácii umeleckého textu. (Na poézii L. Novomeského.)*, 1982; *Štylistická charakteristika frazém a jej zmeny pri aktualizovaní frazeológie*, 1987; *Štylistické paradoxy frazeológie*, 1987/1988; *Publicistická frazeológia v slovenčine*, 1990, *Problematika štylistickej ekvivalencie v československej vede a preklade*, 1990) nakoniec posúva ešte ďalej a k viacerým problematickým či otvoreným miestam v štylistike sa vyjadruje aj koncepčne: či už ide o klasifikáciu, resp. klasifikáciu štýlov, povahu štýlov i postupov, dynamiku jej vývinu až po intertextové aspekty súčasných prístupov k textu – povedané slovami autora „premietnutie intertextovosti v štylistike aj v samom štýle“, a to v jeho nedávno vydanom diele, súbore jeho meritórnych statí *Sedemkrát o štýle a štylistike* (2007).

Vedecko-organizačná práca jubilanta-šesťdesiatnika a status quo dnešného oslávenca?

Opäť sa radi oprieme o konštatácie J. Skladanej spred desiatich rokov, že J. Mlacek je mimoriadne aktívny aj vo vedecko-organizačnej práci. Teší nás to z jednoduchého dôvodu – zub času nenaštrbil tento obraz ani v ďalšom tisícročí (v r. 1995 – 2001 predseda i člen komisie grantovej agentúry VEGA; v r. 1995 – 2002 člen a predseda komisie pre výber lektorov slovenčiny na zahraničné univerzity; v r. 1992 – 2004 riaditeľ letnej školy Studia Academica Slovaca na FF UK Bratislava – najmä za túto činnosť mu udelil r. 2004 minister školstva Veľkú medailu sv. Gorazda; v r. 1997 – 2003 predseda Odborovej komisie doktorandského štúdia pre odbor translológie) a v jeho profesijnom curricule – okrem už spomínanej funkcie vedúceho katedry – sa aj dnes možno dočítať: od r. 1987 doteraz člen Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie slovanských jazykov a predseda paralelnej Slovenskej frazeologickej komisie; od r. 1995 doteraz člen pracovných skupín Akreditačnej komisie; od r. 1995 doteraz člen vedeckej rady FF UK Bratislava (po bronzovej medaile sa v roku 2004 stal držiteľom Zlatej medaily UK); od r. 2003 člen vedeckej rady KU Ružomberok i vedeckej rady Filozofickej fakulty KU Ružomberok; od r. 2003 člen Akademického senátu FF KU v Ružomberoku; od r. 2004 zakladateľ a predseda pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri FF KU Ružomberok; člen redakčnej rady časopisov Slovenská reč a Kultúra slova, v r. 1996 – 1999 člen Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministerstva kultúry, atď.

Čo k tomu ešte dodať?

Už len akcent na to, čo je pre jubilanta príznačné: frazéma, ktorá – mikovsky povedané – „výstižnejšie a pregnantnejšie vyjadruje a hodnotí“, resp. vedecká stálica, neodmysliteľne spätá s menom J. Mlaceka, frazeológia. S ňou sa zasnúbil vo svojej dizertačnej práci *Zo syntaxe frazeologických jednotiek* v r. 1972; jej súčasťou sa stal, resp. ona sa stala jeho súčasťou od r. 1977 vydaním monografie *Slovenská frazeológia*, ako aj celou plejádou štúdií venovaných všeobecným teoretickým i metodologickým otázkam frazeológie vrátane paremiológie, v prieniku jej synchrónie a diachrónie, frazeológie štýlov, jazykových variet, frazeologickej normy a jazykovej kultúry až po stále sa prehlbujúci výskum jej pragmatickej dimenzie. Jej premeny a mnohotvárnosť kontinuálne sledoval v širšom slovanskom (a nielen) kontexte, aby sa nakoniec s výsledkami pozorovaní svojej životnej vedeckej lásky s nami podelil v monografii s príznačným názvom *Tvary a tváre frazém v slovenčine* (2001) či vo svojich statiach (z poslednej dekády napr. *Trináť zastavení v histórii slovenskej frazeografie a paremiografie*, 2001; *Niekoľko základných bodov z histórie slovenskej paremiografie a frazeografie*, 2001; *Frazeológia a jej intertextové súvislosti* 2002; *Derivovanie menných frazém z tradičných frazeotextém*, 2002; *Parémie a ich frazeologické deriváty v súčasnej slovenčine*, 2003; *Podoby intertextovosti pri uplatňovaní frazém v texte*, 2003; *Premeny súčasnej slovenskej frazeológie*, 2003; *K tvarovým zvláštnostiam slov v slovenských frazémach*, 2004; *Žurnalistická frazeológia*,

2005), a tak upriamil – spolu s ďalšími lingvistami – našu pozornosť na to, čo je meritom veci – na princípy jazyka (*Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*, 1999; *Princípy jazyka*, 2003).

A čo teda celkom na záver?

V už niekoľkokrát spomínanom medailóne J. Skladanej sa dočítame: „Bez nadsadenia možno povedať, že J. Mlacek je zakladateľom slovenskej frazeologickej školy. Nadviazal jednak na domáce tradície, jednak tvorivo a s originálnou invenciou rozvinul teoretické a metodologické východiská ruskej (samarkandskej) školy aj priekopnícke dielo V. M. Mokijenka so zameraním na našu slovenskú frazeológiu.“ S odstupom času, zdá sa, tieto slová platia dvojnásobne. Neprekvapuje nás, že v roku 2007 práve autor priekopníckeho diela (*Slovanská frazeológia*, 1980) V. M. Mokijenko ako predseda Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie slovan-ských jazykov (ktorý venovanie autorského výtlačku J. Mlackovi začína slovami: „Váženému kolegovi od jedného z nejdčnejších čtenářů...“) patril k hlavným iniciátorom a organizátorom medzinárodnej vedeckej konferencie usporiadanej (27. – 28. augusta 2007 v Ružomberku) na počesť životného jubilea predsedu Slovenskej frazeologickej konferencie, prof. PhDr. Jozefa Mlacka, CSc. A neprekvapuje, ba naopak, je skôr verejným tajomstvom, že v účastníkoch frazeologickej konferencie či konferencií všeobecne a vlastne v rámci celej vedeckej či akademickej obce okrem už spomínaných významných vedeckých aktivít rezonuje ešte jedna dimenzia celého jubilentovho života – jeho ľudský rozmer. Naň sa štatistiky a naša faktografia už nevzťahujú – profesorovi J. Mlackovi však možno vďačiť za mnohé...

A preto, vážený kolega a priateľ, nesebecky i sebecky končíme tradičným želaním *Ad multos felicissimosque annos...*

Dana Baláková

Súpis prác profesora Jozefa Mlacka za roky 2001 – 2006

2001

Tvary a tváre frazém v slovenčine. *Studia Academica Slovaca*. Bratislava: Stimul 2001. 169 s.

Ref.: 1. Glovňová, S.: Tvary a tváre frazém. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 2001/2002, roč. 48, č. 3 – 4, s. 121 – 123. – 2. Dolník, J.: Nevšedné slovenské lingvistické dielo. – Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 4 – 5, s. 243 – 246. – 3. Dobříková, M.: J. Mlacek: Tvary a tváre frazém v slovenčine. – Sapostavitelno ezikoznanie, 2003, roč. 28, č. 1, s. 106 – 110. – 4. Palkovič, K.: Tvary a tváre frazém v slovenčine. – Kultúra slova, 2003, roč. 37, č. 1, s. 39 – 40 (rec.).

Encyclopaedia Beliana. 2. Bel – Czy. Bratislava: Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied – Veda 2001. 686 s. (spoluautor).

- Z metodologických otázok vymedzovania frazeológie. In: K aktuálnym otázkam frazeológie. Materiály z konferencie Intersemiotický aspekt frazeológie konanej v Nitre dňa 7. – 8. decembra 1999. Zost. E. Krošláková – Ľ. Kralčák. 1. vyd. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2001, s. 11 – 28, angl. res. s. 28.
- Trinášť zastavení v histórii slovenskej frazeografie a paremiografie. In: Studia Academica Slovaca. 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FFUK 2001, s. 138 – 173.
- Niekoľko základných bodov z histórie slovenskej paremiografie a frazeografie. In: Frazeografia slowiańska. Red. M. Balowski – W. Chledba. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2001, s. 169 – 176.
- Úvodné slovo. In: Studia Academica Slovaca. 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FFUK 2001, s. 7 – 9.
- Jubileá nejubilejného 37. ročníka letnej školy Studia Academica Slovaca. In: Studia Academica Slovaca. 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FFUK 2001, s. 515 – 539.
- Človek a jeho jazyk. [Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000. 524 s.]. In: RAK, 2001, roč. 6, č. 3, s. 62 – 63 (rec.).
- Doktor Ján Štibráný sedemdesiatnik. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 5, s. 317 – 318.

2002

- Jazykovedné prednášky v programe intenzívneho jazykového seminára (typu SAS). In: Slovenčina ako cudzí jazyk. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, Bratislava 30. – 31. august 2000. Ed. J. Pekarovičová. Bratislava: Stimul 2002, s. 101 – 106.
- Derivovanie menných frazém z tradičných frazeotextém. In: Słowo. Tekst. Czas. VI. Nowa frazeologia w nowej Europie. Materiały VI międzynarodowej konferencji naukowej (Szczecin, 6 – 7 września 2001 r. Greifswald, 8 – 9 września 2001 r.). Red. M. Aleksejenko - W. Mokijenko - H. Walter. Szczecin – Greiswald: Uniwersytet Szczeciński 2002, s. 593 – 599.
- Inovovanie piesní z Jednotného katolíckeho spevníka a otázka zastaraných jazykových prvkov v nich. In: Jednotný katolícky spevník a obnovená liturgia. Ed. A. Akimjak – A. Konečný – J. Lexmann. Ružomberok: Katolícka univerzita 2002, s. 101 – 123.
- Frazeológia a jej intertextové súvislosti. In: Studia Academica Slovaca. 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2002, s. 148 – 160.
- O niektorých tendenciách v názvosloví informačnej vedy. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, s. 206 – 214.
- Príspevok letnej školy SAS k rozvíjaniu jazyka a kultúry zahraničných Slovákov. In: Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov. Zost. P. Andruška. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa 2002, s. 158 – 163.

- Začínajúce štvrtú desiatku zväzkov zborníka *Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca*. 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2002, s. 7 – 9.
- Niekoľko fragmentov z pôsobenia Eugena Paulinyho na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. In: *Slovenská reč*, 2002, roč. 67, č. 3, s. 163 – 169, angl. abstrakt s. 163.
- Jubileum univerzitného profesora Juraja Dolníka. In: *Jazykovedný časopis*, 2002, roč. 53, č. 2, s. 142 – 147.
- Jubileum doktorky Jany Skladanej. In: *Slovenská reč*, 2002, roč. 67, č. 2, s. 111 – 115.
- Jubileá vojvodinských slovakistov – jubileá slovakistiky vo Vojvodine. In: *Slovenská reč*, 2002, roč. 67, č. 4 – 5, s. 255 – 266.
- Sto rokov od narodenia Bela Letza. In: *Slovenská reč*, 2002, roč. 67, č. 6, s. 361 – 363.

2003

- Encyclopaedia Beliana*. 3. Č – Eg. Bratislava: Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied – Veda 2003. 702 s. (spoluautor).
- Princípy jazyka*. Bratislava: Stimul 2003. 138 s. (spoluautori J. Dolník a P. Žigo).
- Príspevok Eugena Paulinyho do súčasných diskusií o jazykovej kultúre. (Niekoľko glos na okraj jeho práce *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania*). In: *Philologica*. 56. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Zodp. red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 2003, s. 55 – 66. Intertextovosť a štylistika. In: *Studia Academica Slovaca*. 32. Prednášky XXXIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2003, s. 90 – 109.
- Podoby intertextovosti pri uplatňovaní frazém v texte. In: *Frazeologické štúdie*. 3. K 13. kongresu slavistov v Lubľane. Ed. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FFUK Bratislava 2003, s. 155 – 168.
- Premeny súčasnej slovenskej frazeológie. In: *Letná škola prekladu*. Prednášky z XXIV. Letnej školy prekladu v Budmericiach 18. 9. – 21. 9. 2002. Ved. red. A. Keníž. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2003, s. 146 – 157.
- Parémie a ich frazeologické deriváty v súčasnej slovenčine. In: *Parémie národů slovenských*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Ostravě ve dnech 20. – 21. 11. 2002 u příležitosti 150. výročí úmrtí F. L. Čelakovského a vydání jeho „Mudrosloví“. Red. E. Mrháčová. Ostrava: Ostravská univerzita 2003, s. 55 – 60.
- Vlado Uhlár a jeho spolupráca so Slovenskou rečou. In: *Slovenská reč 1932 – 2002*. Vedecká konferencia. Bibliografia. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2003, s. 99 – 101.
- Tridsiatemu druhému zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca* na cestu. In: *Studia Academica Slovaca*. 32. Prednášky XXXIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2003, s. 7 – 9.
- Niekoľko slov na úvod. In: *Frazeologické štúdie*. 3. K 13. kongresu slavistov v Lubľane. Ed. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FFUK Bratislava 2003, s. 5 – 6, paralelné ruské znenie s. 7 – 9 (spoluautori J. Matešić, P. Ďurčo).

2004

- K tvarovým zvláštnostiam slov v slovenských frazémach. In: *Studia Academica Slovaca*. 33. Prednášky XL. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2004, s. 132 – 153.

- Štylistika slovenčiny – trendy jej vývinu v súčasnosti. In: Letná škola prekladu. 2. Kvalita prekladu a prekladateľské kompetencie. Zborník prednášok. Ved. red. A. Keníž. Bratislava: AnaPress 2004, s. 105 – 118.
- Náboženská komunikačná sféra a sakrálny štýl. In: Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2004, s. 45 – 53.
- K jazykovej a textovej charakteristike slovenskej podoby modlitby Otče náš. In: Modlitba akovýskumný fenomén duchovný (teologický), pedagogický, jazykovokomunikačný, literárny, literárnohistorický a etnologický. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou (Ružomberok 17. – 18. 9. 2003). Disputationes scientiificae Universitatis Catholicae in Ružomberok, 2004, roč. 4, č. 2 – 3, s. 127 – 141.
- K aktuálnym pohybom v žurnalistickom názvosloví. In: Vývoj žurnalistiky na Slovensku po 17. novembri 1989. Ed. P. Olekšák. Ružomberok: Katolícka univerzita 2004, s. 69 – 77. [Vývoj žurnalistiky na Slovensku po 17. novembri 1989. Sympózium, Ružomberok 12. 11. 2004].
- Hranice syntaktickej anomálnosti (idiomatickosti) frazém. In: Frazeologia słowiańska i inne płaszczyzny systemu językowego. Red. J. Bartoszewska – W. Mokijenko – H. Walter. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2004, s. 107 – 114 (spoluautorka D. Baláková).
- Slovenské príslovia a frazémy v novom výbere. In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 1, s. 43 – 51.
- O niektorých termínoch a ďalších pomenovaniach z oblasti novinárstva. In: Kultúra slova, 2004, roč. 38, č. 4, s. 200 – 211.
- O prednáškach v programe prvých ročníkov letnej školy Studia Academica Slovaca. In: 40 rokov Studia Academica Slovaca. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. Bratislava: Univerzita Komenského 2004, s. 17 – 28. – Tamže: Zoznam prednášok v programoch slovenských týždňov a prvých 7 ročníkov letnej školy (s. 29 – 36).
- Nová slovenská štylistika. [Findra, J.: Štylistika slovenčiny. Martin, Osveta 2004. 232 s.] In: Kultúra slova, 2004, roč. 38, č. 5, s. 300 – 307 (rec.).

2005

- Intertextovosť a žurnalistické žánre. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 24. a 25. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 80 – 89.
- Ako sa uplatňuje slovo vo frazeológii. In: Studia Academica Slovaca. 34. Prednášky XLI. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2005, s. 43 – 63.
- Podnety textovej lingvistiky pre translatológiu. In: Letná škola prekladu. 3. Cieľový verus východiskový jazyk. Zborník prednášok. 26. ročník, Budmerice 22. – 24. september 2004. Ved. red. A. Keníž. Bratislava: AnaPress 2005, s. 125 – 134.
- Žurnalistická frazeológia. In: Frazeologické štúdie. 4. Ed. M. Jankovičová – J. Mlacek – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005, s. 222 – 228.

Intertextovosť v Mukařovského interpretácii idiomatiky. (Poznámky k jeho rozprave Prísloví jako součást kontextu). In: Jazyky a jazykověda. Sborník k 65. narozeninám prof. PhDr. Františka Čermáka, DrSc. Věd. red. R. Blatná – V. Petkevič. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Ústav Českého národního korpusu 2005, s. 111 – 119.

47. Z názvoslovía a štylistiky rozhlasového spravodajstva. In: Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 3, s. 129 – 141.

48. O jednom type morfológických archaizmov v slovenskej frazeológii. In: Grani slova. Sborník naučných statej k 65-letiju prof. V. M. Mokieňko. Red. M. Alexeenko et al. Moskva: Elpis 2005, s. 230 – 235.

Predslov. In: Frazeologické štúdie. 4. Ed. M. Jankovičová – J. Mlacek – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005, s. 7 – 8. – Tamže: Vstupiteľnoje slovo (s. 9 – 10). – Vorwort (s. 11 – 12).

Cez práce Petra Ďurču o Petrovi Ďurčovi k jeho jubileu. In: Frazeologické štúdie. 4. Ed. M. Jankovičová – J. Mlacek – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005, s. 13 – 18.

2006

K otázkam kvalitatívnej a kvantitatívnej analýzy textov z médií. Vedecké podujatia č. 8. – Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku Filozofická fakulta 2006. 107 s. (red.).

Osobitosti uplatňovania záporu vo frazeológii. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 2, s. 65 – 77.

Idiomatickosť a princíp vývinu vo frazeológii. In: T. Hoskovec, V. Šefčík a R. Sova (red.): Teorie a empirie. Zborník venovaný M. Krčmovej. Brno: Masarykova univerzita 2006, s. 241 – 252.

Princíp synkretizmu vo frazeológii. In: Slavianskije jazyki v svete kultury. M. A. Aleksejenko. Moskva, Štetín, Greifswald, 2006. s. 222 – 228.

Vplyv médií na súčasnú slovenčinu. In: K otázkam kvalitatívnej a kvantitatívnej analýzy textov z médií. – Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2006, s. 83 – 101.

Opozícia „svoje – cudzie“ v zrkadle slovenskej frazeológie. In: Studia Academica Slovaca 35. Ed. M. Vojtech a J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2006, s. 43 – 60.

O internete (trochu) ináč. In: Zasepa T. – Olekšák, P.: Internet a globalizácia. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku Filozofická fakulta 2006, s. 7 – 11.

(Výňatky z vydavateľského posudku knihy S. Böhma Jazykové okienko so Spoločníkom.) In: Böhms, S.: Jazykové okienko so Spoločníkom. Ružomberok: TESFO 2006. s. 7 – 8.

Na ceste za hľadáním kvality žurnalistiky. In: K otázkam kvalitatívnej a kvantitatívnej analýzy textov z médií. Red. J. Mlacek. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2006, s. 3 – 5.

Pragmatika ako podnet transformácií v súčasnej slovenskej frazeológii. In: Slavenska frazeologija i pragmatika. Sažeci referata. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2006, s. 18 (spoluautor).

Redakčná činnosť

- Slovenská reč, 2001, roč. 66 – 2005, roč. 70 (člen red. rady).
Kultúra slova, 2001, roč. 35 – 2005, roč. 39 (člen red. rady).
Studia Academica Slovaca. 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2001. 539 s. (vedecký redaktor).
Studia Academica Slovaca. 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2002. 400 s. (vedecký redaktor).
Studia Academica Slovaca. 32. Prednášky XXXIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2003. 360 s. (vedecký redaktor).
Philologica. 56. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 172 s. (člen red. rady).
Studia Academica Slovaca. 33. Prednášky XL. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2004. 308 s. (editor, spolueditor M. Vojtech).
Studia Academica Slovaca. 34. Prednášky XLI. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2005. 432 s. (editor a člen red. rady, spolueditor M. Vojtech).
Ref.: Vajíčková, M.: Nový zborník Studia Academica Slovaca. In: Kultúra slova, 2005, roč. 39, č. 5, s. 298 – 300.
Frazeologické štúdie. 3. 1. vyd. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FFUK Bratislava 2003. 248 s. (editor, spolueditor P. Ďurčo).
Frazeologické štúdie. 4. 1. vyd. Bratislava: Veda 2005. 378 s. (editor, spolueditor M. Jankovičová, J. Skladaná).

Literatúra

- Jozef Mlacek. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996 – 2000). Bratislava: Veda 2003, s. 264 – 267. (doplňky k bibliografii za roky 1986 – 1995, súpis prác J. Mlaceka za r. 1996 – 2000).

Za Oľgou Schulzovou

V druhej polovici roku 2007 prišla k nám do Jazykovedného ústavu smutná zvesť, že 7. júna 2007 po dlhej a ťažkej chorobe skonala vo veku 79 rokov doc. PhDr. Oľga Schulzová, CSc. Je známe, že Oľga Schulzová väčšinu svojho produktívneho života pôsobila v Prahe na Karlovej univerzite a mnohí zo slovenských jazykovedcov ju (spolu s doc. Vierou Budovičovou, CSc.) vnímali ako vyslankyňu slovenskej jazykovedy v českom prostredí.

Aspoň v krátkosti zrekapitulujme pri tejto príležitosti niektoré fakty z jej profesionálneho života. Oľga Schulzová, Kajanová, rod. Koňakovská, sa narodila 2. marca 1928 v Prievidzi. Maturovala však už v Bratislave, kde absolvovala Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v aprobácii slovenčina – francúzština. V rokoch 1956 – 1966 bola pracovníčkou vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka, resp. po premenovaní Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, kde pôsobila ako členka lexikografického kolektívu, ktorý pripravoval Slovník slovenského jazyka. Autorsky sa

zúčastnila na príprave jeho druhého až šiesteho zväzku prostredníctvom 352 slovníkových hesiel. V týchto rokoch sa však zároveň školila ako aspirantka v odbore fonetiky na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity. Po kratšom intermezze na poste odbornej asistentky na FF UK v Bratislave prešla v r. 1967 už definitívne do Prahy, kde pracovala v rôznych funkciách, okrem iného aj ako vedúca Katedry lingvistiky a fonetiky na FF Karlovej univerzity (1987) a ako riaditeľka Fonetického ústavu na FF Karlovej univerzity (1993 – 1995). V r. 1992 – 1993 účinkovala ako lektorka na École normale supérieure v Paríži. Tieto okolnosti súviseli, prirodzene, s jej odbornými záujmami, ktorými boli predovšetkým fonetika (slovenská, česká i francúzska) a rozmanité iné oblasti slovakistiky a bohemistiky.

Oľga Schulzová je v slovenskej fonetike známa ako autorka prvého *Úvodu do fonetiky slovenčiny* (Bratislava 1970), ale aj rozsiahlej cyklostylovanej práce *Znelostná asimilácia slovenských spoluhlások* (1971). V spoluautorstve s M. Dohalskou pripravila učebný text *Fonetika francúzštiny* (Praha 1992), neskôr samostatnú prácu *Nástin vývoje fonetiky I.* (Praha 1995), v ktorej sa venovala dejinám odboru v európskych súvislostiach. V rámci svojich romanistických záujmov vydala v spoluautorstve so Š. Čulenom aj *Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky vreckový slovník* (Bratislava 1964). Počas svojho „bratislavského“ obdobia v časopisoch i antológiách pravidelne publikovala aj jazykovokultúrne a jazykovovýchovné príspevky.

Početné sú jej ortoepické a fonetické príspevky, ktoré sa postupom času čoraz viac posúvali do oblasti porovnávania slovenčiny s češtinou. Takto O. Schulzová plynulo prešla do kontrastívnej problematiky, ale aj do translatológie, začala sa venovať otázkam normy a kodifikácie slovenského a českého jazyka. Jej pohľad „zvonka“ a zároveň „zvnútra“ jej dovoľoval spracúvať tému z nadhľadu a odstupu. Dôležité sú aj jej príspevky o jazykovej situácii v bývalom Československu..

Významnou zložkou jej aktivít bola pedagogická činnosť. Po nástupe na Katedru lingvistiky a fonetiky v Prahe viedla prednášky a semináre najmä z fonetických disciplín (dejiny fonetiky, súčasné trendy fonetických vied) a po založení Kabinetu slovakistiky pri Katedre slavistiky v r. 1994 aj zo slovenskej morfológie a lexikológie. Viackrát prednášala na Letnej škole slovanských štúdií v Prahe a na Letnej škole slovenského jazyka a kultúry v Bratislave. Niektoré jej štúdie sa ocitli aj v slovenských zborníkoch z edície *Studia Academica Slovaca* a *Sociolinguistica Slovaca*.

Kedysi sa hovorilo, že Oľga Schulzová je veľvyslankyňou slovenskej jazykovedy v Čechách, a bola to určite výstižná formulácia. Ani jej skonom sa, našťastie, táto línia nepretrhla, lebo dnes túto úlohu prebrala na seba PhDr. Mira Nábělková, CSc. Aj vďaka Oľge Schulzovej je tu na čo nadväzovať.

Čeť jej pamiatke!

Slavomír Ondrejovič

Tridsať rokov od smrti Jána Stanislava

Dvadsiateho deviateho júla uplynulo tridsať rokov od smrti významného slovakistu a slavistu európskeho významu, ktorý po dlhé desaťročia ovplyvňoval historickojazykovedné a porovnávacie výskumy na Slovensku a stal sa priekopníkom slovenskej univerzitnej vedy, popredného paleoslavistu, univerzitného profesora Jána Stanislava. Patril k prvej generácii slovenských vedcov, ktorá sa formovala po vzniku Československej republiky v domácom prostredí s intenzívnymi kontaktmi s poprednými zahraničnými univerzitnými pracoviskami a na tradíciách európskeho jazykovedného historizmu a mladogramatizmu. J. Stanislav sa narodil 12. 12. 1904 v Liptovskom Jáne, odkiaľ po absolvovaní základnej školy (1910 – 1914) a po štúdiu na gymnáziách v Levoči a v Liptovskom Mikuláši (1924) prišiel v jeseni r. 1924 študovať slovenský jazyk a francúzsky jazyk na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského. V akademickom prostredí začali vedecký profil J. Stanislava formovať vtedajšie vedecké osobnosti, z ktorých najväčší vplyv na mladého adepta jazykovedy mal profesor Miloš Weingart. Pod jeho vedením sa J. Stanislav už v druhom ročníku univerzitného štúdia prejavil ako ambiciózny jazykovedec: napísal rozsiahlu odbornú prácu o vplyve Vulgáty na staroslovienske preklady Písma (Bible) a prácu o jazyku Štítnických štatútov (pamiatka z r. 1610 – právny kódex mesta Štítnik s názvom *Statuta atque leges*. Univerzitné štúdiá v Bratislave završil J. Stanislav dialektologickou dizertačnou prácou *Nárečia východnej tretiny Liptova* (1928) a na základe jej obhajoby získal aj doktorát filozofie. Absolutoriom Filozofickej fakulty UK v Bratislave sa začína významné obdobie vedeckého rastu: pod vplyvom M. Weingarta sa J. Stanislav v r. 1929 stal štipendistom Slovanského seminára v Prahe a počas letného študijného pobytu v Liptove uskutočnil rozsiahly výskum liptovských nárečí. Pre získavanie nových poznatkov a oboznamovanie sa so súdobou metodológiou historickojazykovedného a dialektologického bádania mali okrem pražského pobytu veľký význam aj študijné pobyty v Belehrade a Lubľane (1930), v Krakove (1931), znova v Prahe a v r. 1932 v Paríži. Skutočnosť, že sa J. Stanislav počas týchto pobytov oboznamoval s vedeckým dielom významných slavistov, potvrdzujú jeho vedecké práce, v ktorých sa odvoláva na poznatky a skúsenosti získané štúdiom a kontaktmi s takými významnými osobnosťami, akými boli profesori A. Pražák a F. Pastrnek v Prahe, A. Belić a S. Kul'bakin v Belehrade, F. Ramovš a R. Nahtigal v Lubľane, K. Nitsch a T. Lehr-Splawiński v Krakove, počas parížskeho pobytu na Sorbonne to boli významné osobnosti európskej slavistiky profesori A. Meillet, A. Mazon, A. Vaillant, F. Dominoise, P. Boyer.

Kontakty s poprednými európskymi slavistami začiatku tridsiatych rokov 20. storočia boli dobrým predpokladom vedeckej interpretácie historických písomných pamiatok a nárečového materiálu z územia Slovenska. Už v r. 1932 vyšlo J. Stanislavovi

rozsiahle dialektologické dielo *Liptovské nárečia* (564 s., 15 obrázkov a 12 máp.), ktoré je prvou slovenskou dialektologickou monografiou a autor za jej vedecký prínos v tom istom roku získal Cenu Českej akadémie vied a umení. Paleoslavistickej tematike je venovaná významná štúdia *Datív absolútny v cirkevnej slovančine* (1933), dve vydania práce *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda* (zostavenie a preklad 1933, 1934) a zostavenie zborníka *Ríša Veľkomoravská* (1933). Klasickým príkladom, ako sa mnohé z prác J. Stanislava stali predmetom vedeckých diskusií, sú stanoviská N. S. Trubeckého a E. Nováka k štúdii *Datív absolútny v cirkevnej slovančine*. Veľký vplyv na začiatky slavistických výskumov J. Stanislava mala porovnávací gramatika slovanských jazykov od V. Vondráka, historickojazykovedné dielo J. Gebauera, resp. kontakt s mladšími českými lingvistami F. Trávníčkom a V. Vážným (porov. R. Krajčovič, 1980, s. 193). Z historickojazykovedného aj všeobecnohistorického hľadiska má veľký význam rozsiahla trojzväzková práca *Slovenský juh v stredoveku* (1948; v reedícii vyšiel 1. zväzok r. 1999, reedícia 2. zväzku s mapovou prílohou vyšla pri storočnici od narodenia J. Stanislava v r. 2004). V tomto diele sa využitím najstarších miestnych názvov identifikuje pôvodná južná hranica územia starých Slovákov. Päťzväzkové dielo J. Stanislava *Dejiny slovenského jazyka* (1 zv. 1956, 2. vyd. 1958, 3. vyd. 1967; 2. zv. 1958, 2. vyd. 1967; 3. zv. 1957, 2. vyd. 1967; 4. a 5. zv. 1973) obsahuje charakteristiku jednotlivých jazykových rovín slovenčiny. Toto rozsiahle dielo je syntézou Stanislavových dlhoročných výskumov historického aj synchronického pramenného a nárečového materiálu, ktorým sa metódou faktografických argumentov, dominanciou mladogramatického pozitivizmu, vysvetľuje súčasný stav v spisovných aj nespisovných formách slovenského jazyka.

Okrem paleoslavistiky a dejín jazyka bol J. Stanislavovi vlastný aj fenomén jazykovej kultúry, a to nielen v hovorených prejavoch, ale aj v spievaných kreáciách. Vzťah Jána Stanislava k hudbe a hudobnej kultúre podmienili dva významné faktory: profesionálny a súkromný. V profesionálnej orientácii boli predmetom vedeckého bádania najstaršie písomné pramene staroslovienskej proveniencie. Od r. 1937, keď sa zoznámil s poslucháčkou Hudobnej a dramatickej akadémie pre Slovensko Delfínou Kramplovou (31. júla 1938 sa stala jeho manželkou), vstúpila hudba a hudobná kultúra aj do súkromného života J. Stanislava. A práve na sklonku svojho života uverejnil J. Stanislav niekoľko významných a inšpiratívnych prác, ktoré by sme s ohľadom na jeho profesionálnu orientáciu radi pripomenuli najmä preto, že okrem jazyka sa týkali aj spevu a kultúry spievaného slova. Rok pred svojou smrťou uverejnil J. Stanislav štúdiu *O umelom – alebo, povedzme, umeleckom speve*, ktorú začal konštatovaním, že umelecký spev nie je u nás otázkou 19. či 20. storočia, a doplnením, že problematika umelého, nie ľudového spevu siaha do začiatkov písma a písomníctva, v našom kultúrnom kontexte do 9. storočia (Stanislav 1976, s. 517). Poslednú prednášku na letnej škole slovenského jazyka *Studia Academica Slovaca* už J. Stanislav na tomto podujatí

nepredniesol a vyšla iba v tlačenej podobe v zborníku referátov. Cestou z Liptovského Mikuláša na letnú školu sa životná púť J. Stanislava ukončila. Jeho starší syn Ivan o tom v známej knihe *Život v slove* (1987, s. 13) napísal: „V tento deň prerušil prázdniny v rodnom Liptovskom Jáne univerzitný profesor Ján Stanislav. Krátko popoludní odišiel autobusom smerom do Liptovského Mikuláša, kde chcel nastúpiť do bratislavského rýchlika. V Bratislave ho čakali poslucháči letného kurzu slovenského jazyka Studia Academica Slovaca. Vystúpil po schodíkoch do vozňa. V treťom kupé našiel voľné miesto. Vyložil si kufor a kabelu na policu. Sadol si. A odpadol. Narýchlo privolaná lekárka pohotovostnej služby konštatovala smrť...“

Problematiku slova spojeného s hudobnou produkciou z najstarších čias spájaj J. Stanislav s liturgickými úkonmi, pri ktorých sa texty spievali pôvodne po latinsky a grécky, z čoho vznikla logická potreba po prijatí kresťanstva spievať ich – rečou autora – „naším jazykom“, t. j. po starosloviensky. Vzor videl J. Stanislav v gregoriánskom choráli a v preklade Homílií Gregora Veľkého z 9. storočia (porov. Stanislav, o. c., s. 518). Pôvodné liturgické texty sa na našom území začali spievať podľa kanonického práva, ktoré k nám prichádzalo z Nemecka a Talianska, na našom území však pôsobili aj kazatelia gréckeho, sčasti dalmatínskeho a benátskeho pôvodu (Benátky v tom čase pravdepodobne boli pod silným gréckym vplyvom). Čo sa týka spevu, o jeho prítomnosti v rituálovej komunikácii svedčí preklad Misálu, omšovej knihy, do staroslovienčiny veľkomoravskej proveniencie, pamiatky známej ako Kyjevské listy (text je prekladom latinskej predlohy, ktorá sa používala v patriarcháte v Akvileji a Salzburgu a obsahuje veľké množstvo hláskoslovných a lexikálnych znakov veľkomoravskej proveniencie (pozri Stanislav 1974, 1975; Huťanová 1998). O tom, že text bol určený na spev, svedčia ekfonetické značky nad textom, neumy, ktorých funkciou bolo určovať, naznačovať spôsob spevu. Pri charakteristike umelého spevu na našom území v 9. storočí J. Stanislav upozorňuje, že v tom čase sa okrem misálu spieval aj žaltár. Najstarší z nich, Sinajský žaltár, sa síce zachoval len v odpise z 11. stor., no obsahuje veľké množstvo prvkov, ktoré v 11. stor. neboli živé a pôvod môžu mať len v staršom origináli z čias ich produktivity. Na tomto mieste sa žiada spomenúť aj Tolstojovský žaltár, ktorého pôvod je na východ od Vyšehradu (maď. Visegrád, J. Stanislav uvádza, že odišli „in terram Hunorum“, tamže). V krátkych hymnoch tejto pamiatky, ktoré sa spievali na nedeľnej omši, je množstvo západoslovanských jazykových znakov, druhá časť obsahuje oficiu na Veľký piatok. Predpokladá sa, že východiskový text prepísaný mníchmi, ktorí sa do Vyšehradu dostali zo Sázavského kláštora po jeho zrušení, sa dostal na naše územie z Ruska. Ďalším zdrojom úvah o spievanom slove vo veľkomoravskom období sú texty známejšie a v slovanskom svete ojedinelej skladby – Proglasu. Jedinečnosť tohto textu zdôraznil známy jazykovedec R. Jakobson, ktorý v r. 1943 interpretáciou Proglasu presvedčil svet, že tento text „nemá obdobu v poézii 9. storočia písanej európskymi

jazykmi, ba dlho po nej ani v ďalších obdobiach“ (porov. J. Stanislav, 1977, s. 536, V. Turčány 2004, s. 50). Skutočnosť, že text Proglasu bol určený na spev, dokazuje rozbor textu od vrcholného odborníka na problematiku Proglasu, jeho prekladateľa do slovenčiny, majstra V. Turčányho: ide o skladbu, pozostávajúcu zo 110 väčšinou nerýmovaných dvanásťslabičných veršov. Typickým znakom veršov je polveršová prestávka po piatej, zriedkavejšie po siedmej slabike, na ktorú sa jedno slovo muselo končiť a ďalšie ňou začínať (porov. Turčány, o. c., s. 49). Z versologického hľadiska ide o jambický trimeter, ktorým sa písali klasické antické drámy (jambický trimeter akoby v Proglase symbolizoval Trojicu). Z metrickej pravidelnosti Proglasu sa usudzuje, že text sa spieval, aj preto, že žánrovo ide o predspev k evanjeliu. V Turčány (o. c., s. 49) uvádza v súvislosti s Proglasom aj hádankovitý charakter piateho verša, ktorý je datovaním prekladu evanjelia i vzniku Proglasu: *To v našom siedmom tisícročí stalo sa*. Podľa byzantského letopočtu uplynulo od stvorenia sveta po Kristovo narodenie 5508 rokov, po pridaní letopočtu príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu, t. j. 863, k tomuto dátumu je výsledok 6371, t. j. siedme storočie.

Proglas je síce oslavou písma a slova, ale prečo by oslava – s ohľadom na pravidelný rytmus a metrum – nemohla mať spievanú podobu?! Okrem spevu treba spomenúť formálnu stránku: počiatočné písmeno *i* prvého slova prekladu Jánovho evanjelia do staroslovienčiny – *i s k o n i*, v hlaholike **Ѣ**, sa skladalo z trojuholníka symbolizujúceho Trojicu a z kruhu ako symbolu božskej nekonečnosti. Druhá graféma tohto slova – *s* –, v hlaholike **Ѣ**, bola obráteným obrazom prvej grafémy a vyjadrovala tú istú symboliku...

Okrem Proglasu o umelom či umeleckom speve veľkomoravskej proveniencie svedčí Konštatínov preklad *Oktoicha*, Osmihlasníka, ktorý opisuje ruský letopisec Nestor, píšuci v Pochvalnom slove Cyrilovi takto: „Chrám piesňami okrášľil i spevmi duchovnými“ (citované podľa J. Stanislava 1976, s. 521). O tom, že sa spev na Veľkej Morave, resp. po jej zániku na našom území rozvíjal, svedčia inojazyčné záznamy, napr. list pápeža Jána VIII. Metodovi zo 14. júna 879, v ktorom sa píše: „Počuli sme, že omše spievaš v barbarskej reči, t. j. slovienskej (*in sclavica lingua*)“, z neskoršieho obdobia texty kanonických vizitácií, podľa ktorých sa v 10. a 11. storočí kanonické hodinky a omše spievali po sloviensky (*Canonices horas et Missas in slavonica lingua decantates fuisse, constat*). Predpoklady o vyčerpávajúcom obraze spevov v 9. – 12. stor. na našom území uzatvoril J. Stanislav konštatovaním, že „hudobnú stránku spievaných textov osvetlia príslušní odborníci. Je to veľké pole na výskum a problematika zaujíma rovnako Slovákov ako aj iných Slovanov. Na výsledky sa bude očividne dlho čakať“ (Stanislav 1976, s. 523).

Druhým Stanislavovým príspevkom v oblasti kultúry spievaného slova je posmrtno vydaná práca J. Stanislava *Hudba, spev, reč*. Rozsiahly text je rozčlenený do dvoch kapitol: *Slovenská výslovnosť*, ktorá je rozšíreným vydaním pôvodnej práce

z r. 1953, druhá časť s názvom Budovanie realistickej a socialistickej opery na vedeckých základoch je pôvodným textom. Prvá kapitola je vedeckým opisom artikulácie jednotlivých hlások v slovenčine, autor v nej upozorňuje na správnu ortofóniu a analýzou nesprávnych príkladov z inscenácií opier vedie používateľa príručky k žiaducej artikulácii spievaného slova. Táto časť práce je hodnotným príspevkom do jazykovej kultúry libriet a tvoria ju analýzy jazyka spevoherných textov v porovnaní s jazykovou kultúrou činohry.

Rozsiahle jazykovedné dielo, ktoré zanechal po sebe Ján Stanislav, sa stalo vzácnym východiskom bádania ďalších slovenských aj zahraničných slavistov. Pri tridsiatom výročí od smrti profesora J. Stanislava prichodí na um hodnota, rozsah a inšpiratívnosť jeho vedeckého diela. A v prípade podielu osobností na vývoji profesionálnej hudobnej kultúry je u J. Stanislava pozitívna tá skutočnosť, že hudba sa historikovi jazyka stala jedným z nástrojov uvažovania o našej národnej minulosti a kultúre verejných umeleckých prejavov.

Literatúra

- HUŤANOVÁ, Jana: Lexika starých slovanských rukopisov. Bratislava: Kultúrny zväz Bulharov a ich priateľov na Slovensku 1998. 140 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Mladogramatizmus a slovenská jazykoveda. In: Studia Academica Slovaca. 9. Prednášky XVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1980, s. 183 – 97.
- STANISLAV, Ivan: Život v slove. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1987, 247 s.
- STANISLAV, Ján: K problému slovenských jazykových črt v staroslovienskych (staroslovanských) literárnych pamiatkach. In: Slavica Slovaca. 1974, roč. 9, č. 3, s. 235 – 243.
- STANISLAV, Ján: Elementy latinskej a byzantskej kultúry na Veľkej Morave a v severnej Panónii. In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1975. s. 425 – 438.
- STANISLAV, Ján: K začiatkom umelého spevu u nás. In: Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1976. s. 515 – 523.
- STANISLAV, Ján: Umelecké slovo v staroslovienskych pamiatkach. In: Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1977. s. 529 – 538.
- STANISLAV, Ján: Hudba, spev, reč. Bratislava: Vydavateľstvo Opus 1978. 242 s.
- TURČÁNY, Viliam: Ten, ktorý stále miloval múdrosť. In: Proglas. Bratislava: Vydavateľstvo Perfekt 2004. s. 49 – 50.

Pavol Žigo

ROZLIČNOSTI

O adaptácii anglických hlások [ð], [θ] v slovenčine. – Pri adaptácii na zvukovej rovine spôsobujú najväčšie problémy tie hlásky východiskového jazyka, ktorými preberajúci jazyk vôbec nedisponuje. Vo vzťahu angličtiny a slovenčiny medzi takéto hlásky patria aj anglické [ð], [θ]. Ide o zubné trené spoluhlásky, ktoré sa líšia fonologickými protikladmi lenisovosť – fortisovosť, znelosť – neznelosť (napr. Skaličková, Fonetika súčasnej angličtiny, 1982). V grafickej podobe sa tieto hlásky najčastejšie zapisujú digrafom **th**: napr. *Thorndike, Beth, Arbuthnot*.

Jednotliví autori, ktorí sa touto problematikou zaoberali, uvádzajú pre slovenčinu a češtinu rôzne ekvivalenty: *s, z, t, d, ts, dz, f* (napr. J. Kučera – J. Zeman, J. Lenhardt, N. Polláková, O. Škvareninová). Napríklad mená svetoznámych anglických spisovateľov *J. Galsworthyho* a *W. M. Thackerayho* zachytávajú české príručky¹ v takomto znení (porov. Kučera – Zeman, Výslovnosť a skloňovanie cudích osobných mien v češtině. Anglická osobná jména, 1998, s. 15):

	<i>Jak je čist?</i>	<i>Výsl. spis. češ.</i>	<i>Čtete je správně?</i>	<i>Slovník spisovatelů</i>
Galsworthy [g :lzw :ði]	[gólzvértý]	[gólzverdzi] aj [gólzverzi]	[gólzvérdzi]	[gólsvérdzi]
Thackeray [θækəri]	[tekeri]	[dzekeři] aj [zekeři]	[sekeři]	[sekeři]

Z tabuľky vyplýva, že hláska [ð] je nahradená hláskami [t, dz, z] a hláska [θ] má ekvivalenty [t, dz, z, s]. Komplexnejší rozbor pravidiel prepisovania týchto hlások aj vzhľadom na pozíciu v slove ponúka J. Zeman (Kučera – Zeman, 1998, s. 18), ktorý sa dopracoval k takýmto adaptačným pravidlám: (1) ak sa [θ], [ð] nachádzajú na začiatku alebo uprostred mena, vyslovujú sa [d], [t]: *Thackeray* [tekeri], *Southwell* [sautvel], *Take That* [tejd det], *Southey* [saudi]; (2) ak je [ð], [θ] na konci mena, potom: (a) v niektorých prípadoch sa ustálila výslovnosť [t]: *Macbeth* [megbet]; (b) v niektorých prípadoch sa ustálila výslovnosť [s]: *Heath* [hís]; (c) pri väčšine mien možno zaregistrovať kolísanie [s/t]: *Smith* [smis/smit].

Ako vidieť, J. Zeman neponúka čierno-biele riešenie, ale snaží sa priblížiť skutočný, miestami nejednoznačný stav používania týchto hlások v českých komunikátoch. Naše pozorovania potvrdzujú, že v slovenských podmienkach sa adaptácia [θ], [ð] realizuje obdobne. Zdôrazňujeme však, že v slovenčine prevažuje ekvivalent [t]: *Agatha* [agata], nie *[agasa], *Edith* [edit], nie *[edis], podobne *Gareth* [geret], *Gwy-*

¹ *Jak je čist?* (1958); *Výslovnosť spisovné češtiny. Výslovnosť slov prejatých* (1978); *Čtete je správně?* (1996), *Slovník spisovatelů* (1996).

neth [gvinet], *Keith* [kít], *Judith* [džudit], *Kenneth* [kenet], *Meredith* [meredit], *Ruth* [rút], *McGrath* [megrθát/megret], *Roth* [rot], *Forsyth* [forsajt], *Duckworth* [dakvort], *Plymouth* [plimut] (pomenovanie plemena sliepok odvodené od tohto názvu sa ustálilo v podobe *plymutka*) a i. Podobne je to aj pri výslovnosti názvov hudobných skupín: *The Cure* [d kjúr], *The Cult* [d kalt], *The Beatles* [d bítls], *Eurythmics* [juritmiks], *Everly Brothers* [everli bradrs], *Faith No More* [fejť nou mór], *Jethro Tull* [džetro tal], *Megadeth* [megadet].

Ekvivalenty [s/z] sa vyskytujú v konkurencii s [t/d]: *Portsmouth* [porcmút/porcmús], *Smith* [smit/smis], *Goldsmith* [golcmit/golcmis], *Griffith* [grifit/grifis], *Heath* [hít/hís], *Nasmyth* [nejsmit/nejsmis], *Mather* [medr mezt].

K prevahe [t] prispieva aj pravopis (spomínali sme, že najčastejším pendantom [θ, ð] je digraf **th**): *Barth* [bárt], nie *[bárs], *Theo* [teo/tio], nie *[seo/sio]. Výslovnosť [t] pri apelatívach ovplyvňuje pravopisná adaptácia tak, že grafémy **th** sa zjednodušujú na **t**: *thriller* → *triler*, nie **sriler*.

Podobným spôsobom sa tieto hlásky adaptujú aj v iných slovanských a neslovanských jazykoch. V poľštine sa [θ], [ð] v 60 % prípadoch adaptuje ako *t*, *d*, v 30 % prípadov ako *s*, *z* a iba ojedinele ako *c*, *dz*, *f*, *v* (I. Bartmińska – J. Bartmiński). Citovaní autori v slovníkovej časti často navrhujú dvojtvary: *Smith* [smit/smis], *Thackeray* [tekerej/sekerej], *Thorpe* [torp/sorp]. V ruštine sa [θ], [ð] prepisujú a vyslovujú *t*, *d*: *Smith* [sm θ] → Смит, *Souhey* [sa ð] → Сауди (A. I Rybakin). V bulharčine sa adaptujú ako [t], [d]: *thriller* [θr ləʳ] → трилер, *Heather* [heðəʳ] → Хедър (A. Danchev); v rumunčine najčastejšie ako [t]: *thriller* [triler] (D. Chițoran). V maďarčine si konkurujú ekvivalenty [s] aj [t, d], ale v porovnaní so slovenčinou badať zvýšenú frekvenciu spoluhlásky [s]: *Smith* [sm θ] → [smisz], *Southall* [sa θ :l] → [szaüşzól], *Forth* [f :θ] → [fó(r)sz]; *Kenneth* [kenəθ] → [kěněsz, kěněť]; *Souhey* [sa ð] → [szaüdi], *Smithers* [sm ðəz] → [szmide(r)sz]; *Anthony* [ænθəni] → [en-toni], *Cynthia* [s nθiə] → [szintia] (T. Magay).

Na záver možno skonštatovať, že anglické hlásky [θ, ð] sa v slovenčine najčastejšie adaptujú ako [t, d]: *Agatha* [agata], *Edith* [edit], *Forsyth* [forsajt], *Duckworth* [dakvort], *The Cure* [d kjúr], *The Beatles* [d bítls].

Martin Ološtiak